

SELÇUKLU TARİH VE MEDENİYETİ ENSTİTÜSÜ

SELÇUKLU
ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

II

1970

TÜRK TARİH KURUMU BASIMEVİ
ANKARA — 1971

HALEB SELÇUKLU MELİKLIĞI

FAHRÜ'L-MÜLÜK RIDVAN DEVRİ

(Nisan 1095 - Aralık 1113)

ALİ SEVİM

G İ R İ Ő

1077/78 yılında kardeşi Sultan Melikşah tarafından fetihleri tamamlama amaciyle *Suriye* ve *Filistin*'e atanan Tacüddeve Tutuş, *Mirdas-oğulları* ailesinin elinde bulunan *Haleb* bölgesine hâkim olmak için büyük çabalar sarfetmiŐe de *Musul Ukayl-oğulları* beyliği emiri Őerefüddeve Müslim'in kendi aleyhine *Kuzey-Suriye*'deki öteki Arab unsurlariyle birlikte harekete geçmesi sonunda başarı kazanamamıŐtı. Bu sıralarda *Orta-Suriye* ile *Filistin*'in idaresini Büyük *Selçuklu İmparatorluğu* adına elinde tutan emir Atsız, bir *Mısır-Fatımî* ordusu tarafından *Dımaşk*'ta kuşatılıp sıkıŐtırılıyordu. *Fatımî* baskısına karşı koymada güçlük çeken Atsız, *Haleb* bölgesinde bulunan Tutuş'u yardıma çağır mıŐtı. Tutuş'un bu çağrıya uyarak sür'atle *Dımaşk*'a yönelmesi üzerine *Fatımî* ordusu *Mısır*'a geri dönmek zorunda kalmıştır. Tutuş, kendisini protokol icabı Şehir dışında belirli bir yerde karşılamamış olması nedeniyle, emir Atsız'ı yayının kiriŐi ile boğdurmak suretiyle öldürtmüŐtür. Böylece o, Atsız'ın hâkim olduğu *Kudüs*, *Dımaşk*, *Akkâ*, *Sur*, *Trablusşam*, *Yafa*, *AriŐ*, *Taberiyye* gibi birçok *Suriye* ve *Filistin* Şehir ve yörelerinin idaresini kolaylıkla uhdesinde toplayarak *Suriye* *Selçuklu Devleti*'nin temellerini atmıŐ oldu. Fakat buna rağmen, başkenti *Musul* olmak üzere, *Kuzey-Suriye*'ye de yayılmakta olan Müslim ile hükümranlılık mücadelesi yapmak zorunda kalmıştı. Tutuş, bu mücadelede birçok *Arağ* göçebe kabilelerine hâkim olan Müslim'e karşı tam anlamıyla bir başarı kazanamıyor ve dolayısıyla hâkimiyet sahasını *Haleb* bölgesine değin uzatamıyordu. *Tutuş-Müslim* siyasi rekabetinin devam ettiği bu sıralarda, *Anadolu*'da başarılı fetihler yapmakta olan Süleyman-Şah, vâki çağrı üzerine, *Antakya*'yı işgal ederek *Haleb* kapılarına dayanmıŐtı. Bu durum, *Suriye* hâkimiyeti için sürüp giden sözkonusu mücadeleyi daha da ciddi bir hale getirmiŐti. Yani Süleyman-Şah'ın *Kuzey-Suriye*'ye nüfüzu, Tutuş'tan daha çok, *Haleb*'e hâkim olup *Antakya*'dan yıllık

vergi almakta olan Müslim'i endişeye düşürdüğü için, bu *Arab* emîri, Süleyman-Şah'ın ilerleyişini durdurmak üzere harekete geçmek lüzûmunu duymuştur. Neticede her iki taraf arasında *Amik* ovasında *Kurzâhil* yakınlarında yapılan savaş sonunda (Haziran 1085) Müslim ağır bir yenilgiye uğramış ve çarpışmalar sırasında öldürülmüştür. Bu savaşın en önemli sonucu, Müslim'in, *Mezopotamya*'dan başka *Suriye* ve hattâ *Filistin*'e değin yayılma istidadı gösteren hâkimiyetinin kesin bir surette önüne geçilmiş olmasıdır. Müslim'in böylece ortadan kaldırılmasından sonra Tutuş, hâkimiyet sahasını genişletme yolunda daha etkili faaliyetlerde bulunmuşsa da bu kez, *Haleb*'i birkaç kere sıkıştıran Süleyman-Şah'ı karşısında bulmuştur. Netice itibariyle iki Türk başbuğunun *Haleb* yakınlarında Haziran 1086 tarihinde yaptığı savaşta Süleyman-Şah yenilmiş ve hattâ savaş meydanında kalmıştır. Bu savaş sonunda Tutuş, uzun zamandan beri arzu ettiği *Kuzey-Suriye*'nin yegâne hâkimi durumuna geçmiştir. Fakat bu hal uzun sürmedi. Zira bu bölgede ortaya çıkan huzursuzluğa son vermeyi amaç edinen *Büyük Selçuklu Devleti* Sultanı Melikşah'ın müdahalesi neticesinde Tutuş, yeniden *Dımaşk*'a çekilmek zorunda kalmıştır. Melikşah, *Kuzey-Suriye*'yi Tutuş'un hâkimiyet sahasına sokmayarak, devletin ileri gelen emirlerinden Ak-Sungur'u *Haleb*'e, Yağısıyan'ı *Antakya*'ya ve Bozan'ı da *Urfa*'ya vâli atamak suretiyle, bu bölgeyi doğrudan doğruya *Büyük Selçuklu İmparatorluğunun* idaresine bağlamıştır. Böylece *Suriye* toprakları Tutuş'un idaresinde bulunan *Merkezî-Suriye* ile, idaresi büyük Selçuklu İmparatorluğuna bağlanan *Kuzey-Suriye* olmak üzere, iki idarî bölüme ayrılmış oldu.

Genel olarak *Suriye* ve *Filistin*'de *Selçuklu* hâkimiyetinin teşessüs etmiş olduğu 1089 yılında *Mısır-Fatımîleri* adıgeçen memleketlere karşı istirdat hareketlerine girişmişlerdir. Ünlü vezir Bedrülcemalî, Nasruddevle el-Cüyûşî kumandasında gönderdiği kalabalık sayıda bir ordu, kısa zamanda *Sur*, *Sayda*, *Cübeyl*, *Baalbek* şehir ve kalelerini işgal etmiş ve hattâ *Suriye Selçuklu* devleti başkenti *Dımaşk*'ı bile kuşatıp sıkıştırmak cesaretini göstermiştir. İşgal edilen şehirlere *Fatımî* valileri atandıktan başka camilerde de derhal *şit*-hutbesi okutulmaya başlanmıştır. Bu istirdat harekâtını müteakip Tutuş, emîr Ak-Sungur, Yağısıyan ve Bozan ile birlikte *Fatımî* idaresine geçen sözkonusu şehir ve kaleleri kurtarma yolunda karşı harekâta geçmişse de Ak-Sun-

gur ile anlaşmazlığa düşmesi sebebiyle, onun bu teşebbüsü başarıya ulaşamamıştır.

Sultan Melikşah'ın 25 Kasım 1092 tarihinde ölümü üzerine, *Büyük Selçuklu İmparatorluğunda* tahlikeli buhranlar ortaya çıkmış ve dolayısıyla bunun etkileri *Suriye Selçuklu* devletinde de kendini göstermiştir. Bunun bir neticesi olarak Tutuş, *Büyük Selçuklu Devleti* Sultanı olmak için büyük çabalar harcamıştır. O, hâkimiyeti altında bulunan ve fakat *Fatımîlerin* eline geçen bir kısım şehir ve yörelerin kurtarılmasına girişmiyerek Saltanat iddiası ile mücadeleye atıldı. Kısa zamanda *Kuzey-Suriye, Musul, Elcezire, Diyarbekir, Azerbaycan* şehir ve bölgeleri kendi hâkimiyetini tanımak zorunda kalmıştır. Fakat kendisinin sert mizaçlı bir insan olması sebebiyle, maiyyetinde bulunan emîr Ak-Sungur ve Bozan saltanatın öteki müddeisi Berkyaruk'un hizmetine girmekten çekinmemişlerdir. Bu iki emîrin, askerleriyle birlikte kendisinden ayrılması üzerine, saltanat mücadelesine devamda kendini güçsüz hisseden Tutuş, *Suriye*'ye dönüp ordusunu yeniden techiz ettikten sonra *Haleb* ve *Urfa*'da Berkyaruk adına idareye başlamış bulunan Ak-Sungur ve Bozan'ı bir savaş sonunda (Mayıs 1094) ağır bir yenilgiye uğrutup katlettikten sonra yeniden *Diyarbekir* üzerinden *Azerbaycan*'a yönelmiştir. Müteveffa Sultan'ın karısı Terken Hatun ile de işbirliği yapan Tutuş, *Rey* ve *Hemedan* üzerine yürüyerek işgal etmişti. Fakat öte yandan devletin ilerigelen emîrleri tarafından Sultan olarak tanınan yeğeni Berkyaruk ile *Rey* şehri yakınlarında yaptığı savaşta (Ocak/Şubat 1095) yenilmiş ve savaş meydanında öldürülmüştür. Böylece *Suriye Selçuklu Devleti* kurucusu Tacüddevle Tutuş, saltanat mücadelesini kazanamıyarak hayata gözlerini kapamış oldu¹.

Suriye ve *Filistin*'in siyasi görünüşünü, en genel çizgileriyle özetledikten sonra şimdi, *Suriye Selçuklu* devletinin ikinci hükümdarı Melik Rıdvan devrini tetkike çalışalım.

¹ Bu hususta tafsilât için bk. Ali Sevim, *Suriye Selçukluları I, Ankara 1965, s. 112 v.d.*

I.

RIDVAN'IN HALEB'E HÂKİMİYETİ VE SURİYE
SELÇUKLU DEVLETİNİ İHYA TEŞEBBÜSLERİ

Tacüddevle Tutuş, saltanat mücadelesine başlamadan önce oğlu Fahrü'l-mülûk Rıdvan'ı, Artuk-oğlu İlgazi, *Mirdast* emîrlerinden Vessâb b. Mahmud ve diğer bazı emîrlerle birlikte kendisinin nâibi olarak *Dimaşk*'da bırakmıştı. *Rey* yakınlarında meydana savaşına girmeden önce, *Hemedan*'da bulunduğu sırada, Rıdvan'a bir mektup yazarak *Suriye*'de bıraktığı bir kısım ordu ile kendisine sür'atle yardıma gelmesini bildirmişti. Bunun üzerine Rıdvan, beraberinde İlgazi, Vessâb ve birkaç *Arap* emîri olduğu halde, *Dimaşk*'tan *Haleb*'e gelmiş ve burada kuvvetlerine, daha önce *Haleb* valisi bulunan Kasimüddevle Ak-Sungur'a ait *memlûk* askerler (اتراك حلب القيسية) de katılmıştır. Rıdvan kalabalık bir orduyla derhal *Haleb*'den ayrılmış, babasına katılmak üzere, *Rahbe* yoluyla *Bağdad* yönüne hareket etmiştir². Fakat o, *Fırat* nehri kıyısındaki *Âne*³ kasabasına ulaştığı zaman, babasının *Rey* savaşında yenilip öldürüldüğünü haber aldı. Bu habere gerçekten sonderece üzülen Rıdvan, galib taraftan (Berkyaruk'tan) kendisini yakalayıp zararsız hale koyacak herhangi bir kimsenin gelmesinden korkarak derhal çadırlarını toplayıp beraberinde birkaç köle asker ve yakınları olduğu halde, çabuk koşan atlara binerek *Haleb* yönüne hareket etti. Hattâ o, bu hareketinde orduyu bile beklememiş, yakalanmak korkusu ile durup dinlenmeden at sırtında *Haleb*'e erişmeye muvaffak

² İbnü'l-Kalânisi, *Zeyl-ü Tarih-i Dimaşk* (Yayınlayan : H. F. Amedroz, *Beyrut* 1908) s. 127, 130; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil fi't-Tarih*, *Beyrut* 1966), X, 246; İbnü'l-Adim, (*Zübdetü'l-haleb min-Tarih-i Haleb*, yayınlayan : Sami ed-Dehhan, *Dimaşk* 1954) II, 118-119; ayn. Müell. *Bugye* (*Topkapı Sarayı*, III. *Ahmed ktp.* Nr. 2925, "Melik Rıdvan" maddesi), 89 a; Aynı, *İkdü'l-Cuman* (*Topkapı Sarayı*, III. *Ahmed ktp.* Nr. 2911/12), III, 201 b; Sıbt, *Mir'atü'z-zaman* (*Topkapı Sarayı*, III. *Ahmed ktp.* Nr. 2907/B) XIII, 112 a.

Aynı, Rıdvan'ın, *Irak*'ı istilâ için —tabii babasının emriyle olsa gerek— *Dimaşk*'tan hareket ettiğini, İbnü'l-Esir ise *Bağdad*'da ikamet etmesini bildirdiğini kaydetmektedirler.

³ *Âne*, *Elcezire* bölgesine bağlı olup *Rakka* ve *Hit* arasında bir kasaba. Bk. Yakut (*Mu'cemü'l-Büldan*, yayınlayan : F. Wüstenfeld, *Leipzig* 1866-1870), III, 594-95. İbnü'l-Esir (X, 130) ve Aynı'de (201 b) *Hit*, *Bugye*'de (89 b) *el-Enbâr* kaydedilmiştir.

olmuştu. Şehirde babasının nâibi vezir Ebû'l-Kasım el-Hasenî b. Ali el-Hârezmî bulunuyordu. Ebû'l-Kasım tarafından gayet iyi karşılanan Rıdvan'a şehir ve kale teslim edildi⁴. Esas itibariyle Tutuş, saltanat mücadelesinin ikinci safhasına başlamak üzere, *Dimaşk*'tan ayrılırken, burada bıraktığı mülkî ve askerî erkâna, iki oğlu Rıdvan ve Dukak'a itaat etmelerini vasiyet etmişti⁵. Bu sebeble Rıdvan, içkaledeki hükümdarlık sarayına yerleşerek hiç bir muhalefetle karşılaşmaksızın babasının yerine *Suriye Selçuklu* meliki oluvermişti. Böylece *Suriye Selçuklu* devleti, Sultan Berkyaruk'un başında bulunduğu *Büyük Selçuklu İmparatorluğuna* tâbi bir "Meliklik" olarak devam edecektir⁶.

Rıdvan'ın *Haleb*'e gelip hükümdarlık makamına oturmasından kısa bir süre sonra, *Rey* savaşından sağ-salim kurtulan kardeşi Dukak, sağlığında babası tarafından kendisine atabeg tâyin edilen Cenahüddevle Hüseyin b. Ay-Tigin ve *Antakya* valisi Yağısıyan *Haleb*'e geldiler⁷. Uzun yıllar Rıdvan'ın atabegliğini yapmış olan ve ayrıca onun annesiyle de evlenmek suretiyle nüfuzu bir kat daha artmış bulunan Cenahüddevle, şehir ve kale idaresini, tahakküme varan

⁴ İbnü'l-Kalânisi, s. 130; İbnü'l-Adim, 11, 130; İbnü'l-Esir, X, 246; II, Aynî, III, 201 b; Bugye, 89 a; *Mihail Vekayinamesi*, (Türkçe terc. : H. D. Andreasyan, TTK. Ktp. henüz yayınlanmamıştır), Kısım : II, s. 50.

Rıdvan içkaleye çıkarılırken çok sıkı güvenlik tedbirleri alınmış ve böylece yabancı ve şüpheli kimselerin buraya sokulması önlenmiştir (İbnü'l-Kalânisi, göst. yer).

⁵ Aynî (Tarih-i Baybars'tan naklen), 201 b.

⁶ İbnü'l-Adim, II, 129. *Haleb* Melikliğinin siyâsî bünyesi hakkında geniş bilgi, hazırlamakta olduğumuz "*Suriye Selçukluları*" adlı eserin II. cildinde verilecektir.

⁷ Mevcut kaynakların kayıtlarına göre, *Rey* savaşında Tutuş'un maiyyetinde şu kumandanlar bulunmuştur : Oğlu Dukak, emir Tuğ-Tigin, emir Yağısıyan, Abdürrezzak-oğlu Adabüddevle Abak, (belki bunun oğulları) Abak-oğlu Yusuf ve kardeşi Yakub. Bunlardan başka adları zikredilmeyen daha birçok kumandan veya emirlerin bulunduğu kaynaklardaki ifadelerden anlaşılmaktadır.

Urfalı Mateos (S. 184)'da Rıdvan'ın da sözkonusu savaşta bulunduğu hususunda bir kayıt varsa da öteki kaynaklarda anlatılan olayların cereyan tarzından bunun mümkün olmadığı kolayca tesbit edebilmektedir.

Rey savaşında tutsak olan emir Abak, *Haleb* hâkimiyeti için yapılan *Seb*'in savaşında Tutuş tarafından tutsak alınan ve *Humus*'ta hapis bulunan emir Kür-Boğa ve kardeşi Altuntaş'ın serbest bırakılmasına karşılık Sultan Berkyaruk'un emriyle hapisten çıkarılıp *Haleb*'e Rıdvan'a gönderilmiştir.

geniş yetkilerle hâlâ yürütmeğe devam edip Rıdvan ve kardeşine bir konuk nazariyle bakan⁸ vezir Ebû'l-Kasım'ın bu müstebit durumunu hoş karşılamamış ve onu, Rıdvan ile de işbirliği yaparak bertaraf etmek için fırsat kollamaya başlamıştır. Bu amaçla Cenâhüddeve, şehir kalesindeki çoğunluğunu Magribli askerlerin teşkil ettiği muhafız kuvvetlerini kendi tarafına kazandıktan sonra, bir gece yarısı harekete geçerek vezir Ebû'l-Kasım'ın evini kuşatmış ve onu yakalayıp hapsedtikten sonra münâdiler vasıtasıyla Rıdvan'ın gerçek hükümdarlığını halka ilân ettirmiştir. Öte yandan Rıdvan, babasının vezirliğini yapmış olan Ebû'l-Kasım'a haber göndererek emniyet içinde kalacağını bildirmiş, böylece babasının hatırasına binaen onun gönlünü almıştır. Vezir de şimdiye değin yapmış olduğu kötü işlerden ötürü Rıdvan'dan özür dilemiş ve netice itibariyle her ikisi arasındaki düşmanlık sonra ermiştir. İdarede askerî yolla yapılan bu değişiklikten sonradır ki Rıdvan'ın adı, *Haleb* ve yörelerindeki camilerin hutbelerinde okutulmaya başlanmıştır. Babası Tutuş'un adı, ölümünden sonra iki aya yakın (Mart-Nisan 1095) hutbelerde okunmaya devam etmiş, ancak Ebû'l-Kasım'ın bertaraf edilmesinden sonra hutbeler Rıdvan adına çevrilmiştir⁹. Böylece Rıdvan, babasının ölümünden sonra *Haleb Selçuklu Melikliği*'ni kurmayı başarmış ve vezirlik makamına atabegi ve övey babası Cenâhüddeve Hüseyin'i atamıştır¹⁰. *Suriye Selçuklu* devletinin kurulmasında hissesi bulunan ve Tutuş'a daima sadık kalan *Antakya* hâkimi Yağsıyan, onun vezirlik makamına getirilmesine muhalefet etmişse de sonradan bundan vazgeçmiştir¹¹.

Suruç ve Urfa Seferi

Melik Rıdvan *Haleb Selçuklu Melikliği*'ni tesis ettikten sonra melikliğin hükümdarlık sahasını, babasının zamanındaki sınırlarına

⁸ İbnü'l-Esîr, X, 246; Aynî, 201 b.

⁹ İbnü'l-Esîr, Aynî, göst. yerler.; İbnü'l-Adim, II, 130.; Robert W. Crawford, *Rıdvan the Laligned (The World of Islam. Studies in Honour of Philip K. Hitti, London 1958)*, s. 136.

Melik Rıdvan, kendi hükümdarlığının herhangi bir tehlikeye düşmemesini sağlamak amacıyla, Ebû Tâlib ve Behrâm adlarındaki iki kardeşini öldürtmekten de çekinmemiştir (İbnü'l-Adim, II, 131).

¹⁰ *Bugye*, Cenâhüddeve mad. (Yayınlayan : Bernard Lewis, Köprülü Armağanı. Ankara 1953) 197 a-b.

¹¹ İbnü'l-Esîr, Aynî, göst. yerler.

Kaynaklarda bunun nedeni hakkında hiç bir kayıt bulunmamaktadır.

ulaştırmak amacıyla¹² hazırlıklara başladı. Bu cümleden olarak beraberinde vezir Cenâhüddevle olduğu halde, ordusuyla Haleb'den çıkarak Diyarbekir bölgesine hareket etmiş, Antakya'dan Yağısıyan ile Abak¹³ oğlu Yusuf da askerleriyle birlikte, kendisine katılmışlardır. Bu iki emîrden başka daha önce babası Tutuş tarafından bazı kasaba ve kalelere atanmış olan bazı emîrlere¹⁴ de kendisine iltihak etmişlerdir. Birçok şehir ve kalelerinde vali veya kumandan olmayan ve bu yüzden savunmasız bir halde bulunan¹⁵ Diyarbekir bölgesini ele geçirmek üzere¹⁶ ilerliyen Rıdvan'ın ordusu Suruç önlerine gelmişti (489=1096 ortaları). Bu sırada Suruç, daha önce Tutuş tarafından kendisine iktâ edilen¹⁷ Artuk-oğlu Sökmen'e ait bulunuyordu. Suruç'un elinden alınacağından korkan Sökmen, sür'atle hareket etmiş ve Suriye ordusundan önce şehre girerek savunma tedbirleri almıştır. Burada iki taraf kuvvetleri arasında herhangi bir çarpışma yapılmamıştır. Sökmen'in emrine uyan şehir halkından bir gurup topluca Melik Rıdvan'ın katına giderek şehri kuşatmaktan vazgeçmesi hususunda yalvarıp yakarmaları üzerine Rıdvan, esasen kendisini metbû tanıyan Suruç'u işgalden vazgeçmiş ve Urfâ'yı almak amacıyla buradan ayrılmıştır¹⁸.

¹² İbnü'l-Esir'in kaydına göre (X, 246) bu fikir kendisine, Antakya hâkimi Yağısıyan, Aynı'ye göre ise (201 b) yakın arkadaşları tarafından tavsiye edilmiştir.

¹³ "Suret, boy, bos" anlamına gelen Abak kelimesi, muhtelif Türk lehçelerinde tesbit edilebilmekte ve ad olarak kullanılmaktadır. Bu hususta bk. İbnü'l-Esir (XI, 376 v.s. sahifeler; XII, 93 v.s. sahifeler); Andriyeviç, *İstoriya Sibiri*, I, 104; Radloff, *Aus Sibirien*, I, 173; *Polnoye Sobraniye Russk. Zakonov*, IX, 336". Bu notları bana vermek lütfunda bulunan Prof. L. Raşonyi'ye teşekkürlerimi sunarım.

Kâşğarlı'da (I, 136) "bostan korkuluğu" anlamına gelen "Abakı" şekli vardır.

¹⁴ İbnü'l-Esir, gös. yer.

¹⁵ İbnü'l-Esir, Aynı, göst. yerler.

¹⁶ Diyarbekir bölgesi, *Büyük Selçuklu* saltanatını ele geçirmek amacıyla mücadeleye atılan Tutuş tarafından 1093 yılında hâkimiyet altına alınmıştı (Tafsîlât için bk. A. Sevim, adigeçen esr. s. 109 v.d.).

¹⁷ İbn Şeddâd, *el-A'lâku'l-hazre fi zikr-i ümerâi's-Şam ve'l-Cezire* (Tübingen Ms. or. Sprenger 199), 18 b.

¹⁸ İbnü'l-Esir, X, 246-47; İbnü'l-Adim, II, 122-23; Aynı, 201 b; A. Sevim, Artuk-oğlu Sökmen'in Siyasî Faaliyetleri, *Belleten* (1962, XXVI, 103), s. 503.

Selçuklu ordusu *Urfa* önlerine geldiği zaman şehirde durum şöyle idi : İç-kalenin, daha önce Tutuş tarafından atanan bir *Türk* kumandanının¹⁹ idaresinde olmasına karşılık, şehrin *Bizans* saraylarında yetişmiş Kürpolat Ermeni Toros'un²⁰ hâkimiyetinde bulunduğu anlaşılıyor. Şehir idaresini nasıl ele geçirdiği tesbit edilemeyen²¹ Toros iç-kaleye de hâkim olmak amacıyla, şehrin bir kısım surlarını tahkim ettikten başka, şehri iç-kaleden ayıran yeni surlar ve 25 kadar da kule inşa ettirmiştir. *Maniag* (Maniaces) kalesinde ikamet etmekte olan *Türk* kumandanı, Toros'un bütün bu faaliyetlerini etraf *Türk* emîrlere bildirmiştir²². Bu *Türk* kumandanının mektubu ile *Urfa*'daki durumu öğrenmesi mümkün olabilen Melik Rıdvan, şehri teslim almak üzere, beraberinde şehir halkına ait bazı rehinelere olduğu halde, gelip *Urfa*'yı kuşatmaya koyuldu. İbnü'l-Esîr'e göre²³, Ermeni Toros'un umulmadık bir cesaret ve azimle savunmasına rağmen Rıdvan'ın kuvvetleri şehre girmeye muvaffak olmuştur (489=1095). İç-kale, Melik Rıdvan'dan talebi üzerine, Yağısyan'a verilmiş, o da burasını tahkim ettirerek adamlarını yerleştirmiştir²⁴.

¹⁹ Bu kumandanın adı kaynaklarda zikredilmemiştir. Yalnız Urfalı Mateos (S. 184) *Aspasalar* (Epsâlâr = atlı kumandanı) şeklinde onun unvanını kaydetmiştir.

²⁰ Hetum-oğlu adıyla anılan Toros (Théodoros), *Küropolatlık* mevkiinden saray nâzırlığına kadar yükselmiştir (Bk. Urfalı Mateos, s. 183 v.d.).

²¹ İbn Şeddâd, 16 b.

İbnü'l-Esîr (X, 247) ve Aynî (201 b) Ermeni Toros'un *Urfa* şehrini, daha önce şehir valisi bulunan emîr Bozan'dan devr aldığı, Urfalı Mateos ise (S. 183) buraya Tutuş tarafından vali atandığını kaydediyorlar. İkinci rivayet yani Tutuş'un *Bizans*'a tâbi bir kimseyi şehre vali ataması bizce kabule şayan görünmemektedir. Bununla beraber Toros'un, Tutuş'un, *Urfa*'yı işgal edip saltanat mücadelesine gitmek üzere buradan ayrıldıktan ve özellikle *Rey* savaşında öldürüldükten sonra, şehirde hâkimiyet mücadelesine giriştiği ve başarı kazanması sonunda şehre hâkim olduğu söylenebilir.

²² Fakat kale muhafızları arasında *Ermenileri* de kullanan bu *Türk* kumandanı, olayların cereyan tarzından anlaşıldığına göre, içkaleyi Toros'a karşı savunmamış, nihayet Mukhitar adlı bir *Ermeninin* ihaneti sebebiyle, burasını da terk etmek zorunda kalmış, böylece Toros iç-kaleye de hâkim olmuştur (Urfalı Mateos, s. 184, 186).

²³ X, 247.

²⁴ İbnü'l-Esîr, göst. yer.; Aynî, 201 b; K. V. Zetterstéen, *İslâm Ansiklopedisi*, "Rıdvan" maddesi.

Urfa kuşatması sırasında *Suriye Selçuklu* melikliğinin hâkimiyet sahasında bulunan *Harran*'da birtakım iç karışıklıklar ortaya çıkmıştır. Tutuş, saltanat mücadelesi için, *Azerbaycan*'a giderken *Harran*'ı işgal ve buranın idaresini kendi kölelerinden emîr *Karaca et-Türkî*'ye vermiş, ayrıca kalenin muhafazasına da *İbnü'l-Müftî* adında birisini memur etmişti. Fakat *Karaca*, *Rıdvan*'ın hükümdarlığını tanımayarak ona isyan etti. *Karaca*'nın bu tutumunu doğru bulmayan *İbnü'l-Müftî* halk ile anlaşarak şehri gelip teslim alması için *Melik Rıdvan*'a müracaatta bulundu. *İbnü'l-Müftî*'nin kendi aleyhine yaptığı bu teşebbüsü haber almakta gecikmeyen emîr *Karaca*, onu, kendisiyle işbirliği yapan kardeşi oğullarıyla birlikte yakalatıp idam ettirmek suretiyle, *Harran*'ın idaresini yine kendi elinde tutmaya muvaffak olmuştur²⁵.

Urfa'nın alınmasını müteakip *Rıdvan*'ın maiyyetinde bulunan emîrlar arasında anlaşmazlık çıktı²⁶. *Yağısıyan* ve *Abak-oğlu Yusuf*, *Haleb* işlerini yürütmekte olan *Rıdvan*'ın övey babası *Cenahüddevle Hüseyin*'i bertaraf edip idareyi ellerine almak için anlaşma yapmış ve bunun ilk uygulaması olarak onu yakalatıp hapsedmek üzere, hazırlıklara koyulmuşlardır. Esasen daha önce de işaret edildiği gibi, *Yağısıyan* ile *Cenahüddevle*'nin araları açıldı ve birbirlerini bertaraf etmek için fırsat kolluyorlardı. Her iki emîrin kendi aleyhine karar ve faaliyetlerini haber alan *Cenahüddevle*, derhal ordudan ayrılmış ve yakın arkadaşlarıyla birlikte *Haleb*'e gelmiştir. Bunun üzerine *Rıdvan* ve maiyyeti de *Urfa*'dan ayrılp *Haleb* yönüne hareket etmişlerdir. Fakat yolda *Cenahüddevle*'nin *Haleb*'de bulunduğu öğrenilince *Yağısıyan* *Haleb*'e girmek istememiş, beraberinde eski *Haleb* veziri *Ebû'l-Kasım el-Hârezmî* olduğu halde, *Rıdvan*'dan ayrılarak idaresi altındaki *Antakya*'ya gitmiştir. Kendisine karşı cephe alır bir duruma geçen *Yağısıyan* ve *Abak-oğlu Yusuf*'un, herhangi bir hareketinden çekinen *Melik Rıdvan*,

İbnü'l-Adim'de (II, 123) şehrin işgaline dair herhangi bir kayıt bulunmaktaki, *Urfalı Mateos*'da (S. 185-186) ise bu hususta verilen karışık bilgilere rağmen şehrin işgal edildiği hususunun tesbiti mümkün olabilmektedir.

²⁵ *İbn Şeddâd*, 9 a-b; *İbnü'l-Esir*, X, 247.

²⁶ *İbnü'l-Adim* (II, 123; *Bugye*, 89 b), bu olayın, *Urfa* kuşatması sırasında vuku bulduğunu kaydetmekte ise de *İbnü'l-Esir* (X, 247) ve *Aynü'nin* (201 b) açık, kesin ve tafsilâtlı ifadelerini tercih etmiş bulunuyoruz.

hiç zaman kaybetmeksizin *Haleb*'e dönmüştür (1096 başları)²⁷. Yağısıyan'ın bu düşmanca hareketi karşısında Cenahüddevle Hüseyin, —tabii Rıdvan'ın muvafakatını da alarak— onun idaresinde bulunan *Maarretünnuman*'ı almak için harekete geçti. Bu itibarla o, *Maarretünnuman*'a Adabüddevle Abak'ın kumandasına bir kuvvet yollamış ve ayrıca *Benü Kılâb* kabilesi emîrlerinden Vessab b. Mahmud'un da adamlarıyla birlikte yardımını sağlamıştır. *Maarretünnuman* üzerine yürüten bu kuvvetler şehri şiddetle kuşatmış, savunmada başarı gösteremiyen Yağısıyan'ın oğlu, şehri Rıdvan'ın kuvvetlerine teslim etmek zorunda kalmıştır (1096 ortaları)²⁸. Böylece Yağısıyan'ın nüfuz sahası biraz olsun daraltılarak *Haleb* melikliğine karşı hasıl olan tehlikeli durumu önlenmiş oldu. Netice itibariyle Melik Rıdvan'ın, babasının kumandanlıklarında bulunmuş olan adigeçen iki emîrin, kendisinden ayrılmaları sonucu, durumunun oldukça zayıfladığını ifade etmek yerinde olur kâsındayız.

RİDVAN-DUKAK MÜNASEBETLERİ

Birinci Dımaşk Seferi

Rey savaşında babasının yanında bulunan Şemsü'l-Mülük Ebû Nasr Dukak, bozgunun sonra beraberinde Cenahüddevle Hüseyin ve diğer birtakım emîrler olduğu halde, *Haleb*'e gelmeye muvaffak olmuştu. Kendisi, *Haleb*'de kardeşi Melik Rıdvan'ın yanında kısa bir müddet ikametten sonra Tutuş adına *Dımaşk*'da hâlâ idareyi elinde tutmakta olan emîr Sav-Tigin el-Hâdim tarafından davet edilmesi üzerine, bir gece gizlice *Haleb*'i terk ile *Dımaşk* yönüne hareket etti. Kardeşinin bu anlamlı kaçışını haber almakta gecikmiş bulunan Rıdvan, arkasından birkaç atlı göndermişse de onu yakalamaya muvaffak olamamıştır. Sağ-salim *Dımaşk*'a ulaşan Dukak, burada *Suriye Selçuklularının Dımaşk Şubesi*ni kuracaktır²⁹. Babasının hükümdarlığını yalnız kendi uhdesinde top-

²⁷ İbnü'l-Esir, İbnü'l-Adim, Aynı, göst. yerler.

²⁸ İbnü'l-Adim, II, 123.

²⁹ Bu hususta "Suriye Selçukluları II." de tafsilât verilecektir.

lamayı amaç edinen Melik Rıdvan, kardeşinin *Dımaşk*'daki hükümdarlığına asla razı olmamış, onu bertaraf ederek şehre hâkim olmaya karar vermiştir. Fakat yukarıda sözkonusu edilen iki emîrin (Yağısıyan ve Yusuf) yardımlarından yoksun olduğu için, *Dımaşk*'ı alamayacağı mülâhazasıyla, daha önce *Suruç*'a hâkim olduğunu gördüğümüz ve kalabalık Türkmen kuvvetlerine sahip olan Artuk-oğlu Sökmen'e³⁰ haber göndererek *Dımaşk*'ı alma hususunda kendisine yardıma bulunmak üzere, *Haleb*'e gelmesini istemiştir. Rıdvan'ın mektubunu alan Sökmen, maiyyetindeki *Türkmenler*le *Fırat*'ı geçip *Haleb* yönüne hareket ettikten bir müddet sonra, beraberinde çok sayıda *Türkmen* kuvveti bulunan ve yukarıda işaret edildiği gibi, Yağısıyan ile birlikte Rıdvan'a karşı işbirliği yapan Abak-oğlu Yusuf'a rastladı. Sökmen, gerçekten onun kendisine hücumundan korkmuşsa da Yusuf'un, teminat vermesi üzerine, iki Türkmen beyi *Haleb* yönüne birlikte hareket etmişlerdir. Sökmen'in, kendisine yardıma gelmesine rağmen, daima şüpheli davranışlarda bulunmakta olan Yusuf ile birleşmiş olmasını hoş karşılamayan Melik Rıdvan, *Haleb*'e herhangi bir saldırıda bulunmaları mümkün olan her iki emîre karşı, veziri Cenahüdevle kumandasında kuvvet göndermek zorunluluğunu duydu. Hemen harekete geçen Cenahüdevle, adigeçen emîrleri *Mercü-dâbık* yakınlarında karşılayarak onlarla çarpışmaya başladı. Yusuf ile istemeyerek birleşmek zorunda kaldığı anlaşılan Sökmen, *Haleb* askerlerine karşı savaştan imtina edince Yusuf bozulmuş ve *Antakya*'ya kaçmak zorunda kalmış ve askerlerinin ağırlıkları tamamen yağma edilmiştir. Gerçekten Sökmen'in kendisine yardımı sayesinde Yusuf'u bertaraf etmeye muvaffak olan Cenahüdevle, beraberinde Sökmen, Vessab ve Adabüdevle Abak olduğu halde, muzaffer olarak *Haleb*'e dönmüştür. Sökmen'in Rıdvan'a gösterdiği bu sadakat ve bağlılığa karşılık olmak üzere, ona *Maarre-tünnuman* ve yöreleri ikta edilmiştir³¹.

³⁰ Artuk Bey, Tutuş tarafından kendisine ikta edilen *Kudüs*'te beş yıl kadar bir zaman valilik yaptıktan sonra 1091 yılında yine bu şehirde vefat edince, Tutuş, onun yerine, oğulları Sökmen ve İlgazi'yi atamıştır. Fakat olayların cereyanından anlaşılacağı üzere, gerek Sökmen, gerekse İlgazi çoğu zaman bu şehirde bulunmayıp idare nâibleri tarafından yürütülmüştür (Bu hususta tafsilât için bk. A. Sevim, Artuk-oğlu Sökmen'in Siyasî Faaliyetleri, s. 501 v.d.).

³¹ İbnü'l-Adim, II, 123-24.

Rıdvan, Sökmen'in kendisine yardıma gelmesinden sonra, kardeşi Dukak'tan *Dımaşk*'ı alma hazırlıklarına başladı. Sökmen'in *Türkmen* askerlerinin de içinde bulunduğu Rıdvan'ın ordusu, Dukak'ın şehirde bulunmadığı bir sırada *Dımaşk* üzerine yürüdü ve şehri kuşatmaya başladı (489 başları= 1096). Şehirde vezir Ebû'l-Kasım'ın oğlu Zeynüddeve Muhammed, Şahne Sâlâr Bahtiyar ve *Dımaşk* yerli muhafız kuvvetleri reisi Emînüddeve Ebû Muhammed b. es-Süffi ve çok az sayıda da asker bulunuyordu. Kuşatma başlayınca şehrin bütün kapıları kapatılmış, muhafız teşkilâtına mensub askerlerle halk, savunmaya yardım amacıyla derhal surlara çıkarak Rıdvan'ın kuvvetlerine karşı şiddetle ok atmaya başlamışlardır. Bir kısım *Haleb* askeri *Sükü'l-ganem* üzerine saldırdı. Böylece onlar *Bâbü's-sagîr* ve dolayısıyla surlara daha çok yakınlaşmış oldular. Bu ciddi durum karşısında bir miktar *Dımaşk* askeri ile şehir muhafız kütalarından bir bölük, derhal şehirden dışarı çıkarak *Haleb* kuvvetlerine karşı saldırıya geçmek istemişlerse de Sâlâr Bahtiyar ve Emînüddeve, onlara mâni olmuş ve surlar üzerinde savunma savaşı yapmalarını tavsiye etmişlerdir. Savaş böylece devam ederken surlardan atılan bir mancınık taşı, askerleri daha iyi savaşmaya teşvik eden Rıdvan'ın Hâcibi'nin başına düşerek ölümüne sebep olmuştur. Bunun üzerine çarpışma durmuş ve ölen Hâcib ile meşgul olunmaya başlanmıştır. Hâcib'in bu suretle ölümü, kuşatma savaşı yapan askerler üzerinde menfi bir etki yapmış ve bunun sonucu olarak çarpışmayı bırakıp çadırlarına çekilmişlerdir. Bu arada Melik Dukak'ın da askerleriyle birlikte *Dımaşk*'a yaklaşmakta olduğu haberi alınmıştı. Bu sıralarda Sökmen, *Kudüs*'ü birlikte idare ettiği kardeşi İlgazi'nin, Melik Dukak tarafından hapsedilmesi üzerine, kuşatmayı terk ile *Kudüs*'e gitmiş ve şehri, kardeşi adına idare eden

Bu hareketten sonra emîr Abak, Rıdvan'ın müsaadesiyle, *Haleb*'den ayrılarak *Dımaşk*'a gidip orada yerleşmiştir. Bilâhare kendi iktâ sahası olan *Azaz*'daki nâiblerine mektup yazarak şehri Rıdvan'a teslim etmelerini bildirmiştir (İbnü'l-Adim, II, 122).

Emîr Abak'ın iktâ sahasına dahil olduğu anlaşılan *Haleb* mülhakatından *Esfâmiye*'nin şii inançlı halkı, *Azaz*'ın teslim haberini alınca harekete geçerek içinde hâlâ Tutuş'un nâiblerinin bulunduğu kaleyi ele geçirmişlerdir. Daha sonra *Mısır Fatımî* devletinden, bir vali taleb etmişlerse de H. 489 yılında yine şii inançlı Halef b. Mülaib burasını ele geçirmeye muvaffak olmuştur (İbnü'l-Adim, göst. yer) *Bugye* (B. Lewis, adigeç. makt.), 220 b.

nâiblerden teslim alarak idareyi yalnız kendi uhdesine toplamıştır³². Sökmen'in de askerleriyle birlikte ordudan ayrılması üzerine Rıdvan, hiç bir başarı kazanamadan kuşatmayı kaldırarak Haleb'e dönmüştür³³.

Kudüs'ün Suriye Selçuklu hâkimiyetinden çıkması

Rıdvan-Dukak arasında sürüp giden bu mücadeleler sırasında Kudüs'ün Fatımîler tarafından geri alındığını görmekteyiz: Suriye ve Filistin'de ilk Türk hâkimiyet ve yerleşmesini sağlayan Atsız Bey, 1071 yılının son aylarında Kudüs'ü Mısır-Fatımî devletinden almaya muvaffak olmuştu. Emîr Atsız'ın Suriye ve Filistin'deki hükümranlılığının Tacüddevele Tutuş'a geçmesinden sonra (1079) Kudüs de onun idaresi altına girmiş oldu. Tutuş bu şehri, Anadolu'da Bizanslılara, Ahsa ve Bahreyn'de şii inançlı Karmatîlere karşı mücadelelerde bulunduktan sonra kendi hizmetine girmiş olan Artuk Bey'e ıktâ etmişti (1085/86)³⁴. Artuk Bey'in 1091 yılında ölümü üzerine Tutuş, bu şehrin idaresini babalarının hatırasına binaen oğulları Sökmen ve İlgazi'ye tevdi etmişti. Tutuş'un ölümünden sonra, sözkonusu ülke hâkimiyetini kendi üzerinde toplamaya çalışan Melik Rıdvan ile Melik Dukak arasındaki mücadelelerden, daha geniş anlamıyla, Suriye ve Filistin'de ortaya çıkan karışıklıklardan istifade eden Fatımî devleti, Kudüs'ü ele geçirmek için hazırlıklara koyuldu. Fatımî Halifesi el-Mustansır, veziri Bedrülcemalî'nin oğlu emîrü'l-cüyûş el-Efdal kumandası altında Kudüs üzerine büyük bir ordu sevketti. Bu ordu şehir yakınlarına geldiği zaman Efdal, bu sıralarda Suriye Selçuklu melikliğinin nâibleri olarak şehirde bulunan İlgazi ve Sökmen'e haber göndermiş ve şehrin kan dökülmeksizin teslimini istemiştir. Efdal'in bu teklifi reddedilince Fatımî ordusu Kudüs'ü kuşatıp sıkıştırmaya başladı. Efdal, gösterilen şiddetli savunma karşısında şehri hücumla alamayınca mancınıklar kurdurarak (İbnü'l-Esîr'e göre 40 mancınık) şehir surlarından bir kısmını yıktırmaya muvaffak oldu. Fatımî ordu-

³² İbnü'l-Adim, II, 124.

³³ İbnü'l-Adim, göst. yer.; İbnü'l-Kalanisî, s. 132; Sıbt, 112 b, 113 a; İbnü'l-Esîr, X, 269; Tarih-i Salihî, 174 a; Azimî (Yayınlayan : Claude Cahen, J. A. 1938), s. 370; A. Sevim, Artuk-oğlu Sökmen'in Siyasî Faaliyetleri, s. 504.

³⁴ Bu hususta tafsilât için bk. A. Sevim, Artukluların Soyu ve Artuk Bey'in Siyasî Faaliyetleri (Belleten, XXVI, 101), s. 119-146.

sunun çokluğu, silâh bakımından üstünlüğü, ne *Haleb*, ne de *Dımaşk Selçuklu* meliklerinin müdahale etmemeleri ve nihayet surların tahribi sonunda zorlaşan savunma nedeniyle, 40 gün süren bir savaştan sonra İlgazi ve Sökmen şehri *Fatımî*lere teslim etmek zorunda kalmışlardır (Şaban 489=Ağustos 1096)³⁵. *Artuklu* ailesinin uzun yıllar içinde oturduğu ünlü *Davud Burcu* da *Fatımî*lere teslim edilmiştir. Efdal, şehri savaşla almasına rağmen, iki kardeşe hiç bir kötü davranışta bulunmamış, bilâkis hil'atler vermiş ve onları bütün *Artuklu* ailesi³⁶ ve askerleriyle birlikte serbest bırakmıştır³⁷. Sökmen *Haleb'e* Melik Rıdvan'ın yanına gelmiş³⁸ (Ocak 1096), İlgazi ve *Artuklu* ailesinin öteki mensupları da *Dımaşk'a* gitmişlerdir³⁹. Böylece 1071 yılından beri *Suriye Selçuklu* hâkimiyetinde kalmış bulunan *Kudüs* yeniden *Fatımî* idaresine geçmiş ve dolayısıyla *Filistin'de Selçuklu* hükümlerine sona ermiş oldu.

İkinci Dımaşk seferi

Melik Rıdvan, *Haleb'de* ikamet için kendisinden müsaade alan ve sonradan tekrar kendi aleyhine birtakım faaliyetlerde bulunan Abak-oğlu Yusuf'u, *Haleb* yerli muhafız teşkilâtı reisi Berekât b. Fâris el-Micenn vasıtasıyla ortadan kaldırdıktan⁴⁰ sonra atabegi ve veziri Cenahüddeve ile birlikte kendisine karşı cephe aldığını gördüğümüz Yağısıyan'ın idaresindeki *Tellü Bâşir*⁴¹ ve *Şeyhü'd-Deyr*⁴² üzerine yürüyerek işgal etmiş ve ayrıca *Antakya* yörelerine değin uzanarak birtakım yağma ve tahrip akınlarında bulunmuştur (Ramazan 489 başı=Ağustos 1096).

³⁵ Bu tarihin münakaşası hakkında bk. A. Sevim, adıgeç. makl., s. 505, not: 16.

³⁶ Şehirde İlgazi ve Sökmen ile birlikte amca-oğulları Sevinç ve kardeşlerinin oğlu Yakutî de bulunuyordu (İbnü'l-Esir, X, 283).

³⁷ İbnü'l-Kalânîsî, s. 135; İbnü'l-Esir, X, 282 v.d.; İbn Müyesser, (Ahbaru Mısr, yayımlayan: M. A. Massé, Kahir 1919), II.

³⁸ İbnü'l-Adim, II, 125.

³⁹ *Artuk-oğullarının* bundan sonraki faaliyetleri hakkında bk. Adı geç. Makl.; *Artuk-oğlu İlgazi*, Belleten (XXVI, 104, 1962), s. 649-691.

⁴⁰ Bu hususta tafsilât için bk. İbnü'l-Adim, II, 124-125; *Bugye*, 89 b; İbnü'l-Esir, X, 255; Aynî, 203 a.

⁴¹ *Haleb'in* kuzeyinde kalesi bulunan bir kasaba (Yakut, I, 864).

⁴² Bugünkü *Şâdir*, bk. İbnü'l-Adim, II, 125, not: 2.

Bu küçük başarıdan sonra Melik Rıdvan, *Dımaşk*'ı ele geçirmek amacıyla yeniden bir teşebbüste bulunmak için hazırlıklara girişti. Bu hazırlıkları haber alan Yağısıyan sür'atle *Antakya*'dan *Dımaşk*'a gitmiş ve durumu Melik Dukak ve atabegi Tuğ-Tigin'e bildirmiştir. Öte yandan hazırlıklarını bitiren Rıdvan, beraberinde Cenahüddeve olduğu halde, ordusuyla birlikte *Dımaşk* üzerine hareket etmişse de Yağısıyan'ın, kardeşine yardıma gittiğini öğrenmesi ve ayrıca şehir surlarının sağlam ve aşılması güç bir durumda oluşunu da gayet iyi bilmesi sebepleriyle *Dımaşk*'ı kuşatmağa bile teşebbüs etmemiştir. O, buradan *Fatımî*lerin eline geçmiş bulunduğunu gördüğümüz *Kudüs*'ü geri almak üzere, *Nablus*'a yönelmiş ise de hiç bir başarı elde edemeden *Haleb*'e geri dönmek zorunda kalmıştır. Bu dönüş sırasında Rıdvan, *Dımaşk Selçuklu* melikliği hâkimiyet sahasında bulunan *Mercü Suffer*⁴³ ve *Havran*⁴⁴ yörelerinden geçerken buralarda birtakım yağma hareketlerinde bulunmuştur. Fakat *Haleb* ordusunun hareket hattını takip ettiği anlaşılan Dukak, Tuğ-Tigin ve Yağısıyan derhal bu yağma hareketlerine mâni olmak için, *Haleb* ordusunu takibe koyuldular. Öyleki her iki taraf kuvvetleri arasında çok az bir uzaklık kalmıştı. Nerdeyse savaş bile başlayacaktı. İşte tam bu sırada *Dımaşk* kuvvetleriyle herhangi bir çatışmayı benimsemediği anlaşılan vezir Cenahüddeve, bir kısım askerle çöl yoluyla *Haleb*'e gitmek üzere, Rıdvan'dan ayrıldı. Askerleri azalan ve dolayısıyla kardeşiyile savaşa cesaret edemeyen Rıdvan da çok geçmeden beraberindeki kuvvetlerle kardeşine ait toprakları terk ile *Haleb*'e dönmek zorunda kaldı. Öte yandan Dukak ve Tuğ-Tigin *Dımaşk*'a, müttefikleri Yağısıyan da *Antakya*'ya dönmüşlerdir (Muharrem 490 = Ocak 1096)⁴⁵. Böylece Rıdvan'ın hâkimiyet sahasını genişletmek yolunda giriştiği bu teşebbüs de başarısız bir halde sona ermiş oldu. Bunun en önemli sebeplerinden birisi, hiç şüphesiz Rıdvan'ın Yağısıyan gibi işbilir ve muktedir bir emîri kendi saflarında tutamamış olmasıdır.

⁴³ *Dımaşk*'ın 33 klm. kuzeyinde bir yöre.

⁴⁴ *Dımaşk*'ta *Şerta* vadisinin doğusunda, henüz sınırları kesin olarak tâyin edilmeyen bir bölge. Tafsîlât için bk. B. Darkot, İsl. Ansk. "Havran" mad.; Yakut, II, 359.

⁴⁵ İbnü'l-Adim, II, 125; *Bugye*, 89,b; İbnü'l-Kalânisi, s. 132; İbnü'l-Esir, X, 269; Sıbt, XIII, 113 a; Aynî, 211 a.

Melik Dukak'ın mukabelesi : Kınnesrin Savaşı

Yukarıdaki bahislerde Melik Rıdvan'ın, babası Tutuş'un kurup geliştirdiği *Suriye Selçuklu* devletine ait bütün bölge ve şehirlerde yalnız kendi hükümlerini gerçekleştirmek amacıyla birçok teşebbüslerde bulunduğunu görmüştük. Onun, *Dımaşk* üzerine yaptığı seferlere karşılık olmak üzere, Melik Dukak da *Haleb* üzerine yürüme teşebbüslerinde bulunacaktır. *Kudüs*'ün *Fatımiler*e tesliminden sonra *Haleb*'e geldiğini gördüğümüz Artuk-oğlu Sökmen, vezir Cenâhüddeve ile anlaşarak —tabii Rıdvan'ın da muvafakatiyle— her ikisinin de arasının açık bulunduğu emir Yağısıyan'ın —başta *Antakya* olmak üzere— idaresi altında tuttuğu toprakları istilâ ve işgal etmek için hazırlıklara giriştiler. Bu teşebbüs henüz gerçekleşmeden Dukak ve veziri Tuğ-Tigin'in kuvvetleriyle birlikte *Dımaşk*'tan hareketle *Haleb Selçuklu* melikliğine ait topraklara karşı harekete geçtiğini görmekteyiz⁴⁶. *Dımaşk* kuvvetleri *Hama* üzerine yürüyüp yörelerinde yağma akınlarında buldukları sırada, *Antakya*'dan gelen Yağısıyan da bu kuvvetlere katılmıştır. Böylece daha güçlü bir hale gelen Dukak'ın ordusu *Kefertâb*⁴⁷ üzerine yürüdü (2 Rebiülevvel 490 = 17 Şubat 1097). Bu yörede yağma akınları yapıldıktan sonra şehre karşı savaşılmış ve neticede halkın bir miktar para ödeğe razı olması üzerine, çarpışma durdurulmuştur. *Dımaşk* ordusunun bu harekâtını yakından korku ile izleyen ve idaresi Sökmen'e verilen *Maarretünnuman*'daki nâibler, derhal şehri terkedip kaçmak zorunda kalmışlardır. Bunu müteakip Yağısıyan, daha önce kendisine ait bulunan *Maarretünnuman*'ı teslim almış ve halkını vergiye bağlamıştır. Öte yandan *Dımaşk* askerleri *Haleb* yörelerindeki hareketlerine devam ederek *el-Cezr*⁴⁸ ve diğer bazı yerlere akınlarda bulunmuşlardır. Dukak'ın bu askerî harekâtı karşısında Rıdvan derhal mukabil tedbirler almakta gecikmemiş, her halde Sökmen'in tavsiyesiyle, *Sumeysat* hâkimi İlgazi-oğlu Süleyman'ı⁴⁹ yardıma çağırdıktan başka *Türk*, *Arap* ve *Haleb* yerli muhafız kuvvetlerinden bir

⁴⁶ Melik Dukak'ın bu mukabil hareketinin, Yağısıyan'ın idaresindeki yerlere yapılması kararlaştırılan istilâ hareketi ile ne derecede ilgili bulunduğu hususu kaynaklardaki bilgilerle tesbit edilememektedir.

⁴⁷ *Haleb* ile *Maarretünnuman* arasında kalesi bulunan bir kasaba (Yakut, IV, 289).

⁴⁸ *Haleb*'e bağlı küçük bir yer (Yakut, II, 71).

⁴⁹ İbnü'l-Adim, II, 126; *Bugye*, 89 b.

ordu kurmaya muvaffak olmuştur. Rıdvan vakit kaybetmeksizin kalabalık ordusuyla harekete geçip *Kinnesrin*'de *Kuwayk* çayının karşı kıyısında savaş için konaklamış bulunan kardeşi Dukak'ın kuvvetlerine karşı, çayın beri kıyısında karargâhını kurdu. Burada iki kardeş arasında yapılan müteaddit müzakerelere rağmen herhangi bir anlaşma olmadı. Bu müzakereler sırasında Dukak'ın maiyyetinde bulunan Yağısıyan, Rıdvan'ın saflarında yer almış olan Sökmen'e : "Ey sütçü, bu iki melik kendi hâkimiyetleri için mücadele ediyor, sen hangi sıfatla ikisi arasına giriyorsun?" şeklinde sarfetmiş olduğu alaylı sözlere karşı Sökmen : "Bunu yarın anlarsın" cevabını vermiştir. Ertesi gün (5 Rebiülevvel 490 = 22 Mart 1097) her iki taraf kuvvetleri şiddetli bir savaşa tutuştular. Kaynakların özellikle işaret ettikleri gibi, emîr Sökmen, akşama değin süren bu savaşta sonderecede cesaret ve kahramanlık göstermiş, bunun sonucu olarak Melik Dukak ve beraberindeki emîrler ağır bir yenilgiye uğramışlar, askerlerin çadırları ve malları ile öteki bütün ağırlıkları tamamen yağma edilmiştir. Çarpışma sırasında her iki taraftan çok az sayıda asker ölmüştür. Bu arada Dukak'ın kumandanlarından İspehbud Sabave tutsak alınarak *Haleb*'de hapsedilmişse de bir süre sonra serbest bırakılmıştır. Bu yenilgi üzerine Dukak ve Tuğ-Tigin *Dımaşk*'a dönmek zorunda kalmışlardır. Büyük bir iddia ile savaşa katılan Yağısıyan da bozgun halinde hâkimi bulunduğu *Antakya*'ya çekilmiştir. İbnü'l-Adim'in verdiği bilgilere göre⁵⁰, bu dönüş sırasında kuvvetleri arasında bulunan *Ermeni* askerlerinden büyük bir kısmı mahallî çiftçiler tarafından katledilmiştir. Öte yandan Melik Rıdvan ve maiyyetindekiler muzaffer olarak *Haleb*'e dönmüşlerdir. Sıbt İbnü'l-Cevzî'de *Haleb* ve yöreleri Rıdvan'ın, *Dımaşk* ve *Meyyafarikin*'in de Dukak'ın hâkimiyetinde kalması şartı ile iki kardeş arasında bir anlaşma yapıldığının, rivayet şeklinde zikredilmesi⁵¹ yanında, İbnü'l-Esîr'de⁵² sözkonusu savaştan bir müddet sonra Rıdvan'ın adının, *Dımaşk* ve *Antakya*'da Dukak'ınkinden önce hutbe-lerde okutulması hususunda bir anlaşmaya varıldığı kaydedilmiştir⁵³. *Kinnesrin* savaşı neticesinde Melik Rıdvan, birçok defalar ele geçir-

⁵⁰ II, 127.

⁵¹ Sıbt, XIII, 113 a.

⁵² İbnü'l-Esîr, X, 269; Ebü'l-Fidâ (İstanbul 1286), I, 220.

⁵³ *Kinnesrin* savaşı hakkında bk. İbnü'l-Adim, II, 126-127; *Bugye*, 89 b; İbnü'l-Esîr, göst. yer.; Aynî, 211 a; Sıbt, 113 a.

mek için teşebbüslerde bulunduğu *Dimaşk* üzerinde kısmî bir hâkimiyet kurabilmiş ve ayrıca kendisine karşı muhalefeti, savaşıcak kadar ileri götürmüş bulunan Yağısıyan'ın, idaresinde tuttuğu *Antakya*'ya çekilerek, kısa bir süre için de olsa, etkisiz bir hale gelmesini sağlamıştır.

Vezeret makamında değişiklik ve Fatımülerle anlaşma

Kınnesrin savaşından sonra Melik Rıdvan ile atabegi, veziri ve babalığı Cenahüddevle Hüseyin arasında bir anlaşmazlık ortaya çıkmıştır. *Rey* savaşını müteakip *Haleb*'e gelerek Rıdvan'ın devlet işlerini tam bir yetki ile yürütmüş, iç ve dış tehlikelerde daima onun yanında bulunmuş ve nihayet son olarak *Kınnesrin* savaşına da katılarak zaferde hisse sahibi olmuş bulunan Cenahüddevle'nin, Rıdvan'la arasının açılma nedenleri mevcut kaynaklarda belirtilmemiştir. Fakat bununla birlikte - az ileride görüleceği üzere - Cenahüddevle'nin *Haleb*'den ayrılmasını müteakip *Antakya* hâkimi Yağısıyan'ın derhal *Haleb*'e gelip idareyi eline alması olayı, onun Cenahüddevle aleyhine zayıf iradeli Rıdvan'a gizlice etki yapıp onunla anlaşmış olabileceği ihtimalini ortaya koymaktadır. Bundan başka ilerde anlatılacağı gibi, Cenahüddevle'nin *Humus*'ta *Haleb Bâtın*leri tarafından öldürülmesi de gözönüne alınacak olursa, *Batın*lerin, kendi inançlarına muhalif tutumu sebebiyle, Rıdvan'ı zorlayarak Cenahüddevle'nin vezareti terk ile *Haleb*'den uzaklaşmasını sağlamış olmaları da kuvvetle muhtemeldir. Bütün bu sebeplerle *Kınnesrin* savaşını müteakip Rıdvan'ın, kendisine karşı tutumunda değişiklik olduğunu anlıyan tedbirli vezir, herhangi bir şekilde bertaraf edilmesinden korkarak bir gece, yanında karısı olduğu halde, arkadaşları ve bir miktar asker ile birlikte *Haleb*'den ayrılarak ıktah sahası içinde bulunan *Humus*'a⁵⁴ gitti. Burasını kendi adına idare eden nâibi Karaca, onu karşılayarak, şehir ve kaleyi kendisine teslim etmiştir. İç-kaleye yerleşen Cenahüddevle, derhal kalenin dört yanını tahkime başlamış ve böylece düşmanlarının muhtemel hücumlarına karşı korunmuş bir hale gelmiştir (Şaban 490=Temmuz/Ağustos 1097).

Cenahüddevle'nin *Haleb*'den ayrılmasını müteakip Yağısıyan derhal *Haleb*'e Melik Rıdvan'ın yanına gelmiş, onun hizmetine

⁵⁴ Tutuş, Ak-Sungur'un yenilgisiyle biten *Seb'in* savaşından (Mayıs 1094) sonra, *Humus*'u Cenahüddevle'ye vermişti [Bugye (B. Lewis yayını), 197 a-b].

girerek *Haleb Selçuklu* devletinin mülkî ve askerî idaresini⁵⁵ üzerine almıştır. Rıdvan ayrıca Yağsıyan'ın kızı Çiçek Hatun'la da evlenmiştir. Daha önceki bahislerde görüldüğü üzere, Cenahüddele'yi bertaraf edip *Haleb* işlerini üzerine almak amacıyla, bazı teşebbüslerde bulunan ve fakat muvaffak olamayan Yağsıyan, bu kez bunu başarmış ve onun yerine *Haleb*'de idareyi eline almıştır⁵⁶.

Suriye ve *Filistin*'in *Selçuklular* tarafından fethini ve dolayısıyla bu memleketlerde sünniliğin hâkim mezhep haline getirilmesini takip eden yıllarda *Mısır-Fatımî* devleti sözkonusu ülkelere yeniden hâkim olmak amacıyla askerî ve siyasî yönlerden birçok kez teşebbüse geçmiştir⁵⁷. Ancak bu teşebbüslerin, çoğu zaman *Selçuklu* hâkimiyetinin *Suriye* ve *Filistin*'de zaafa uğradığı zamanlarda yapılmış olduğu görülmektedir. Bu cümleden olarak yukarıdaki bahislerde *Kudüs*'ü de istirdat ettiklerini gördüğümüz *Fatımî*lerin, 1097 yılında yeni bir teşebbüsüne şahit oluyoruz. *Suriye Selçuklu* devletinin iki hasım bölüme ayrıldığı, ayrıca her iki bölümde de iç-mücadelelerin sürüp gittiği bir zamanda, *Fatımî* Halifesi el-Müsta'li ve veziri emîr'ül-cüyüş el-Efdal, Melik Rıdvan'a bir elçi heyeti göndermişlerdir. Değerli hediyelerle *Haleb*'e gelip Rıdvan'ın katına çıkan bu heyet, Halifenin mektubunu ona vermiştir. *Mısır* Halifesi mektubunda Rıdvan'a şu tekliflerde bulunmuştur :

- 1 — *Mısır-Fatımî* Halifeliğini metbû tanınması.
- 2 — Hâkim olduğu memleketlerde sünnî hutbeyi kaldırıp şîî hutbesi okutması.
- 3 — Bu okutacağı hutbede önce el-Müsta'li, sonra el-Efdal, daha sonra da kendi adının yer alması.
- 4 — Bütün bunlara karşılık kendisine malî ve askerî yardım yapılacak ve böylece *Dımaşk*'i ele geçirmesi sağlanacak.

Rıdvan, *Fatımî* Halifesinden gelen bu teklifi aldığı zaman, el-Hakîm Esad adlı müneccimi tarafından şîî mezhebi lehine devamlı bir telkin altında tutuluyordu⁵⁸. Bundan başka o, kardeşi Dukak'ın elin-

⁵⁵ İbnü'l-Kalânîsî, s. 133.

⁵⁶ İbnü'l-Kalanîsî, İbnü'l-Adim, *Buğye*, göst. yerler.; İbnü'l-Esîr, X, 269-70; Aynî, III, 217 a; Sıbt, 117 b-118 a.

⁵⁷ Bu teşebbüsler hakkında bk. A. Sevim, *Suriye Selçukluları*, s. 44 v.d. 59, 60, 77 v d., 86v.d., 99v.d.

⁵⁸ Bu müneccimin, Rıdvan'a telkinlerde bulunmaya başlamasından sonra

den *Dımaşk*'ı alma emelleri yanında, *Haleb*'i terk edip *Humus*'a yerleşen eski veziri Cenahüddevle'nin de kendisine karşı muhalif bir duruma geçmesi karşısında, *Haleb*'deki hükümlerini devam ettirebilmesi için, *Fatımî* devleti ile işbirliğine karar vermekten çekinmedi. Bu itibarla başta *Haleb* olmak üzere, hâkim olduğu memleket camilerinde sünnî hutbenin kaldırılıp şîî hutbenin konulması hususunda emirler verdi. Bu cümleden olarak Rıdvan, *Bağdad* Halifeliği tarafından tâyin edilen Ebû Gânim Muhammed b. Hibetullah b. Ebî Cerrâde'yi *Haleb* kadılığı ve hatibliğinden azledip, hatipliğe Ebû Turâb Haydere b. Ebî Usâme, kadılığa da Fazlullah ez-Zevzenî el-Acemî'yi⁵⁹ atamıştır. Bu atamadan sonra başkent *Haleb*'de 17 Ramazan 490 (28 Ağustos 1097) tarihinde yapılan bir törenle sünnî hutbe kaldırılarak yerine şîî hutbe okutulmaya başlanmıştır. İlk olarak hatib Ebû Turab tarafından okunan hutbede önce Halife el-Müsta'lî daha sonra Efdal ve nihayet Rıdvan'ın adları zikredilmiştir. Şîî hutbe, Rıdvan'ın hâkimiyetinde bulunan öteki şehir ve kasaba camilerinde de okutulmuştur⁶⁰. Böylece *Suriye Selçuklularının Haleb Kolu*, *Mısır-Fatımî* halifeliğine maddi ve manevî bağlarla bağlanmak suretiyle tâbi bir duruma gelmiş oldu⁶¹. Fakat çok geçmeden Melik Rıdvan'ın uyguladığı bu kararın etkileri kendini göstermekte gecikmedi. Kendisinin en yakın dostlarından olan Yağısıyan ve Sökmen durumdan haberdar olunca derhal *Haleb*'e gelerek sünnî-âlem aleyhine olan bu tutumundan dolayı ona şiddetle muhalefet etmişler ve kendisinden şîî hutbenin kaldırılmasını istemişlerdir. *Fatımî* devletinin, yukarıda maddelerini

Mısır'dan elçi heyetinin gelmesi gözönüne alınırsa adigeçen müneccimin bu konuda *Mısır*'la işbirliği yapmış olduğu düşünülebilir.

⁵⁹ Rıdvan, bu zatı *Mısır-Fatımî* devletine elçi olarak göndermiş, bu müddet zarfında da yerine Ebû Turâb'ın kardeşi Ahmed b. ebî Usâme vekâlet etmiştir (İbnü'l-Adim, II, 128).

⁶⁰ Yağısıyan'ın idaresindeki *Antakya* ile Cenahüddevle'nin elinde bulunan *Humus*'ta Şîî hutbe okunmamıştır. Şîî hutbenin okunduğu belli başlı şehirler *Haleb*, *Maarretünnuman*, *Şeyzar* ve yöreleridir.

⁶¹ *Selçuklu* tarihinin muhtelif safhalarında gerek hanedan mensuplarının, gerekse bazı emirlerin Şîî *Mısır-Fatımî* devletiyle maddî ve manevî işbirliğine —çoğu zaman *Fatımî*lerin teklifleriyle— girişmeleri konusunda birçok teşebbüslerde bulunmuşlarsa da bunlardan hiç birisi uygulama safhasına konulamamıştır. Bu hususta bilgi için M. A. Köymen, *Selçuklu Devri Türk Tarihi*, s. 60vd.; A. Sevım, adigeç. esr. s. 46vd., 86vd.

tesbit ettiğimiz andlaşma gereğince, kendisine yardımda bulunmamış olması⁶² ve ayrıca hükümranlığının devamı için bu iki emîri kırmağa cesaret edememesi nedeniyle Rıdvan, ancak dört hafta kadar *Fatımî* halifeliği adına okuttuğu hutbeyi yeniden *Abbâsî* halifeliği ve *Büyük Selçuklu* İmparatorluğu Sultanı Berkıyaruk adına değiştirmek zorunda kalmıştır (4 cuma üzerinden takriben 12 Şevval 490 = 22 Eylül 1097). Buna muvazi olarak Ebû Ganâim Muhammed yeniden kadılığa ve hatipliğe atanmıştır. Ayrıca Rıdvan, *Bağdad*'a halife el-Müstazhir'e de elçiler göndererek kısa bir süre olsa, şii hutbesi okutmuş olması konusunda ondan özür dilemiştir⁶³.

- *Humus ve Dımaşk'a sefer teşebbüsü ve bazı icraat*

Melik Rıdvan'ın, okutmaya başladığı şii *Fatımî* hutbesini kaldırıp yeniden sünnî hutbesini koymasını talep için *Haleb*'e gelen emîr Yağısıyan ve Sökmen'in bu isteklerini kabul etmek zorunda kaldığını görmüştük. Rıdvan, *Haleb*'den ayrılıp *Humus*'a çekilerek orada âdeta bağımsız bir idare tesis eden eski veziri Cenahüddeve Hüseyin ve daha sonra da kardeşi Dukak üzerine *Dımaşk*'a seferler yapma hususunda adları geçen her iki emîrle anlaşmış olmalıdır ki, çok geçmeden onlarla birlikte *Haleb*'den ayrılıp önce *Humus*'a yürümek amacıyla, *Şeyzar* yönünde harekete başlamıştır⁶⁴. Fakat çok geçmeden Haçlı ordularının *Antakya* yönünde ilerlemeğe başladıkları haberinin alınması üzerine durum, Rıdvan ve öteki emîrlar arasında müzakere edilmiştir. Müzakere sırasında *Antakya* hâkimi Yağısıyan, derhal *Antakya*'ya gidilip *Haçlılara* burada karşı konulmasını teklif etmiş, buna karşılık emîr Sökmen, önce *Diyarbakir* bölgesine yürünüp oraya hâkim olunması ve bu memleketlerden sağlanacak kuvvetlerle *Haçlıların* durdurulması tavsiyesinde bulunmuşsa da bu hususta anlaşmazlık çıkmıştır. Bunun üzerine Melik Rıdvan

⁶² İbnü'l-Adim, II, 129.

⁶³ Bütün bu olaylar hakkında bk. İbnü'l-Adim, II, 127-28 (Bu müellif Şii hutbesinin 1099 yılı Haziranına kadar devam ettiğini kaydediyor); *Bugye*, 92 a (kısa olarak); İbnü'l-Esîr, X, 269-70; İbnü'l-Kalânîsî, s. 133; Azimî, s. 372; İbn Müeyesser, II, 37-38; Aynî, 211 a; Sıbt, XIII, 118 a; İbn Vâsıl, *Tarihü Sâliht* (Süleymaniye Ktp., Fatih Ktp. Bölümü, nr. 4224), 174 b.

⁶⁴ İbnü'l-Kalânîsî (S. 133) *Şeyzar*'a gidilme nedeni'nin, *Dımaşk*'a karşı girişilecek sefer hazırlıkları için olduğunu ifade etmesi yanında İbnü'l-Adim (II, 129), *Dımaşk* seferinden bahsetmeyip yalnız *Humus* üzerine yürünme olayından bahsetmektedir.

Haleb'e dönme hazırlıklarına girişti. Yağısıyan ve Sökmen bu anlaşmazlığa Rıdvan'ın veziri Ebû'n-Necm Hibetullah b. Bedî'in sebep olduğu ve Rıdvan üzerinde devamlı etkilerde bulunmak suretiyle, işleri bozduğu kanısı ile veziri bertaraf etmeğe teşebbüs etmiş olmalıdırlar ki, kendini emniyette hissetmeyen vezir, derhal *Şeyzar* kalesine sığınmak zorunluluğunu duymuştur⁶⁵. Böylece daha önce plânlaştırılan *Humus* ve *Dımaşk* seferleri yapılamamış, Rıdvan her iki emîre kırgın olarak *Haleb'e* dönmüştür⁶⁶. Çok geçmeden Melik Rıdvan, Ebû'n-Necm'i, elimizde bulunan kaynaklarda tesbit edemediğimiz bir nedenle vezaret makamından azletmiştir⁶⁷. Boş kalan vezaret makamına Müşeyyedüddin lakâbı ile anılan Ebû'l-Fazl Hibetullah b. Abdülkahir b. el-Mevsül atanmıştır. İyi tabiatlı ve fakirlere yardım etmekle tanınmış olan bu zât, özellikle *Haleb'de* vukuu bulan kıtlık sırasında, halka geniş bir şekilde yiyecek yardımı yapmış ve *Haleblileri* açlık tehlikesinden kurtarmıştır. Böylece Rıdvan, halk tarafından sevilen Ebû'n-Necm'i vezirliğe getirmekle *Haleblilerin* memnuniyetini kazanmış oldu.

Melik Rıdvan daha sonra el-Micenn adıyla tanınan *Haleb* Reisi Berekât b. Fâris el-Fû'yi te'dib hareketine girişmiştir. el-Micenn, şakilik yapmakta iken *Haleb* valisi emir Ak-Sungur⁶⁸ tarafından, cesaret ve azameti yanında şaki ve müfsitlerle iyi mücadele edebileceği mülâhazasıyla, *Haleb* Reisliğine atanmıştır. Gerçekten bu görevi o, gerek Ak-Sungur, gerek Tutuş zamanlarında başarı ile yapmış, fakat Rıdvan zamanında vezir, kadı ve öteki devlet adamlarına tahakküme başlamıştır. Hattâ daha da ileri gidecek *Haleblilerden* etrafına toplayabildiği kimselerle isyan ederek zulüm ve kıyımlara girişmiştir. Fakat el-Micenn, adamlarının kendisini terketmeleri üzerine, isyanı bırakıp *Haleb* kalesinde gizlenmek zorunda kalmıştı. Nihayet Rıdvan, Ekim/Kasım 1097 (Zilkade 490) tarihinde kaleyi kuşatarak kendisini yakalatmaya muvaffak olmuş ve

⁶⁵ Ancak vezir, Yağısıyan ve Sökmen'in *Şeyzar'dan* ayrılmalarından sonra kaleden inmiş ve *Haleb'e* Rıdvan'ın yanına gidebilmiştir (İbnü'l-Adîm, II, 130).

⁶⁶ İbnü'l-Kalânîsî, s. 133; İbnü'l-Adîm, II, 129-30.

⁶⁷ İbnü'l-Kalânîsî (S. 163), Ebû'n-Necm'i, Tutuş'un veziri olan kardeşi Ebû'l-Kasım b. Bedî ile karıştırmıştır.

⁶⁸ Bu hususta bk. A. Sevim, adıgeç. esr., s. 94vd.; ayn. müell., *Bugye'ye* göre Kasimüddeve Ak-Sungur, *Tarih Araştırmaları Dergisi* (IV, 6-7), s. 101-125.

onun, *Haleb* Reisliğinden uzaklaştırıldığını ve yerine Sâid b. Bedî'in atandığını münadiler vasıtasıyla halka ilân ettirmiştir. Bir süre sonra el-Micenn, sahib olduğu bütün mal ve paralara el konulduktan sonra, çok ağır işkenceler yapılarak hapisanede öldürülmüştür (49 ı ortaları = 1098 ortaları) ⁶⁹.

BİRİNCİ HAÇLI SEFERİ VE SONUÇLARI

Orta-Doğu İslâm Âlemi'nin mezhep ve hâkimiyet mücadeleleri içinde bulunduğu bir sırada bu ülkeye büyük *Haçlı* hareketinin başladığını görmekteyiz. Araştırmamızın konusunu teşkil eden "Melik Rıdvan devri" ile ilgili bulunması dolayısıyla, bu *Haçlı* hareketinden en genel çizgileriyle bahsetmemin yerinde olacağı kanısındayız.

XI. yüzyıl sonlarına doğru *Batı-Avrupa*'da, özellikle *Vatikan* Kilisesinin önderliği altında, Hazret-i İsa'nın doğduğu yer olan *Kudüs*'ü İslâmların elinden almak amacıyla harekete geçilmesinin kaçınılmaz bir zorunluluk olduğu fikri uyanmıştı. *Haçlı* Seferleri adı verilen bu büyük hareketin esas nedeni dinî olmakla beraber başlanğıçtan itibaren *İslâmiyetin*, *Huristiyanlık* aleyhine cihan-şümûl bir din haline gelmesi, 1071 *Malazgirt* savaşından sonra *Selçukluların Bizans* hâkimiyetinde bulunan *Anadolu*, *Suriye* ve *Filistin*'i ele geçirmeleri ve ayrıca *İzmir*'de bir beylik kurarak kuvvetli bir donanma meydana getiren *Çaka Bey*'in, *Rumeli* yönünde *Bizans*'ı ciddi bir şekilde tehdit eden *Peçeneklerle* işbirliğine girişmesi ve nihayet *Batı-Avrupa*'nın, kavimler göçünden sonra büyük bir iktisadî bunalım içine düşmüş olması gibi birtakım önemli nedenlerin bu hareketin hazırlanmasında önemli bir rol oynadığı tesbit edilmiştir.

Papa Urban II., 18-28 Kasım 1095 tarihleri arasında *Clermont*'da bütün *Batı-Avrupa*'nın ileri gelen din adamlarının katıldığı bir toplantıda (konsil) bu büyük harekete sür'atle hazırlanma kararını aldıktan sonra, köy köy dolaşmak suretiyle ateşli nutuklar söyleyerek ilk büyük *Haçlı* kitesinin harekete geçmesini sağlamış

⁶⁹ İbnü'l-Adîm, II, 138 vd. (Burada el-Micenn'e yapılan işkenceler hakkında tafsilât vardır); *Bugye*, 92 a; İbnü'l-Kalânîsî, s. 135.

oldu. Ertesi yıl (1096) Pierre l'Ermit ile Walter Sans-Avoir'ın idare ettikleri disiplinden uzak bir *Haçlı* kafilesi düzensiz bir şekilde *Belgrad*, *Niş*, *Sofya*, *Filibe* ve *Edirne* üzerinden *İstanbul*'a gelmiş, *Bizans* imparatoru Aleksius Komnenos bunları güçlükle *Anadolu* yakasına geçirmeye muvaffak olmuştur (6 Ağustos 1096). *Marmara* denizi kıyısı boyunca uzanan yöreleri yağma ede ede ilerliyerek *İznik*'e erişen bu *Haçlı* kitlesi Sultan I. Kılıç-Arslan tarafından bozguna uğratılmış (Eylül 1096), kurtulabilenler *İstanbul*'a kaçmak zorunda kalmışlardır. Savaş usûllerinden habersiz, ancak bir insan kalabalığından başka hiçbir şey ifade etmeyen bu ilk *Haçlı* kitlesinin bozulup dağılması üzerine, *Avrupa*'da prensler ve dükler, zırhlı askerlerden teşekkül eden ordularla harekete geçmek lüzûmunu duymuşlardır. Bu ikinci harekete katılan dük ve prensler şunlardır :

- 1 — *Fransa* kralı Henri I.'in oğlu *Vermandois* kontu Hugh.
- 2 — *Tulus* kontu Raymond de Saint-Gilles
- 3 — *Aşağı-Loren* kontu Godefroy de Bouillon ve kardeşleri Baudouin ve Eustace III.
- 4 — *Flandr* kontu Robert
- 5 — Fatih William'ın oğlu *Normandia* kontu Robert.
- 6 — *Toronto* hâkimi Bohemond, kardeşi Roger, yeğeni Tancred ve amcası *Sicilyalı* Roger.

Tam bir disiplin ve intizam içinde bulunan bu ordular askerlik sanatını gayet iyi öğrenmiş olan şövalyelerden teşekkül etmekte idi. Bilindiği gibi, bu şövalyeler küçük yaşlardan itibaren savaşmayı çok iyi öğreniyor, zırh ve ağır silâhlar kuşanıp at üstünde savaşa katılıyorlardı. İşte böyle bir vasıfta bulunan bu ordular yukarıda adları geçen kumandanların sevk ve idaresinde 1096 yılı sonlarına doğru dört kol halinde harekete geçmişlerdir :

- 1 — *Tulus* kontu Raymond'un idaresindeki kıtalar, *Güney-Fransa*, *İtalya* ve *Dalmaçya* üzerinden *İstanbul*'a gelecekler.
- 2 — Başlarında Baudouin de Hainault, Renaud, Pierre de Toul, Hugues de Saint Paul, Godefroy de Bouillon ve kardeşi Baudouin bulunan kuvvetler *Kuzey-Fransa* ve *Ren* nehri boyundan hareketle *Almanya*'yı geçip *Tuna*'yı takiben *Balkanlar* üzerinden *İstanbul*'a gelecekler.
- 3 — Bohemond ve yeğeni Tancred'in kumandaları altındaki *Güney-İtalya*'daki *Normanlardan* teşekkül eden kuvvetler, *Adriyatik*

denizinden *Epir*'e ve oradan da kara yoluyla *Trakya* üzerinden *İstanbul*'a vasil olacaklardır.

4 — *Kuzey-Fransa* gurubunu teşkil eden kıtalar, başlarında *Vermandois* dükü *Hugues*, *Normandiya* dükü *Robert* ve *Flandr* kontları olduğu halde, *Fransa*'dan hareketle *İtalya*'yı baştan aşağı geçip *Dalmaçya* ve *Epir* üzerinden *İstanbul*'a geleceklerdir.

İstanbul'a ilk önce dük *Hugues*, ikinci olarak da *Godefroy* geldiler (Ekim 1096). Bu iki haçlı başbuğu *Bizans* imparatoru *Aleksius*'a karşı bağlılık andı içtikten sonra 1097 yılında bu haçlı kuvvetleri *Bizans* gemileriyle *Anadolu* yakasına geçirilmiştir. Bunlardan sonra *Bohemond*, *Flandr* kontu *Robert*, *Tulus* kontu *Raymond* ve son olarak da *Normandiya* dükü *Robert* *İstanbul*'a gelmişlerdir. Bütün bu kuvvetler sür'atle *Anadolu* yakasına geçirildikten sonra Mayıs 1097 de *Kudüs* yönüne harekete başladılar. *Haçlılar*, aynı tarihte *Anadolu Selçuklu* devleti başkenti *İznik* üzerine yürüyerek kuşatmaya başladılar. Şehrin kalın surlarla çevrili müstahkem bir kalesi vardı. Kuzeyden *Bohemond*, doğudan *Godefroy* ve *Alman* şövalyeleri şehri sıkıştırmakta iken, *Tulus* kontu *Raymond* da kuvvetleriyle kuşatmaya katıldı. Bu sırada *Selçuklu Sultan* I. *Kılıç-Arslan Malatya*'da bulunuyordu. Üstün kuvvetler tarafından kuşatılan *Türk* askerleri, karşı koymanın imkânsızlığı yüzünden *Bizans* kumandanı *Butumites* ile şehrin teslimi hususunda müzakerelere başladı. Fakat *Kılıç-Arslan*'ın şehir yakınlarına kadar gelmiş bulunduğu haber alınınca, *Türk* kuvvetleri direnmeye ve hattâ karşı taarruza geçerek *Bizanslıları* geri çekilmeye mecbur ettiler. Nihayet *Kılıç-Arslan*, üstün sayıdaki *Haçlı* ordularıyla şehir dışındaki ovada yaptığı savaşta pek başarılı olamadı ve *İznik*'i terk etmek zorunda kaldı. Şehir 26 Haziran 1097 tarihinde *Bizans* idaresine verildi. *Haçlılar* bu ilk başarılarından sonra yollarına devamla *Eskişehir* (*Dorylaeum*)'e doğru ilerlemeye başladılar. *Eskişehir* ovasında *Kılıç-Arslan*'ın saldırılarına uğrayan *Bohemond* kuvvetleri, *Türk* atlıları karşısında güçlkle tutunabilmekte iken arkadan yetişip savaşa katılan ağır zırhlı ve mızraklı haçlı askerleri (*Normanlar*) *Kılıç-Arslan*'ı geri çekilmek zorunda bırakmışlardır (Temmuz 1097). Bu ikinci başarıyı müteakip maneviyatı yükselen *Haçlılar*, *Konya* üzerinden *Kilikya*'ya doğru yürüyüşlerine devam ettiler. Karşılarına belli-başlı hiç bir kuvvetin çıktığı görülmedi. Dağlık bölgelere çekilmiş bulunan *Türkler* bu kuvvetlere karşı ara-sıra baskın hareketlerinde bulunmaktan başka hiç

bir şey yapamıyorlardı. *Haçlı* orduları *Kilikya*'ya gelince Baudouin, esas *Haçlı* kuvvetler gurubundan ayrılarak Ermeni Toros'un idaresinde bulunan *Urfa* (Edessa)'yı, yine onun davetiyle işgal ederek doğuda ilk *Haçlı* devletini teşkil eden *Urfa* Kontluğu'nu kurmuş oldu (10 Mart 1098).

Öte yandan asıl *Haçlı* kuvvetleri yavaş yavaş ilerliyerek —ileriki bahislerde tafsilâtla görüleceği üzere— emir Yağısıyan'ın hâkimiyetinde bulunan *Antakya*'yı da işgal etmişlerdir (3 Haziran 1098). Netice itibariyle Bohemond, *Kuzey-Suriye*'nin en önemli kalelerinden birisi olan *Antakya*'da ikinci *Haçlı* devleti olan "*Antakya Prenslüğü*" kurmuştur.

Raymond, Tancred, Godefroy de Bouillon, *Flandr* kontu Robert, *Normandiya* kontu Robert gibi ünlü *haçlı* kumandanları kutsal şehir *Kudüs*'ü ele geçirmek amacıyla harekete geçerek *Haleb*'e bağlı *Artah* kalesini kuşattılsa da işgale muvaffak olamadılar. Bunun üzerine *Antakya* hâkimi Bohemond'un teklifiyle *Haçlı* orduları *Akdeniz* kıyısını takiben *Kudüs* üzerine yürümeye başladı. 3 Haziran 1099 da *Remle* işgal edilmiş ve *Kudüs*'e yaklaşılmıştı. *Kudüs* bu sıralarda *Mısır-Fatımî* devletinin hâkimiyetinde bulunuyordu. Şehir valisi Temmuz/Ağustos 1096 tarihinde emirü'l-cüyüş el-Efdal tarafından atanan İftiharüddeve idi. *Haçlılar* şehri uzaktan gördükleri zaman bu kutsal şehre yaklaştırdığı için, heyecan içinde yerlere kapanarak hep birlikte Tanrı'ya dua etmişlerdir. Tecrübeli kumandanların idare ettikleri *haçlı* orduları 13 Temmuz'da *Kudüs*'e hücumla geçtiler. İki gün süren şiddetli bir savaştan sonra *Fatımîler* dayanamamış ve şehri *Haçlılara* teslim etmek zorunda kalmışlardır (15 Temmuz 1099). Nihayet en büyük emelleri gerçekleşmiş bulunan *Haçlılar* burada *Lâtin* devletinin ilk krallığını kurmuşlardır. Şehrin idaresi başına getirilen Godefroy, kral unvanını almamış, yalnız prens veya dük unvanını kullanmıştır.

Yukarıdan beri en genel çizgileriyle özetlemeye çalıştığımız Birinci *Haçlı* Seferi sonunda *Orta-Doğu*'nun siyasî durumu değişmiş, *Anadolu*'nun batı ve güney-batı bölgeleri *Selçukluların* elinden çıkmış, *Urfa*, *Antakya* ve *Kudüs*'de *Haçlı* devletleri teşekkül etmiştir.

SELÇUKLU ORDUSUNUN ANTAKYA HAREKÂTI VE RIDVAN

Emîr Yağısıyan, *Haçlıların Antakya'ya yürümleri üzerine* süratle *Şeyzar'dan* ayrılarak şehre gelmiş ve savunma hazırlıklarına girişmiştir. Çok geçmeden *Haçlı* orduları şehir surları önünde görününce (21 Ekim 1097) o, bir yandan surları takviye ederken, bir yandan da şehir savunması için tehlikeli gördüğü *Hıristiyanlara* karşı tedbirler almaya başladı. Bunlardan başka çok sayıda *Haçlı* kuvvetlerine karşı koyabilmek için oğlu Şemsüddeve'yi, *Haleb* Meliki Rıdvan, *Dımaşk* Meliki Dukak ve Tuğ-Tigin, *Humus* emîri Cenahüddeve Hüseyin ve Mirdasî emîri Vessab b. Mahmud ile öteki *Benû Kilâb* kabilesi reislerine göndererek onlardan yardım istedi. Yağısıyan öbür oğlu Mehmed'i de başta *Büyük Selçuklu İmparatorluğunun Musûl* valisi emîr Kür-Boğa olmak üzere, *Suruç* hâkimi Artuk-oğlu Sökmen, *Sincar* hâkimi Arslan-Taş, *Sumeysat* hâkimi İlgazi-oğlu Süleyman ve diğer *Diyarbakir* bölgesi *Türkmen* beylerine göndermiş ve *Haçlılara* karşı "cihad" hareketi için derhal *Antakya'ya* yardıma gelmelerini bildirmiştir⁷⁰.

el-Bâre savaşından⁷¹ sonra Melik Dukak'ın yanından ayrılan Yağısıyan-oğlu Şemsüddeve, sür'atle *Haleb'e* Melik Rıdvan'ın katına gelmiş ve ondan *Haçlılara* karşı *Antakya* savunması için yardım talebinde bulunmuştur. Rıdvan genel olarak bu yardım isteğini iyi karşılamış, fakat bizzat sefere katılmak istemiyerek Şemsüddeve'nin emrine *Haleb* ve Sökmen'in *Türkmen* askerlerinden teşekkül eden bir miktar kuvvet vermekle yetinmiştir. Şemsüddeve bu kuvvetlerle *Antakya'ya* girmek üzere iken şehri kontrol altında tuttıkları anlaşılan *Haçlı* atlı birliklerinin hücumuna uğramıştır. *Asi* ırmağı yakınlarındaki dar geçitte yapılan çarpışmada *Halebli* askerler bozularak *Hârim'e* çekilmişler, *Haçlıların* takibi üzerine de *Hârim'i* terke-

⁷⁰ İbnü'l-Adîm, II, 130; İbnü'l-Esir, X, 276; İbnü'l-Kalânîsi, s. 134; Urfalı Mateos, s. 196; St. Runciman, A History of the Crusades (Penguin Books) I, 214-15. René Grousset, Histoire des Croisades (Paris, Librairie Plon), I, 71, vd.

⁷¹ Bu savaş hakkında, hazırlamakta olduğumuz "Suriye Selçukluları II."de bilgi verilecektir.

dip⁷² *Haleb'e* dönmek zorunda kalmışlardır (Mart 1098). Böylece Rıdvan'ın *Antakya'ya* göndermiş olduğu yardımcı kuvvetler hiçbir başarılı harekâta bulunamamışlardır.

Melik Rıdvan'ın, *İslâm* dünyası ve dolayısıyla kendi *Haleb* hükümranlılığı için büyük bir tehlike arzeden *Haçlılara* karşı girişilecek genel harekâta bizzat katılmamasının nedenleri kaynaklarda belirtilmemiştir. Fakat bununla beraber *Antakya* harekâtına katılan melik ve emîrler arasında kendisinin hasmı durumunda olan kardeşi Dukak ile övey babası, eski veziri *Humus* hâkimi Cenahüddeve'nin bulunması sebebiyle, kendisini emniyette hissetmeme gibi şahsî ve basit hislerin etkisi altında kalmış olabileceği düşünülebilir. Bütün *Selçuklu* kuvvetlerinin seferber olduğu bir sırada *Antakya* harekâtına bizzat katılmaması nedeni ile olsa gerektir ki, ona daima sadakat göstermiş bulunan Sökmen bile kendisinden ayrılıp Melik Dukak tarafına geçmiştir⁷³. Netice itibariyle Rıdvan'ın, *Haleb* hükümranlılığını âdeta kendilerine borçlu olduğu Yağısıyan, Sökmen ve Cenahüddeve gibi işbilir emîrlerin desteğinden yoksun bir hale gelmiş olması yanında, *Haleb* topraklarına dayanan *Haçlıların* artık kaçınılmaz ciddi bir tehlike arzemesi, onun *Haleb* hâkimiyetini büsbütün zaafiyete uğratacak bir duruma gelmiş bulunuyordu⁷⁴.

Antakya hâkimi emîr Yağısıyan'ın yardım taleb eden mektubunu alan *Musul* emîri Kür-Boğa, *Büyük Selçuklu* Devleti Sultanı Berkyaruk'un da emriyle, ordusunu hazırladıktan sonra ilk *Haçlı* kontluğunun kurulmuş bulunduğu *Urfa'yı* istirdat için harekete geçti. Şehri üç hafta kadar kuşattı ise de kont Baudouin'in şiddetle savunması karşısında kuşatmayı kaldırmak zorunda kaldı (25 Mayıs 1098); *Diyarbakir* ve *Suriye* kuvvetleriyle birleşmek üzere, eriştiği *Mercü Dâbık'ta* bir süre bekledi. Öte yandan Melik Dukak ve diğer emîrlerin kuvvetleri de *Mercü Dâbık'a* gelmekte idiler⁷⁵. *Suriye*, *Elcezire* ve

⁷² *Haleb* kuvvetlerinin *Harim'den* çekilmesi üzerine, şehirdeki *Ermeni* halkı harekete geçerek idareyi ellerine geçirmek fırsatını bulmuşlardır (İbnü'l-Adim, II, 132; Bugye, 90 a).

⁷³ *Bugye*, göst. yer.

⁷⁴ *Bugye*, göst. yer.; İbnü'l-Adim, II, 132-33; Runciman s. 225-26; Clau-de Cahen, *La Syrie du Nord a l'époque des Croisades et la principauté Franque d'Antioche* (Paris 1940), s. 213.

⁷⁵ Melik Dukak'ın bu sıradaki faaliyetleri, "Suriye Selçuklular II." de ele alınacaktır.

Diyarbakir bölgelerinden meydana getirilen kalabalık sayıdaki *Selçuklu* ordusu⁷⁶ *Mercü Dâbık*'ta toplandıktan sonra Kür-Boğa'nın başkumandanlığı altında *Antakya* yönünde harekâta geçti. Kür-Boğa'nın lüzümsüz *Urfa* kuşatması sebebiyle, *Antakya*'ya yürümenin gecikilmiş olunmasını fırsat bilen *Haçlılar* şehri şiddetle kuşatmaya devam ediyorlardı. Fakat büyük *Selçuklu* ordusunun üzerlerine gelmekte olduğunu öğrendikleri zaman gerçekten büyük bir telâş ve korkuya kapıldılar. Bir taraftan savunma tedbirleri alırlarken öte yandan da başta Bohemond, Tancred, Godefroy ve Raymond olmak üzere, birçok haçlı kumandanının katılmasıyla bir toplantı yapılmış ve kendileri aleyhine ciddiyet kazanan durum müzakere edilmiştir. Bu müzakereler sonunda Bohemond'un, fetihten sonra şehrin kendi idaresine verilmesi ile savaş sırasında bütün *Haçlı* kuvvetlerine kumanda etmesi hususundaki teklifi kabul edilmiştir. Başkumandan sıfatıyla büyük çabalar gösteren Bohemond, *Antakya* kalesinin bir türlü alınamaması karşısında, *Keşkerûf* (كشكروف) mıntakasındaki şehir burçlarından birisinin savunmasını yapan *Ermeni* asıllı Firûz ve iki kardeşi ile ilişki kurmaya muvaffak oldu. Emîr Yağsıyan ile arasının açık olduğu anlaşılın Firûz, 2 Haziran 1098 gecesi *Haçlı* askerlerinin bulunduğu burcun şerefelerine ipler atılarak onların yukarı çıkmalarını sağladıktan sonra, şehir sabahleyin (3 Haziran 1098) *Haçlılar* tarafından tamamen işgal edilmiştir. Şehrin işgalini derhal öğrenen Yağsıyan, iç-kalenin de düşmüş olduğu zanniyle, yanında birkaç kişi olduğu halde, süratle içkalenin dağ yönündeki kapısından çıkmak suretiyle şehirden ayrıldı. Fakat yolda iç-kalenin henüz düşmediğini öğrenince : "Nasıl olur da memleketimi, ailemi ve yakınlarımı bırakıp böyle yalnız başıma kaçıp giderim" diyerek müthiş bir üzüntüye kapılmış, böyle bir ruh haleti içinde *Ermenâz*'a⁷⁷ yaklaştığı sırada atından düşerek ağır surette yaralanmıştı. Atına binemeyecek bir hale gelen Yağsıyan hâdimleri tarafından terk edilince bir *Ermeni* tarafından başı kesilmek suretiyle öldürülmüştür⁷⁸. Öte yandan *Antakya* üzerine yürümekte olan Kür-Boğa, şehrin işga-

⁷⁶ Bu hususta bk. İ. Kafesoğlu, *İslm. Ansk.* "Kür-Boğa" mad.

⁷⁷ *Haleb*'e 5 fersah uzaklıkta bir yer (Yakut, I, 217).

⁷⁸ İbnü'l-Esîr, X, 275; Urfalı Basil, *el-Hurûbü's-salibiyye fi âsari's-süryaniyye* (Arapçaya çev. : İshak Ermele es-Süryani, Beyrut 1929), s. 20; İbnü'l-Adim, II, 135; İbnü'l-Kalânîsî, s. 135.

lini öğrenince ordusunun bir kısmını *Artah*⁷⁹ yönüne, diğer bir kısmını da *Cisrû'l-Hadid*'e⁸⁰ sevk etti. *Selçuklu* kuvvetleri burada bulunan *Haçlı* askerlerini bertaraf etmeye muvaffak olmuşlardı. *Selçuklu* ordusu ileri hareketine devam ederken *Antakya* iç-kalesinin hâlâ savunmaya devam ettiği öğrenildi ve bu haber bütün *Selçuklu* ordu birliklerine bildirildi. Nihayet *Selçuklu* kuvvetleri 9 Haziran 1098 tarihinde *Antakya* surları önlerinde göründüler. Bütün *Türk* kıtaları, şehrin, kale ile bağlantısının daha kolay olduğu ve *Haçlı* müdahalesinin daha az hissedilebileceği dağ yönünde karargâh kurdular. Gerçekten bu yönden yapılan savaşlarla *Haçlı* kuvvetleri oldukça yıpratılıyordu. *Haçlılar* bu hücumları durdurabilmek için, şehrin bu kısmının bazı noktalarına surlar inşa etmek zorunda kaldılar. Başkumandan *Kür-Boğa*, iç-kalede hâlâ *Haçlılar*la çarpışmaya devam eden *Yağısıyan*'ın oğlu *Şemsüddeve* ile de bağlantı kurmuş ve ayrıca maiyeti kumandanlarından *Mervan-oğlu Ahmed*'i savaşı idare etmek üzere iç-kaleye göndermeye muvaffak olmuştu. İç-kale ve şehir dışındaki *Selçuklu* kuvvetlerinin şiddetli kuşatma hareketleri ve baskıları arasında kalan *Haçlı* ordusu gerçekten çok zor bir durumda bulunuyordu. Özellikle yiyecek sıkıntısı onları daha ciddi bir tehlikeye atıyordu. Zira şehirde açlık yüzünden bir ye's ve ümitsizlik havası hâkimdi. Başkumandan *Bohemond*, halkı savaşa sevk etmek amacıyla, evlerini yakmak gibi çok sert bir tedbire başvurmak zorunda kalmıştı. Ayrıca gece karanlığından istifade ederek *Süveydiye*'ye kaçanların panik yaratmaları yüzünden, buradaki bazı gemiler limandan ayrılmışlardır. Âkıbetlerinin iyi olmayacağı düşüncesiyle *Alberich von Grant-Mesnil* ile *Chartres* kontu *Etienne* *Antakya*'dan ayrılarak *Anadolu*'ya gitmişler ve bu sıralarda *Haçlılar*a yardım etmek üzere, *Akşehir*'de hazırlıklarda bulunan *Bizans* İmparatoru *Aleksius Komnenos*'a *Haçlıların Antakya*'da tamamen yok edildikleri haberini vermişlerdir. Bu haber üzerine *Aleksius*, *Antakya*'ya yardımdan vazgeçmiş ve artık *Haçlılar*la *İstanbul*'da yapmış olduğu andlaşmanın (1097) uygulanamayacağını anlıyarak *İstanbul*'a geri dönmüştür⁸¹. Öte yandan *Antakya*'nın dağ yönünde karargâh kurduğunu gördü-

⁷⁹ *Avasım* bölgesinde *Haleb*'e bağlı bir kale (Yakut, I, 190).

⁸⁰ *Antakya*'nın kuzey-doğusunda, *Harim-Antakya* arasında (İbnü'l-Adîm, 136, not : 1).

⁸¹ *La Syrie*, s. 216-17; *Runciman*, I, s. 237-238; İ. Kafesoğlu, *İslm. Ansk.* "Kür-Boğa" mad.

ğümüz *Selçuklu* ordusu, kumandanların tavsiyesi üzerine, bu defa şehrin önündeki ovaya inerek burada karargâh kurmuş ve ayrıca emniyet tedbirleri için şehir ile karargâh arasına bir de hendek kazılmıştır. *Antakya*'yı kuşatma ve sıkışturmaya bu yeni cepheden devam eden *Selçuklu* ordusunda tam bir birlik mevcut değildi. Her şeyden önce başkumandanlık mevkiinde bulunan Kür-Boğa, askerleriyle birlikte orduya katılan melik ve emirlere hiç önem vermiyor, daima kendi fikir ve kararlarının uygulanmasını âdeta emrediyordu. İbnü'l-Adim'in işaret ettiği gibi *Selçuklu* ordusunun şehri kuşatmakta olduğu bu sıralarda *Haleb Selçuklu* meliki Rıdvan'dan Kür-Boğa'ya birtakım elçiler gelmişti. Niçin geldikleri tesbit edilemeyen bu elçi heyetinin Kür-Boğa ile müzakerelerde bulunmaları, Rıdvan'ın hasmı durumunda olan Melik Dukak ile emir Cenahüddevle'yi kuşkulanırdı⁸². Özellikle Cenahüddevle, daha önce öldürülmesinde âmil olduğu⁸³ Abak-oğlu Yusuf'un kardeşi ile yakınlarını görünce kendisini emniyette hissetmemeğe başlamıştır. Bundan başka *Mirdas-oğulları* emirlerinden Vessâb'ın kuvvetlerini teşkil eden *Türkmen* ve *Arap* askerleri arasında, yine Rıdvan'ın gönderdiği elçi heyetinin teşvikiyle, anlaşmazlık çıkmış ve neticede *Türkmenler* ordudan ayrılmışlardır. Görüldüğü üzere, birlik ve beraberlikten uzak bir *Selçuklu* ordusu, *Haçlı* kuvvetlerini *Antakya*'da kuşatmış bulunuyordu. Şehir içinde sıkışıp kalan *Haçlılar*, 27 Haziran 1098 tarihinde Pierre l'Ermite başkanlığında bir elçi heyetini, Kür-Boğa'ya göndererek "kendilerini serbest bırakıp memleketlerine sağ-salim gitmelerini sağlamak şartıyla, şehri kendisine teslim edeceklerini" bildirmek zorunda kalmışlarsa da bu teklif Kür-Boğa tarafından reddedilmiştir. Hiç bir şekilde kurtuluş imkânları kalmayan aç, susuz, bitkin ve bütün ümitleri kırılmış bulunan *Haçlı* askerlerinde yeniden bir şevk ve heyecan yaratan Hazret-i İsa'nın mızrağının Saint Pierre kilisesinde bulunması olayı *Haçlılara* son bir kurtuluş ışığı olmuştur. Urfalı Mateos'a göre, Kür-Boğa, böyle bir manevi kuvvetle techiz edilmeye muvaffak olunan *Haçlı* ordusunu, şehir dışındaki ovada savaş yapmak üzere, davet etmiştir⁸⁴. Bunun üzerine *Haçlı* kuvvetleri şehir dışına çıkmaya başladılar.

⁸² İbnü'l-Adim, II, 136.

⁸³ Bu hususta bk. İbnü'l-Esîr, X, 255; İbnü'l-Adim, II, 124-25.

⁸⁴ Urfalı Mateos, s. 197; *La Syrie*, s. 217-18.

Selçuklu ordusundaki birçok emîrler, *Haçlıların* bu çıkışlarına mâni olunmasını teklif etmişlerse de zaferi mutlaka kazanacağından emin bulunan Kür-Boğa, onları dinlememiş ve neticede Bohemond'un kumandasındaki bütün *Haçlı* ordusu hiç bir müdahaleye uğramadan şehirden çıkmış ve ovada savaş düzeni almıştır (28 Haziran 1098). Nihayet kurtuluşlarını yalnız azim ve dayanmada arayan *Haçlı* ordusu ile başkumandan Kür-Boğa'ya kırgın bulunan melik ve emîrlerin sevk ve idare ettikleri *Selçuklu* ordusu arasında *Antakya* ovasında şiddetli bir savaş başladı. Bohemond, Tancred, Godefroy, Hugue, *Flandr* kontu Robert, dük Robert ve Patrik Le Puy gibi ileri gelen kumandanların idare ettikleri *Haçlı* kuvvetleri *Selçuklu* ordusu üzerine hücumlara başladılar. Daha henüz çarpışma başlar başlamaz *Türkmen* askerleri safları terkedip savaştan imtina ettiler. Bunu takiben Melik Dukak ve diğer emîrler de savaşa devam etmiyerek birer birer *Selçuklu* ordusu saflarından ayrılıp memleketlerine dönmeye başladılar. Daha önce pusuya yatırılmış bulunan emîr Sökmen ve Cenahüddevle ordunun çekildiğini görünce üstün düşman kuvvetlerine karşı koymanın imkânsızlığı karşısında çekilmek zorunda kaldılar. Netice itibariyle maiyyetindeki emîrlerin kendisini düşman karşısında yalnız bıraktıklarını gören Kür-Boğa da savaşa devam edemiyerek süratle *Haleb* yönüne hareket etmiştir. *Haleb'e* gelince Melik Rıdvan tarafından karşılanan ve geri çekilirken bütün ağırlıklarını bırakan Kür-Boğa, buradan, askerlerine gerekli çadır ve benzeri şeyler gibi yardım malzemesi tedarik ettikten sonra *Musul'e* dönmüştür.

Selçuklu ordusunun savaşmıyarak geri çekilmesini hayretle karşılayan *Haçlı* kumandanları bunun bir hile olduğunu sanmışlarsa da çok geçmeden gerçeği anlamakta güçlük çekmemişlerdir. *Türk* ordusunu takip etmeyen *Haçlılar* savaş meydanındaki bütün ağırlıkları ele geçirmişlerdir.

Savaş kazanıldıktan sonra iç-kalede bulunan Mervan-oğlu Ahmed, *Haçlılardan* "aman" alarak yakın arkadaşlarıyla *Haleb* yönüne giderken *Ermemilerin* saldırısına uğramış ve adamlarından bazılarını kaybetmiştir.

Başkumandan mevkiinde bulunan Kür-Boğa'nın bilhassa isabetsiz karar ve maiyyeti erkânına karşı mağrur davranışları ve idaresizliği sebebiyle *Selçuklu* ordusunun, ölüme mahkûm *Haçlı* kuvvetleri

karşısında bozulup dağılması gerçekten o devir *İslâm* dünyası hesabına büyük bir kayıp olmuştur. Böylece *Haleb Selçuklu* devletine bağlı, yakın-doğu'nun en mahfuz kalelerinden birine sahip olan *Antakya* şehri *Haçlı*ların eline geçmiş ve netice itibariyle başta *Haleb* olmak üzere, bütün *Suriye* ve *Filistin Haçlı* istilâsı ile karşı karşıya gelmiştir⁸⁵.

*Haçlı*ların *Antakya*'yı işgalini müteakip öteki *Suriye* şehirlerine saldırı ve baskılarda bulunmaya başlamaları *Haleb* için de ciddi bir tehlike yaratıyordu. Onlar *Antakya*'nın fethinden önce, hernekadar Melik Rıdvan ve Melik Dukak'a, *Bizans*'ın hâkimiyetinde bulunan memleketlerden başka hiçbir yere saldırmıyacakları hususunda teminat vermişlerse de⁸⁶ şimdi artık şartlar tamamen kendi lehlerine değişmiş oluyordu. Öteki *Suriye* şehirlerinden daha önce *Haleb* için tehlikeli bir devrenin başlamasına rağmen ne yazık ki Melik Rıdvan'ın, memleketini savunma hususunda herhangi bir faaliyet veya teşebbüste bulunduğunu şimdilik tesbit edemiyoruz.

II.

HAÇLILARIN HÂKİMİYET SAHALARINI GENİŞLETME FAALİYETLERİ

Azaz'ın durumu

Haleb'in kuzeyinde bir günlük uzaklıkta bulunan *Azaz*⁸⁷, *Haleb Selçuklu* devletinin hâkimiyet sahası içinde idi. H. 491 (1098) yılında şehir valisi Ömer, Melik Rıdvan'a karşı isyan ile şehir ve kalede bağımsız bir idare tesis etmişti. Bunu haber alan Rıdvan onu tedib için askerleriyle birlikte derhal *Azaz* üzerine hareketle şehri kuşatıp sıkışturmaya başladı. Tutsak edilen bir Fransız şövalyesinin dul karısı ile evlenen Ömer, onun teklifiyle⁸⁸ Rıdvan'a karşı Godefroy'dan yardım istedi. *Azaz*'ın *Haçlı* hâkimiyet sahası içine alınmasını arzu

⁸⁵ İbnü'l-Esir, X, 272vd.; İbnü'l-Adim, II, 131vd.; *Bugye*, 89 b-90 a; İbnü'l-Kalânîsî, s. 134vd.; Urfalı Mateos, s. 192-93, 196 vd.; *el-Hurubü's-salibiyye*, s. 19vd.; Aynî, 212 b; Sıbt, 123 a vd.; *La Syrie*, göst. yerler; Runciman, I, 213 vd.; R. Grousset, I, 75-78;

⁸⁶ İbnü'l-Esir, X, 275.

⁸⁷ Yakut, III, 666.

⁸⁸ Runciman, I, 256; *La Syrie*, s. 218.

eden Godefroy beraberinde Raymond olduğu halde, çok sayıda bir kuvvetle Ömer'e yardıma gitti. *Haçlı* askerlerinin çokluğu karşısında Rıdvan savaştan imtina ederek kuşatmayı kaldırmak zorunda kaldı. Godefroy, bir süre *Azaz* yörelerinde yağma hareketlerinde bulunduktan sonra, Ömer'in oğlunu rehin olarak alıp *Antakya*'ya geri döndü. Bunun üzerine Rıdvan yeniden *Azaz*'a yürüyerek Ömer'i sıkıştırmağa başladı. İkinci kez *Haçlı*lardan yardım talebinde bulunmayan Ömer ile Rıdvan arasında yapılan anlaşma gereğince *Azaz* yine Ömer'in idaresinde kalacak, fakat *Tellü Herák*'i⁸⁹ Rıdvan'a teslim edecektir. Netice itibariyle Melik Rıdvan'ın azimli davranışı sonunda *Azaz*, *Haleb*, *Selçuklu* melikliğinin idaresi altında kalmaya devam edecektir. Şehir valisi Ömer bir süre *Haleb*'de Rıdvan'ın yanında kalmış, fakat bu ihanetinden dolayı öldürülmüştür⁹⁰.

el-Bâre ve Maarretünnuman'ın kaybı

Raymond, *Azaz*'a yaptığı askerî harekattan birkaç ay sonra, Godefroy ile birlikte *Haleb*'e bağlı *Maarretünnuman*'ın batısında bulunan *el-Bâre*⁹¹ üzerine yürüdü (Zilkade 491) ve kuşatmaya başladı. Kuşatma yüzünden susuz ve yiyeceksiz kalan halk, anlaşma gereğince kendilerine verilen "aman" karşılığında kale ile birlikte şehri *Haçlı*lara teslim ettilerse de *Haçlı*lar buna riayet etmiyerek birçok *Müslüman* kadın ve erkeği öldürmüş, bir kısmını da tutsak alarak *Antakya*'ya götürüp satmışlardır. Halkın bütün mal ve paralarına da el koyan *Haçlı*lar şehir ve kalede bir süre yağma hareketlerinde bulunmuşlardır. Bütün bunlardan başka şehir camii kiliseye çevrildiği gibi, kaleye de *Hristiyan* halk yerleştirilmiştir⁹².

Ekim 1098 başlarından itibaren Raymond, Godefroy, Bohe-
mond, *Flandr* kontu Robert ve öteki *Haçlı* ilerigelenleri *Kudüs*'e yürümek için plânlar hazırlamak üzere, *Antakya*'da toplandılar. Burada yaptıkları müzakereler neticesinde *Kudüs*'e ne zaman yürüneceği tesbit edilmemekle birlikte *Haçlı* kuvvetlerinin meşgûl edilmesi amacıyla, *Maarretünnuman*'ın işgaline karar verildi⁹³. Bu kararı uygulamak

⁸⁹ *Haleb*'in batı yönünde bulunan bir kale (Yakut, I, 872).

⁹⁰ İbnü'l-Adîm, II, 141.

⁹¹ Yakut, I, 465.

⁹² İbnü'l-Adîm, göst. yer.; Runciman, I, 257.

⁹³ Runciman, I, 257 vd.; R. Grousset, I, 116.

üzere Raymond ve *Flandr* kontu Robert, *Antakya*'daki *Ermeni* ve *Nasranî*lerin de katıldığı kuvvetleriyle birlikte *el-Bâre* üzerinden *Maarretünnuman*'a gelip kuşatmaya başladılar (Muharrem 492 = Kasım 1098). Şehir bu sırada *Haleb Selçuklu* melikliğinin idaresi altında bulunuyordu. Bu kuşatma üzerine şehir ilerigelenleri derhal Melik Rıdvan ile *Humus* emiri Cenahüddeve Hüseyin'den yardım talebinde bulunmuşlarsa da hiçbir cevap alamamışlardır. Kendi mukadderatıyla başbaşa kalmak zorunda bulunan *Maarretünnuman* halkı, şehri ümitsizce savunuyordu. Öte yandan *Haçlılar*, yöredeki ağaçları da kesmek suretiyle, direnen şehri dört yönden şiddetle sıkıştırmaya başladılar. Raymond ve Robert'in birçok hücumları başarısızlıkla son buldu. Kuşatmaya daha sonra katılan Bohemond'un hücum denemeleri de müsbet bir sonuç vermedi. *Maarretünnuman*'ı mutlaka ellerine geçirmek isteyen ve ayrıca yiyecek bakımından da güç durumlara düşen *Haçlılar*, daha ciddi bir kuşatmanın yapılması gerektiği kanısına vardılar. Bu itibarla Raymond'un adamları tekerlekler üzerinde hareket edebilen tahtadan büyük bir burç yapmayı başardılar. Bu tahta burç, Wilhelms von Montpellier'in idaresi altında şehir burçlarına getirilip dayatıldı ve böylece *Haçlılar* surlara daha hâkim bir durumda çarpışma imkânı buldular. Bu tahta burç etrafında her iki taraf arasında bütün gün yapılan çarpışmalar sonunda pek çok asker telef olmuştur. İbnü'l-Esîr'in ifadelerine göre⁹⁴, suru savunanlardan bir bölüğün, gece olunca, korkuya kapılarak surlardan aşağı inip şehirdeki mahfûz büyük evlere çekilmesi üzerine, öteki müdafilerin de onları takip etmesi sonunda surlar, *Haçlılar* karşısında savunmasız bir halde bırakılmış oldu. Bunu fırsat bilen *Haçlılar*, bu tahtadan burçtan merdivenler uzatarak surlar üzerine inmeyi başardılar. Böylece *Haçlı* kuvvetleri şehre kolaylıkla girmiş oldular (11 Aralık 1098). Sabahleyin *Haçlıları* şehirde gören halk, panik ve şaşkınlığa uğramış ve mahfûz evlere çekilerek "aman" dilemek zorunda kalmışlardır. Bu sırada Raymond'un askerlerinin bu başarısını çekemeyen ve şehri kendi hâkimiyetine almak isteyen Bohemond, bir münadi vasıtasıyla "şehrin büyük kapısı yanındaki meydana gelerek iltica edenlerin hayatlarının korunacağı" hususunda halka bir çağrıda bulundu. Fakat Bohemond'un bu çabası sonuç vermemiş, Raymond'un kuvvetleri şehri işgal ve evlere sığınmış bulunan halkı şid-

⁹⁴ İbnü'l-Esîr, X, 278.

detli bir kıyımâ tâbi tutmuş⁹⁵ ve bu arada Bohemond'un çağrısına uyup meydanda toplanan erkekleri katl, tutsak aldıkları kadın ve çocukları da pazarlarda satmışlardır. Kaynakların ifade ettikleri gibi, *Haçlılar* bu işgal sırasında, aralarında çocuk ve kadınların da bulunduğu şehir halkından birçok kimseleri işkence ile öldürmüşlerdir. Önce, halka ödeyemeyecekleri kadar ağır kesimler kesilmiş ve daha sonra onların mal ve yiyeceklerinden neleri varsa hepsi müsadere edilmiştir. Suyun bile halka yasak edilmesi yüzünden birçok insan susuzluktan ölmüştür. Bu arada şehir surları yıkılmış, ev, cami ve mescidler yakılmış, târümâr edilmiş ve şehrin yüksek yerlerine *Haçlılar* yerleştirilmiştir.

Haçlılar Maaretünnuman'da 40 gün kaldıktan sonra (17 Safer 492 = 13 Ocak 1099) Trablusşam'a 45 mil uzaklıktaki *Arka kalesi* üzerine yürüyüp bir süre kuşatmışlarsa da almaya muvaffak olamamışlardır. Bu arada *Haçlı* kuvvetleriyle savaşmaya güçlerinin yetmeyeceğini anlıyan *Şeyzar* hâkimi Munkiz ile *Humus* hâkimi Cenahüdevle Hüseyin onlara haber gönderip sulh yapmak zorunda kalmışlardır⁹⁶.

Kellâ Savaşı ve sonraki bazı olaylar

Maaretünnuman'ı aldıktan sonra *Haçlılar Haleb* mülhakatından *el-Cezr*⁹⁷, *Zerdana*⁹⁸ ve *Sermin*⁹⁹ kalelerini işgal ile *Haleb*'i âdeta çevirmiş bir hale gelmişlerdir. Böylece onlar, ileride *Haleb*'i almak için girişecekleri harekâta dışardan herhangi bir şekilde mâni olma teşebbüslerini önleme amaçlarını gerçekleştirme yoluna girmiş bulunuyorlardı. Durumun nezaketini anlamakta geç kalmış bulunan Melik Rıdvan, *Haçlıların* son olarak işgal ettikleri *Kellâ* kalesini^{99a} geri almak için kuvvetleriyle birlikte harekete geçmiş, *Esârib*¹⁰⁰ üzerinden *Kellâ*'ya gelmiştir (25 Şâban 493 = 5 Temmuz 1100). Bunun üzerine *Antakya* hâkimi Bohemond'un *Haleb* bölgesindeki kalelerde bulunan

⁹⁵ İbnü'l-Adim (II, 142) 20 bin, İbnü'l-Esir (X, 278) 100 binden fazla (tabii ki çok mubalâğalı) insan öldürüldüğünü kaydediyorlar.

⁹⁶ İbnü'l-Kalânisi, s. 135-36; İbnü'l-Adim, II, 141-42; İbnü'l-Esir, X, 278; *el-Hurûbü's-salibiyye*, s. 23; Runciman, I, 259-60; *La Syrie*, s. 220. R. Grousset, I, 119 vd.

⁹⁷, ⁹⁸, ⁹⁹ *Haleb* yörelerinde bulunan bu yerler için sırasıyla bk. Yakut, II, 71, 924, III, 83.

^{99a} Yeri tesbit edilemedi.

¹⁰⁰ *Antakya* yönünde, *Haleb*'e üç fersah uzaklıkta ünlü bir kale (Yakut, I, 114).

kuvvetleri Rıdvan'ı karşıladılar. *Kellâ*'da yapılan savaşta Rıdvan'ın askerleri bozulmuş, birçokları öldürülmüş, aralarında birkaç emîrin de bulunduğu pek çok asker *Haçlılar* tarafından tutsak alınmıştır. Bu başarı üzerine *Haçlılar*, *Kefertâb*¹⁰¹ ile *el-Hâzır*'ı¹⁰² da almaya muvaffak olmuşlardır. Böylece onlar, *Humus* hâkimi Cenahüddevle'ye ait olan *Tellü Mennes*'ten maada *Kefertâb*'dan *el-Hâzır*'a değin olan *Haleb* topraklarını ele geçirmiş oldular. Bu yenilgi üzerine Rıdvan, eski veziri Cenahüddevle'nin yanına giderek *Haçlılar*la mücadele için ondan yardım isteğinde bulundu. Rıdvan'ın bu isteğini iyi karşılayan Cenahüddevle, onunla birlikte, beraberinde kuvvetleri olduğu halde, *Haleb*'e geldi. Fakat Bohemond'un kuvvetleri *Antakya*'ya çekilmiş olduğundan onlara karşı hiçbir harekâta bulunulmadı. Askerleriyle bir süre *Haleb* dışında kalan Cenahüddevle, bu sıralarda *Haçlı* saldırılarından masun kalan Rıdvan'dan herhangi bir ilgi göremeyince, *Humus*'a geri döndü¹⁰³.

Kellâ savaşından sonra (494 sonlarına doğru) *Antakya* hâkimi Bohemond, *Haleb*'i ele geçirmek için hazırlıklara başladı. Bu cümleden olarak kuvvetlerini *Haleb* bölgesindeki *el-Cezr* ve *Sermin*'de toplamış, *Haleb*'i kuşatma amacıyla, ordusunun her türlü hazırlıklarını tamamlamıştı. Beraberinde Tancred olduğu halde, *Haleb* yakınlarına gelen Bohemond, şehrin kible yönünde *Kuwayk* çayı kıyısında bulunan *el-Müşşerife*'de karargâhını kurmuştu. Bohemond, Rıdvan'ın askerlerinin dağılması yüzünden, kendilerine hiç bir müdahalede bulunamayacağını tesbite muvaffak olmuştu. Bunu fırsat bilen *Haçlı* kumandanları, *Haleb*'i daha sıkı bir kontrol altında tutmayı sağlamak ve bu bölgedeki yiyecek maddelerini ele geçirmek ve ayrıca içinde ikamet edebilmek amacıyla, *Meşhedü'l-ceff*¹⁰⁴, *Meşhedü'd-dekke*¹⁰⁵ ve *Meşhedü Karanbiyâ*¹⁰⁶ yörelerinde kaleler inşaaya karar verdiler (H. 495). Fakat çok geçmeden Bohemond, emîr Danişmend'in

¹⁰¹ *Haleb-Maarretünnuman* arasında kalesi olan bir kasaba (Yakut, IV, 289).

¹⁰² *Haleb* yakınlarında "Hâzır *Haleb*" de denen bir mevkii (Yakut, II, 185).

¹⁰³ İbnü'l-Adim, II, 143, 144; *Bugye*, 92 1; Azimî, s. 376; *La Syrie*, s. 227-228.

¹⁰⁴ *Haleb*'in kuzey yöresinde (İbnü'l-Adim, II, 214).

¹⁰⁵ *Meşhedü'd-Dekke*, *Haleb*'in batı yönünde bulunmaktadır (İbn Şeddad, el-A'lâk, Topkapı Sarayı, Revan Köşkü Ktp. Nr. 1564), 41 b.

¹⁰⁶ *Makarrü'l-Enbiya* da denilen bu meşhed *Haleb*'in batısındadır (İbn Şeddad, 41 b).

devamlı saldırıları karşısında sıkışık bir duruma düşen *Malatya* hâkimi *Ermeni* Gabriel'in yardım isteği üzerine, derhal Haleb'i kuşatma faaliyetlerine son vererek *Malatya*'ya gitmek üzere, *Antakya*'ya dönmüştür¹⁰⁷. *Haçlı* kuvvetlerinin Haleb'i kuşatmak için giriştikleri bütün hazırlıkları olduğu gibi bırakıp çekilmelerinden sonra Melik Rıdvan derhal harekete geçerek *Haçlıların* depo etmiş oldukları bütün yiyecek maddelerini ele geçirmiş ve *Sermin* yakınlarında karargâh kurmuştur. Öte yandan Cenahüddevle de kuvvetleriyle birlikte *Humus*'dan hareketle *Haçlıların* elinde bulunan *Esfûnâ*¹⁰⁸ kalesini işgal etmiş ve kale içindeki *Haçlı* kuvvetlerini tamamen kılıçtan geçirmiştir. Buradan *Sermin*'e hareket eden Cenahüddevle, bu yörelerde konakladığını gördüğümüz Rıdvan'ın kuvvetleri üzerine bir baskında bulunmuş ve onları yağmalamıştır. Yapılan çarpışmada Rıdvan bozularak çekilmiş, vezir Ebû'l-Fazl b. el-Mevsûl ile Rıdvan'ın adamlarından ileri gelen birtakım kimseler Cenahüddevle tarafından tutsak alınarak *Humus*'a götürülmüştür¹⁰⁹. Bu arada Cenahüddevle, Rıdvan'ın yanında bulunduğunu tesbit ettiği ve kendisiyle, Rıdvan'ın arasını açan *Bâtımî* reislerinden el-Hakîm el-Müneccim el-Bâtımî'yi çok aratmışsa da ele geçirememiştir. el-Hakîm, bozgunдан kurtulup kaçanlarla birlikte Haleb'e gelmeye muvaffak olmuştur. Melik Rıdvan'a karşı kazandığı bu başarıdan sonra Cenahüddevle, *Sermin*, *Maarretünnuman*, *Kefertâb* ve *Hama* topraklarındaki bütün ürünlere el koymuştur¹¹⁰. Cenahüddevle, daha sonra emîr Hasan'ın idaresinde bulunan *Rahbe*'yi hâkimiyeti altına almak için harekete geçmiş, şehir yörelerine gelip burasının *Dimaşk Selçuklu* Meliki Dukak tarafından işgal edil-

¹⁰⁷ Bilindiği üzere, Bohemond, beraberinde yeğeni Richard, *Antakya* ve *Maraş* piskoposları Gibrianos ve Grigore olduğu halde, bir miktar kuvvetle *Malatya* civarında yapılan çarpışma sonunda Danişmend-Gazi tarafından yeğeni ile birlikte tutsak alınmıştır (1101). Danişmend-Gazi, onu, 1103 tarihinde 100 bin dinar kurtuluş akçası (fidye-i necat) karşılığında serbest bırakmıştır.

¹⁰⁸ *Maarretünnuman* yakınlarında bir kale (Yakut, I, 239).

¹⁰⁹ Fakat çok geçmeden vezir İbnü'l-Mevsûl, Cenahüddevle'ye dört bin dinar kurtuluş akçası vererek serbest kaldığı gibi, yine tutsak alınmış olan Rıdvan'ın yakın adamları da aynı şekilde kurtuluş akçaları karşılığında tutsaklıktan kurtulmuşlardır (İbnü'l-Adîm, II, 146).

¹¹⁰ İbnü'l-Adîm, II, 144; İbnü'l-Kalânîsî, s. 138; İbnü'l-Esîr, X, 301; Runciman, I, 319; *La Syrie*, s. 230.

diğini¹¹¹ görünce, hiçbir müdahalede bulunmaksızın derhal buradan uzaklaşmış ve *en-Nukra*'ya gidip orada konaklamıştır. Bunu haber alan Melik Rıdvan, aralarının sonderecede açık olmasına rağmen onun yanına gitmiş, onunla sulh yapmış ve onu alıp *Haleb*'e getirmiştir. *Haleb* dışında Cenahüddevle için özel bir çadır kurduran Rıdvan, onun şerefine on gün süren eğlence ve ziyafet tertib ettirmiştir. Böylece Rıdvan, Cenahüddevle ile olan bütün kırgınlık ve düşmanlıkları ortadan kaldırmış oldu. *Haleb*'de bir süre kaldıktan sonra memleketi *Humus*'a dönen Cenahüddevle 1 Mayıs 1103 cuma günü, silâhlı koruyucuları ile birlikte kaleden inip camide her zamanki yerinde namaz kılarken, eski düşmanı *Bâtınî* reisi el-Hakîm el-Müneccim'in gönderdiği üç *Bâtınî* fedaisi tarafından öldürülmüştür. el-Hakîm'in¹¹², Melik Rıdvan'ın yakınlarından olması nedeni ile, bu katli olayında onun emir veya muvafakatının bulunduğu hususu kaynaklarda sözkonusu edilmektedir.

Cenahüddevle'nin katlini haber alan Raymond, *Humus* üzerine yürümeye hazırlanıyordu. Bu arada Cenahüddevle'nin karısı yani Melik Rıdvan'ın annesi, *Haleb*'e oğluna haber göndererek *Humus*'u teslim alıp *Haçlılara* karşı savunmasını bildirdi. Fakat bu daveti öğrenen şehrin ileri gelenleri, Rıdvan'ın kendileri hakkında iyi fikirlere sahip olmayacağı endişesiyle, derhal Melik Dukak'ı, *Humus*'u teslim etmek üzere davet ettiler. Dukak'ın *Dımaşk*'da bulunmamasına rağmen buradaki nâibi Ay-Tigin el-Halebî hemen hareketle *Humus*'a gelip şehri ve kaleyi teslim almayı başarmıştır. Öte yandan *Humus*'u almak için harekete geçip *er-Resten*'e¹¹³ gelerek burasını kuşatıp sıkıştırmakta olan Raymond ile, annesinin davetine icabetle harekete geçerek *el-Kubbe*'ye¹¹⁴ erişince, *Humus*'un Dukak'ın hâkimiyeti altına geçtiğini öğrenen Rıdvan oraya gitmenin lüzumsuzluğunu anlıyarak memleketlerine geri dönmeyi uygun bulmuşlardır.

¹¹¹ Bu olay hakkında, "Suriye Selçukluları II." de bilgi verilecektir.

¹¹² el-Hâkîm, Cenahüddevle'nin katlinden bir müddet sonra (İbnü'l-Kalânîsî, s. 142'de 14 gün, İbnü'l-Adîm, II, 147'de 24 gün) vefat etmiş ve yerine arkadaşı Ebû Tâhir es-Sâig el-Acemî geçmiştir.

¹¹³ *Hama* ile *Humus* yolu ortalarında *Âsi* ırmağı kenarında bir yer (Yakut, II, 778).

¹¹⁴ Yeri tesbit edilememiştir.

Böylece *Humus, Dımaşk Selçuklu* melikliğinin hükümranlılık sahasına sokulmuş oldu¹¹⁵.

Haleb Selçuklu melikliğine tâbi bulunan *Azaz* valisi Ömer, *Antakya* haçlı prensliğinin hâkimiyet sahasındaki *el-Cûme*'ye¹¹⁶ hücumla burada bazı yağma akınları yapmıştır. Bunun üzerine Tancred, *Antakya* ve *Urfa* kuvvetleriyle harekete geçerek *Haleb* yakınlarındaki *el-Müslimiyye*'de karargâh kurduktan sonra bura halkından bazılarını kıyıma tâbi tutmuş, yine bu bölgede bulunan birtakım köy ve kasabalara kesimler kesip tahsil etmiştir. Tancred bir süre *Haleb* yörelerinde askerî hareketlerde bulunduktan sonra buna karşı hiç bir karşı tedbir alamıyan Melik Rıdvan'a haber göndererek ondan bazı isteklerde bulunmuş olmalıdır ki, sıkışık durumda bulunan Rıdvan ile Tancred arasında:

- a) Tancred'e 7 bin dinar para ile 10 baş hayvan verilmesi,
- b) *el-Müslimiyye*'de tutsak alınan emirlerden başka öteki tutsakların serbest bırakılması

şartlarını hâvi bir andlaşma yapılmıştır (H. 496/97). Fakat çok geçmeden yine *Antakya* prensliğine bağlı kuvvetler yeniden *Haleb* bölgesinde askerî harekâta bulunarak *Tellü Bâşir*¹¹⁷ ve özellikle kuzey ve doğu yörelerine yağma akınları yaptıktan sonra *Beserfûs*¹¹⁸ kalesine yürüyerek burasını "aman" ile teslim almışlardır. Daha sonra *Keferlâsâ*¹¹⁹ üzerine yönelen *Haçlı* kuvvetleri, *Benû Uleym* kabilesinin saldırıları karşısında yeniden *Beserfûs*'a çekilmek zorunda kalmışlardır (497 = 1103 sonları)¹²⁰.

Melik Rıdvan'ın mukabelesi

Yukarıda görüldüğü üzere, *Haleb* bölgesinin birçok önemli kale ve mevkillerinin *Haçlılar* tarafından işgal edilmesi neticesinde bu bölge *Haçlıların* kontrolleri altına geçmiş bulunuyordu. Böylece *Haleb Selçuklu* melikliği gerçekten çok ciddi bir devreye girmişti. Melik Rıdvan, *Haçlıların* tehlikeli bir hale gelen bu askerî hareketlerini

¹¹⁵ İbnü'l-Adim, II, 146 vd.; İbnü'l-Kalânisi, s. 142; Krş. Bernard Lewis, *The Assassins* (London 1967), s. 100; *La Syrie*, s. 236.

¹¹⁶ *Haleb* bölgesinde, *Afrin çayı* yöresinde (Bk. İbnü'l-Adim, II, 147, not : 3).

¹¹⁷ *Haleb*'in kuzeyinde kalesi bulunan bir nâhiye (Yakut, I, 864).

¹¹⁸ *Benû Uleym* dağlarında *Haleb*'e bağlı bir kale (Yakut, I, 621).

¹¹⁹ *Haleb*'e bir günlük uzaklıkta bir belde (Yakut, IV, 291).

¹²⁰ İbnü'l-Adim, II, 147-48.

durduracak bir kuvvete sahip olamadığı gibi, karşı saldırılar yapacak bir durumda da değildi. Fakat özellikle *Haleb* bölgesinde faaliyette bulunmakta olan *Antakya* prensliğine bağlı askerî birliklerin, başlarında, *Danişmend-Gâzi*'nin tutsaklığından kurtularak *Antakya*'ya gelen Bohemond ile yeğeni Tancred olduğu halde, *Harran* üzerine yürüyen *Urfa* kontu Baudouin II.'in davetine icabetle, ona yardıma gitmeleri neticesinde, adigeçen bölgede *Haçlı* harekâtı durmuş oldu. Şaban 497 (Nisan/Mayıs 1104) tarihinde *Musul* emîri Çökmüş ile *Hısn-ı Keyfa* (Hasankeyf) *Artuklu* emîri Sökmen'in sevk ve idare ettikleri *Türk* kuvvetleri karşısında *Harran*'da *Belih* çayı yöresinde Baudouin II., Joscelin, Bohemond ve Tancred kumandasındaki *Haçlı* ordusunun büyük bir bozguna uğraması ve hattâ Baudouin ve Joscelin'in tutsak alınması olayı¹²¹, İslâm âlemini sevindirirken özellikle *Haleb* bölgesindeki *Antakya* prensliği askerî harekâtını büyük çapta sekteye uğratmıştır. *Haçlı*larla yapılan bu *Harran* savaşını takip ettiği anlaşılan Melik Rıdvan, bir miktar kuvvetle *Haçlı* harekâtını daha yakından izlemek amacıyla, *Haleb*'den çıkıp *Fırat* nehri yönünde ilerlemekte idi. Bu sırada *Urfa* ve *Antakya* *Haçlı* kuvvetlerinin tam bir bozguna uğradığını haber alınca derhal *Haleb* bölgesindeki *Haçlı*ların işgalinde bulunan müstahkem mevkiiler üzerine yöneldi. Bu cümleden olarak *el-Cezr*, *el-Fûa*¹²², *Sermin*, *Maarretü Masrîn*¹²³ ve diğer bazı nahiye ve kaleler kendisine boyun eğmek zorunda kaldılar. Öte yandan *Haleb* ordu kumandanı Şemsü'l-Havâs Yaruk-Taş, *Savveran*¹²⁴, *Kefertâb*, *Maarretünnuman* yöreleri ile *el-Bâre*'yi feth ederek Rıdvan'a veya onun adamlarına teslim ettikten başka, Rıdvan da ayrıca *Bâlis*¹²⁵ ve *el-Fâyâ*'yı¹²⁶ Cenahüddevle'nin adamlarından teslim almıştır. Yaruk-Taş'tan korkmaları sebebiyle şehri ona vermek istemiyen *Harran* halkı, Rıdvan'a mektub yazarak şehir ve kaleyi kendisine teslim edeceklerini ve ayrıca *Selemiyye*'yi de kendisine vereceklerini bildirmişlerdir (497 = 1104). Melik Rıdvan'ın *Haçlı*ların zaafiyetinden istifade ile giriştiği bu mukabil

¹²¹ Bu savaş hakkında bk. A. Sevim, *Artuk-oğlu Sökmen'in Siyasi Faaliyetleri*, s. 515 vd.

¹²² *Haleb* yörelerinde büyük bir köy (Yakut, III, 923).

¹²³ *Haleb*'e aşağı-yukarı beş fersah uzaklıkta bir nahiye (Yakut, IV, 574).

¹²⁴ *Savverân*, *Humus*'a bağlı bir nahiye (Yakut, III, 433).

¹²⁵ *Orta-Fırat* dirseğinde, *Haleb-Rakka* arasında (Yakut, I, 477).

¹²⁶ *Menbic*'in güneyinde bir kasaba (Yakut, III, 849).

askerî harekât sonunda *Haleb* bölgesinde bulunan bir çok yerler yeniden alınmış ve buralarda oturan halk emniyet ve sükûna kavuşmuştur. *Belih* çayı savaşında bizzat çarpışmaya katılmaması sebebiyle yeğeni Tancred ile birlikte *Antakya*'ya dönmeye muvaffak olan Bohemond, Melik Rıdvan'ın bütün bu hareketlerine karşı hiçbir mukabil teşebbüste bulunamayacak bir durumda idi. Esas itibariyle *Belih* çayı zaferi, *Urfa* ve *Antakya Haçlı* devletlerine ağır bir darbe olmuş ve dolayısıyla *Haleb* bölgesi de bir süre için *Haçlı* tehlikesinden korunmuş bir duruma gelmiştir¹²⁷.

Artah'ın kaybı ve *Haleb* bölgesinin aldığı yeni durum

Haleb bölgesindeki *Haçlı* hâkimiyetini kısmen olsun kaldırmaya muvaffak olan Rıdvan, *Trablusşam*'ı kuşatmakta olan *Haçlı* kuvvetlerini bertaraf etmek için, Fahrü'l-mülk İbn Ammâr'ın davetine icabetle, ordusuyla birlikte harekete hazırlanmakta idi. Fakat bu sırada *Antakya* hâkimi bulunan Tancred, öteki *Haçlı* kuvvetlerinden de yardım alarak *Artah* üzerine yürüdü. *Artah*, H. 496 tarihinde, *Haçlı*ların kötü muameleleri ve zulmü yüzünden, kalede bulunan *Ermeniler* tarafından sükûn ve emniyet içinde yaşamak amacıyla, Melik Rıdvan'a teslim edilmişti¹²⁸. *Haçlı* kuvvetlerinin şehri kuşatmaları üzerine, kalede bulunan adı zikredilmeyen Rıdvan'ın nâibi, derhal ona haber göndererek *Haçlı* kuşatması ve baskısını bildirmiş ve çabucak yardıma gelmesini talep etmiştir. Bu haberi müteakip Rıdvan, üç bini gönüllü olmak üzere, yedi bin yaya ve birçok da atlı kuvvetlerden meydana getirdiği kalabalık bir orduyla *Artah*'ı kuşatmakta olan Tancred'in harekâtına mâni olmak için, karşı harekete geçti. *Kunnesrin*'e erişen *Haleb Selçuklu* ordusunun çokluğu karşısında savaşa cesaret edemeyen Tancred, Rıdvan'a haber göndererek sulh teklifinde bulundu. Rıdvan bu teklifi kabule temayül göstermişse de bareberindeki İspehbud Sabave¹²⁹ buna mâni olmuş ve böylece Tancred'in sulh teklifi reddedilmiştir.

¹²⁷ İbnü'l-Adîm, II, 148-49; *La Syrie*, s. 239.

¹²⁸ Azimî, s. 376; İbnü'l-Kalânîsî, s. 148; *La Syrie*, s. 239.

¹²⁹ İspehbud Sabave, *Hemedan* emîri Ayaz'ın, Sultan Mehmed Tapar tarafından öldürülmesinden (H. 498 cumadelâhır) sonra, onun maiyyetinde bulunması sebebiyle, kendisini emniyette hissetmiyerek *Haleb*'e Rıdvan'ın yanına gelmiştir. *Sabave*, yenilgi ile bitecek olan bu savaştan sonra *Dımaşk*'a Tuğ-Tigin'in yanına gidecektir (İbnü'l-Esir, X, 393-94).

İbnü'l-Esir'in ifadesine göre¹³⁰, her iki taraf arasında savaş başlar başlamaz *Haçlılar* süratle geri çekildiler. Fakat çok geçmeden *Haçlı* kumandanları aralarında yaptıkları istişareden sonra yenilmek pahasına da olsa, savaşa devama karar vererek çarpışmaya yeniden başlamışlardır. *Haleb* yaya kuvvetlerinin başarılı bir çarpışma sonunda *Haçlı* ordugâhına girmeye muvaffak olmalarına karşılık, atlılar bozguna uğradılar. Bu bozgun, *Haçlı* ordugâhında yağmaya dalmış bulunan yaya askerlerin büyük kayıplar vermesine sebebiyet vermiş, bunlardan pek az sayıda asker kurtulabilmiştir. Bozguna uğrayan Rıdvan'ın ordusu *Haleb*'e çekilmek zorunda kalmıştı. İbnü'l-Adîm'in, *Haleb* için, daha önceki *Kellâ* felâketinden daha büyük bir felâket olarak ifade ettiği bu *Artah* savaşında Rıdvan'ın kuvvetleri atlı ve yaya olmak üzere üç bin kişi¹³² zayıat vermiştir. Bu yenilgi haberini alan *Artah* müslümanları, herhangi bir *Haçlı* kıyımına uğramamak için, derhal şehri terk ederek *Haleb*'e yakın yörelere göç etmişlerdir (3 Şaban 498 = 20 Nisan 1105). *Haleb* ordusunun *Haçlılar* karşısındaki bu bozgunu, *Leylân*¹³³ dan *Şeyzar*'a değin bütün *Haleb* bölgesi halkını, hattâ İbnü'l-Kalânîsî'nin işaretini veçhile¹³⁴ bütün *Suriye* topraklarındaki insanları, memleketlerinin her an bir *Haçlı* istilâsına uğrama korku ve endişesiyle başbaşa bırakmıştır. Nitekim çok geçmeden Tancred'in kumandasındaki *Antakya* prensliğine bağlı *Haçlı* kuvvetleri, bu bozgunun âzami derecede faydalanmak için *Haleb* bölgesinde yağma ve istilâ hareketlerine girişmişlerdir. İstilâyâ uğrayan *el-Cezre* ve *Leylân* halkından birçok insan memleketlerini terk edip *Haleb*'e sığınmak zorunluluğunu duydular¹³⁵. Tancred, daha önce Melik Rıdvan'ın işgal ettiğini gördüğümüz *Haleb*'e bağlı birçok kaleleri birer birer almayı başarmış ve netice itibarıyla Rıdvan'ın elinde *Hama* ve *Esârîb* ile *Haleb*'in doğu ve kuzey bölgelerindeki topraklar kalmıştır ki, buraların da tam bir emniyet içinde bulunduğunu ifade etmek mümkün olmamaktadır¹³⁶.

¹³⁰ X, 394.

¹³¹ II, 151.

¹³² Azimî'de (s. 377) 10 bin olduğu kaydedilmiştir.

¹³³ *Antakya-Haleb* arasındaki dağlık bölge (Yakut, IV, 374).

¹³⁴ S. 148.

¹³⁵ *Haçlı* atlıları, *Haleb*'e göç eden sivil halka hücum ederek onları yağmalamışlar, bir kısmını da öldürmüşlerdir (İbnü'l-Adîm, II, 151).

¹³⁶ İbnü'l-Kalânîsî, s. 148; İbnü'l-Adîm, II, 150-51; *Bugye*, 92 a-b:

Rıdvan'ın Haçlılara karşı ittifak teşebbüsü

Yukarıda görüldüğü veçhile, *Antakya* hâkimi Tancred'in *Haleb* bölgesinde giriştiği fetih ve istilâ harekâtı sonunda *Haleb Selçuklu* melikliği ciddi bir tehlikeyle karşı karşıya kalmıştı. Bu durum karşısında Melik Rıdvan, biraz önce *Bağdad* şahneliğinden azledilmiş bulunan Artuk-oğlu İlgazi¹³⁷, İspehbud Sabave, *Sincar* hâkimi Arslan-Taş-oğlu Alpı ile ilişkiler kurarak *Haçlılara* karşı girişilecek askerî harekât için bir ittifak yapmaya muvaffak olmuştur. Kaynaklarda adı zikredilmeyen bir yerde, *Haçlılarla* nasıl ve nerede savaşılması hususunda müttetiklerle yapılan bir toplantıda İlgazi, kendisini şahnelikten azleden Sultan Berkayaruk adına *Musul* bölgesi hâkimi emîr Çökürmüş üzerine yürünüp onun hâkimiyeti altındaki memleketlere sahib olunduktan sonra buralardan elde edilecek asker ve paralarla *Haçlılara* karşı sefere çıkılmasını teklif etmiştir. İlgazi'nin bu teklifi başta Rıdvan olmak üzere öteki emîrlerce de müsbet karşılanmış ve derhal hazırlanan 10 bin kişilik bir müttetik kuvveti, Ramazan 499 başlarında (Mayıs 1106 başları) Çökürmüş'ün hâkimiyetinde bulunan *Nuseybin* üzerine yürümüşdür. Şehir müttetik kuvvetler tarafından şiddetle kuşatılıp sıkıştırılmaya başlanınca Çökürmüş'ün nâibleri olarak kalede bulunan iki emîr, beraberlerindeki askerlerle şehir surlarını savunmaya başlamışlardır. Şiddetle yapılan çarpışma sırasında Arslan-Taş-oğlu Alpı surlardan atılan bir okla yaralanmış, çarpışmaya devam edemiyerek memleketi *Sincar'a* dönmüştür. Öte yandan bu sırada *Tanza*¹³⁸ yörelerindeki ilhada tedavi olan Çökürmüş, Rıdvan ve müttetiklerinin *Nuseybin* harekâtını haber alır almaz sür'atle *Musul'e* giderek askerlerini toplayıp müttetiklere karşı harekete geçmiştir. Fakat emrindeki bu kuvvetlerle savaşmaya cesaret edemediği için, birtakım siyasî teşebbüslerde bulunmayı denedi. Bu cümleden olarak Melik Rıdvan'ın ordu erkânına mektuplar yazıp birtakım vaadlerde bulunarak onları Rıdvan aleyhine kışkırttıktan başka, *Nuseybin'de* bulunan adamlarına, Rıdvan'a hizmet ile ona para ve hediyeler vermelerini emretti. Bunlardan başka bizzat Çökürmüş, Rıdvan'a ulaklar gönderip

İbnü'l-Esir, X, 393-94; Azimî, s. 377; Urfalı Mateos, s. 230 (kayıtları biraz müphem); Aynî, III, 226 a; *La Syrie*, s. 242.

¹³⁷ Bu hususta bk. Artuk-Oğlu İlgazi, s. 658-59.

¹³⁸ *Ceziretü İbn Ömer'e* bağlı bir kasaba (Yakut, III, 551).

vaktiyle Sultan Mehmed Tapar'ın kendini kuşattığını, başarı sağlamadığı için sulh yaparak çekildiğini ona hatırlattıktan sonra "birçok kimselerin, şer ve fesat sahibi olduğunu bildikleri İlgazi'yi yakalatıp hapsedtiği takdirde, kendisine arz-ı ubûdiyet ile para, asker ve silâh yardımında bulunacağını ve kendisiyle birleşeceğini" bildirdi. *Musul* emîrinin bu teklifini, *Haleb* bölgesini ciddi şekilde tehdit eden *Haçlılar* karşı yapılacak seferler için, onun da yardımının sağlanması bakımından, çekici bulan ve bunu uygulamaya karar veren Rıdvan, İlgazi'yi çağırarak ona *Nuseybin*'in alınmasının çok güç olduğunu söyledikten sonra "*Haçlılar Haleb* bölgesini istilâ etmiş durumdadır. Büyük kuvvetlerle bize katılacak olan Çökürmüş ile sulh yapıp hep birlikte onlar üzerine yürüelim, bu hareketimiz *İslamların*, küffara karşı birleşmesi olacaktır" demiştir. Kalabalık *Türkmen* kuvvetlerine sahip olan İlgazi, onun bu teklifini kabul etmemiş : "Sen kendi isteğine göre hareket ediyorsun, halbuki şu anda benim hükmüm altında bulunuyorsun. *Nuseybin* alınmadan sana buradan çekilme imkânı vermem, aksi takdirde, seninle savaşmaya bile hazırım" diyerek Rıdvan'ın bu teklifine sert bir şekilde tepki göstermiştir. Fakat İlgazi'yi yakalamak için daha önce tedbir almış bulunan Melik Rıdvan, bu münakaşaların cereyan ettiği sırada, birkaç adamı vasıtasıyla onu kısıvrak yakalatıp bağlattıktan sonra *Nuseybin* kalesinde hapsedirmiştir. Fakat çok geçmeden beglerinin hapsedildiğini öğrenen *Türkmenler*, heyecanla oraya buraya dağılmışlar, Rıdvan'ın kuvvetlerinden ayrılarak kalede hapiste bulunan İlgazi'yi kurtarmak için şehir surlarından içeri girmeye ve önlerine gelen her şeyi yağmalamaya başlamışlardır. Bu sırada kendini emniyette hissetmeyen Rıdvan, derhal askerleriyle birlikte *Haleb*'e dönmüştür. Öte yandan Rıdvan ve müttefiklerine karşı savaş için *Nuseybin*'e gelmekte olan Çökürmüş, *Tellü Ya'fer*'e¹³⁹ erişince, Rıdvan'ın, İlgazi ile anlaşmazlığı yüzünden kuşatmayı bırakıp *Haleb*'e döndüğünü öğrenmiş ve bu sırada kendisinden yardım talep eden Rıdvan'ın ulaklarına da müsbet bir cevap vermeyerek ona olan vadini yerine getirmekten imtina etmiştir¹⁴⁰. Melik Rıdvan, *Haleb* bölgesini istilâ eden *Haç-*

¹³⁹ *Musul* ile *Sincar* arasında, vadi ortasında, tek bir tepe üzerinde sağlam yapı bir kale (Yakut, I, 863-64).

¹⁴⁰ İbnü'l-Esîr, X, 405-6; Aynî, III, 227 b; A. Sevim, adıgeç. makt., s. 659 vd.

lulara karşı bir ittifak cephesi kurmaya muvaffak olmuşsa da müttefikler arasında ortaya çıkan anlaşmazlık yüzünden bu birlik dağılmış ve böylece Haçlılara karşı herhangi bir seferin yapılması gerçekleşmemiştir.

Rıdvan'ın Batınîlerle işbirliği ve Efâmiye olayları

Başarısızlıkla sona eren *Nuseybin* harekâtından sonra *Humus*'un önemli kalelerinden birini teşkil eden *Efâmiye*'nin¹⁴¹ *Haleb Selçuklu* melikliğinin hâkimiyetinden çıktığını görüyoruz. *Humus* emîri Halef b. Mülâib'in elinde bulunan *Efâmiye* kalesi 483 (1090) tarihinde Tutuş tarafından işgal edilmişti. İbn Mülâib, 1089 yılında vuku bulan *Fatımî* istilâsını müteakip hâkimiyetinde bulundurduğu *Humus* ve yörelerinde şii hutbesi okutmaya başlatması ve ayrıca yolları kesmek suretiyle, bu bölge sâkinlerine büyük zararlar vermesi sebebiyle idaresi altındaki memleketler Tutuş tarafından işgal edilmişti. O, Tutuş'un tutsaklığında bulunduğu sırada *Mısır*'a Halife el-Mustansır'ın yanına kaçmaya muvaffak olmuştu¹⁴². Tutuş'un ölümünden sonra *Efâmiye* kalesi de öteki *Suriye* şehir ve kaleleri gibi Melik Rıdvan'ın hâkimiyetini tanımıştı. Fakat çok geçmeden Rıdvan'ın bu kaledeki nâibi *Mısır-Fatımî*lerine başvurarak kaleyi, kendisine teslim edecek bir kimsenin gönderilmesini istemesi üzerine, *Mısır*'da bulunan İbn Mülâib, Halifeyi ikna ederek yeniden *Efâmiye*'ye gelip idareyi eline almaya muvaffak olmuştu. Böylece bu önemli kale *Haleb Selçuklu* hâkimiyetinden çıkmış oldu. Fakat şehir ve kaleye hâkim olduktan sonra *Fatımî*lere de itaat etmekten imtina eden İbn Mülâib, yeniden yolları kesip soygunlar yapmaya başladı. Daha önceki bahislerde gördüğümüz gibi, halkın çoğu şii olan *Sermin*, *Haçlılar* tarafından işgal edilince *Müslüman* halk kasabayı terk edip başka yerlere göç etmişti. Bu arada bir şii dâisi olan *Sermin* kadısı Ebû'l-Feth es-Serminî de *Efâmiye*'ye sığınarak İbn Mülâib'in yanında ikamete başladı. Böylece bu kalenin yeniden *Haleb Selçuklu* hâkimiyetine katılmasının zamanı gelmiş bulunuyordu. Bu hususta Melik Rıdvan'ı iknaya muvaffak olduğu tahmin edilen *Haleb* bölgesi *Batınî* reisi Ebû Tâhir es-Sâig, Ebû'l-Feth ile ilişkiler kurarak İbn Mülâib'i katil ve kalenin yeniden *Haleb* hâkimiyetine alınması için teşebbüslere girişti. İbn Mülâib'in *Mısır*'dan dönmeye

¹⁴¹ Bk. Yakut, I, 322.

¹⁴² Bu hususta bk. A. Sevim, *Suriye Selçukluları*, s. 101 vd.

muvaffak olan çocuklarının uyarılarına rağmen, büyük bir maharetle İbn Mülâib'in şüphelerinden sıyrılmaya muvaffak olan kadı Ebû'l-Feth, Ebû Tâhir ile ilişkilerine gizlice devam ediyordu. Nihayet Ebû'l-Feth'in talimatı üzerine güya Rıdvan'ın kötü muamelelerine maruz kalan ve bu yüzden *Haleb*'i terk eden 300 kadar *Serminli*¹⁴³ *Efâmiye*'ye gelerek *Haçlılar*la savaşmak amacıyla, İbn Mülâib'in hizmetine gireceklerini bildirmişlerdi. İbn Mülâib tarafından sevinçle karşılanan bu *Serminli*ler, yine onun emriyle kalenin ön kısımlarına yerleştirildiler. Artık her şey tamam idi ve Ebû'l-Feth'in plânlarının uygulanmasının zamanı gelmişti. Şöyleki : bir gece kale bekçilerinin uykuya daldıkları bir sırada, kadı Ebû'l-Feth ve kalede bulunan birkaç *Bâtınî*, surlara gidip aşağıya ipler atarak¹⁴⁴ 300 *Serminli* askeri çabucak yukarıya çekmeye muvaffak oldular. Yataklarında uyumakta olan İbn Mülâib'in çocukları ve yakın adamları bir baskın sonunda öldürüldüler. Daha sonra İbn Mülâib de aynı şekilde öldürüldükten sonra Melik Rıdvan'ın kaleye hâkim olduğu münâdiler vasıtasıyla halka ilân edildi (3 Şubat 1106)¹⁴⁵. İbn Mülâib'in bertaraf edilip *Efâmiye*'nin ele geçirildiğini haber alan Ebû Tâhir, şehir idaresinin kendisine ait olması gerektiği düşüncesiyle ve idareyi ele almak üzere, derhal *Haleb*'den *Efâmiye*'ye geldi. Fakat olaylar kendi düşündüğü gibi cereyan etmedi. Şehir ve kaleye hâkim bir durumda bulunan kadı Ebû'l-Feth, ona : "Bana hiç bir şekilde muhalefet etmez de yanımda oturursan, hoş geldin, safa geldin, aksi takdirde geldiğin yere geri dön" şeklinde tehdit dolu sözler söylemiş, böylece şehir ve kalenin idaresini yalnız kendi uhdesinde toplamıştır.

¹⁴³ İbnü'l-Esir, X, 409.; İbnü'l-Adîm'de (II, 152) *Serminli Bâtınilerin* sayısı verilmemiştir.

¹⁴⁴ İbnü'l-Adîm (II, 152) *Bugye* (B. Lewis, adigeç. makt.), 223 a-b.), bu *Serminli*lerin, surların delinerek içeri alındığını kaydediyor; Krş. B. Lewis, adigeç. esr. s. 102. Daha bk. *La Syrie*, s. 243.

¹⁴⁵ Melik Rıdvan'ın *Haleb*'de *Bâtınî*lerle işbirliği yapması, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu* Sultanı Mehmed Tapar'ın dikkatini çekmiş ve o, bu hareketinden dolayı Sultan tarafından kınanmıştır. Bundan başka Sultan, İbn Mülâib'in öldürülmesinde büyük çabalar göstermiş olan Ebû'l-Feth es-Serminî'nin kardeşi Ebû'l-Ganâim ve taraftarlarının *Haleb*'den çıkarılması hususunda Melik Rıdvan'a emir vermiştir. Çok geçmeden Ebû'l-Ganâim ve arkadaşları *Haleb*'den çıkarılmışlardır (501 = 1107/1108) (İbnü'l-Adîm, II, 153; *Bugye*, 91 b).

Efâmiye olaylarını yakından izliyen *Antakya* hâkimi Tancred, beraberinde tutsak bulunan Ebû'l-Feth'in kardeşi olduğu halde, *Efâmiye* üzerine yürümüştür. Fakat o, şehre karşı herhangi bir askerî harekâta bulunmamış, yalnız Ebû'l-Feth'den kardeşini salıvermesi karşılığında bir miktar para aldıktan sonra *Antakya*'ya dönmüştür¹⁴⁶.

Öte yandan aile fertlerine yaptığı baskın sırasında kaçarak ölümden kurtulan İbn Mülâib'in Musbih adlı bir oğlu *Şeyzar*'a gitmiş, orada bir süre kaldıktan sonra, ailesine karşı yapılan bu tenkil hareketinin öcünü almak amacıyla *Antakya* hâkimi Tancred'e iltica ederek onunla işbirliğine başlamıştır¹⁴⁷. Musbih, çok geçmeden, şehirde ancak bir aylık bir yiyecek deposunun bulunduğunu söyleyerek onu, *Efâmiye*'ye yürümesi ve işgal etmesi hususunda ikna etmesi üzerine, Tancred, kuvvetleriyle birlikte derhal harekete geçerek şehir ve kaleyi kuşatıp sıkıştırmaya başladı. Halkın yiyecek sıkıntısına uğraması sebebiyle *Efâmiye* "aman" ile teslim olmak zorunda kaldı. Şehir ve kaleyi işgal eden Tancred, yakalanan Ebû'l-Feth es-Sermini'yi işkence ile öldürttü. Öte yandan Ebû Tâhir ve arkadaşları öldürülmeyip tutsak olarak muhafaza edilmiştir. Fakat çok geçmeden başta Ebû Tâhir olmak üzere tutsaklar, kurtuluş akçası karşılığında salıverildikten sonra *Haleb*'e dönmüşlerdir. Böylece *Efâmiye* de *Haçlıların* eline geçmiş oldu (13 Muharrem 500 = 14 Eylül 1106)¹⁴⁸.

¹⁴⁶ İbnü'l-Kalânîsî, s. 150.

¹⁴⁷ İbnü'l-Kalânîsî, göst. yer.

Bu hususta İbnü'l-Esîr'de (X, 410) değişik bir anlatım vardır. Şöyle ki : *Efâmiye*'nin Ebû'l-Feth tarafından işgalinden önce, İbn Mülâib'in adı zikredilmeyen bir oğlu, ona kızarak *Dımaşk*'a Tuğ-Tigin'in yanına gitmiştir. Tuğ-Tigin, İbn Mülâib'in oğlunu bir kaleye atamış ve onu, o yöre yollarının korunmasıyla görevlendirmiştir. Fakat o, bu görevi yapacağı yerde bilâkis bu bölgede yol kesicilik yapmağa başlamıştır. Bunun üzerine Tuğ-Tigin, onu tedib için harekete geçince o da Tancred'e sığınmıştır.

¹⁴⁸ İbnü'l-Kalânîsî, s. 150; İbnü'l-Esîr, X, 408 vd.; İbnü'l-Adim, II, 151-52.

III.

RIDVAN-ÇAVLI MÜNASEBETLERİ

Çavlı ile ittifak

Melik Rıdvan, *Haleb*'i kuşatma durumuna gelmiş bulunan *Hağlı*lara karşı yalnız başına mücadele edecek bir kuvvete sahip değildi. Bu itibarla onun, *Haleb*'e yönelmiş *Hağlı* tehlikesini bertaraf edebilmek için, kendisine yeniden bir müttefik bulma çabası içinde olduğu anlaşılıyor. Muharrem 500 (Eylül 1106)'de Sultan Mehmed Tapar tarafından, *Musul* bölgesine atanan emir Çavlı Sakave, burayı elinde bulunduran ve *Anadolu Selçuklu Sultanı* Kılıç-Arslan tarafını tutan Çökürmüş'ü bertaraf ettikten sonra *Musul*'e hâkim olmuştu. Fakat Çökürmüş'ün oğlu, bazı emirler ve *Musul* halkı, bu sıralarda *Malatya*'da bulunan Kılıç-Arslan'a gizlice ulaklar göndererek *Musul* ve yörelerini kendisine vereceklerini bildirdiler. Bu çağrıya uyan Kılıç-Arslan bir kısım kuvvetleriyle birlikte süratle *Musul*'e yürümüştür. Çok geçmeden Kılıç-Arslan kendisini *Nuseybin*'de karşılayarak arz-ı ubûdiyyet eden Çökürmüş taraftarlarıyla *Musul*'e girerek Sultan Mehmed Tapar adına okunan hutbeyi kendi adına değiştirdi (Receb 500 = Mart 1107). Böylece şehirden ayrılmak zorunda kalan emir Çavlı, *Sincar*'a geldiği zaman, Melik Rıdvan, kendisine bir mektup göndererek onu *Hağlı*lara karşı işbirliğine davet etmişti. Çok geçmeden *Rahbe*'ye varan Çavlı, Rıdvan'a ulaklar göndererek *Musul*'e yeniden hâkim olabilmesi için, kendisine askerî yardımda bulunmasını, bunu gerçekleştirdikten sonra da kendisiyle birlikte, *Haleb*'i tehdid eden *Hağlı*lara karşı hareket edeceğini bildirdi¹⁴⁹. Bu şartları benimseyen Rıdvan, *Antakya* prensi Tancred'le sulh yaptıktan sonra¹⁵⁰ derhal askerleriyle birlikte ona katılmıştır¹⁵¹. Çavlı beraberinde, emrinde çok sayıda *Türkmen* askerleri bulunan Artuk-oğlu İlgazi olduğu halde *Rahbe*'yi kuşatmaya başladı (Mart 1107). Mayıs 1107 ortalarına değin sürdürülen kuşat-

¹⁴⁹ İbnü'l-Esir, X, 428-29.

¹⁵⁰ İbnü'l-Kalânisi, s. 157.

¹⁵¹ Rıdvan'ın, Çavlı'ya yardıma gitmek üzere, *Haleb*'den ayrıldığını öğrenen *Tellü Bâşir* hâkimi Joscelin, bütün *Haleb* yörelerini yağma akınlarına tâbi tutmuştur (İbnü'l-Kalânisi, s. 157).

madan sonra Melik Dukak tarafından atanmış olan Muhammed eş-Şeybanî şehri Çavlı ve müttefiklerine teslim etmek zorunda kalmıştır. Daha sonra müttefikler, *Musul* işlerini bir düzene koyan Kılıç-Arslan ile *Hapur* ırmağı kıyılarında savaşa tutuştular. Kuvvetlerinin azlığı ve üstelik maiyyetinde bulunan ve az kuvvetle savaşılmasına muhalefet eden *Âmid* hâkimi İnal-oğlu Mehmed'in, askerleriyle birlikte saflarından ayrılması sebebiyle, bozguna uğrayan Kılıç-Arslan, *Hapur* suyuna girdiği zaman kendinin ve atının zırhlarının ağırlığı yüzünden boğularak ölmüştür (Zilhicce 500 = Temmuz 1107)¹⁵². Bu başarıdan sonra Çavlı, *Musul*'e yeniden hâkim olmakta hiçbir güçlüğü uğramadı. Fakat o, memleketi Kılıç-Arslan tarafından işgal edildiği ve sıkışık bir duruma düştüğü sırada, Rıdvan ile yaptığı ve yukarıda şartları sözkonusu edilen andlaşmayı yerine getirmemiştir. Melik Rıdvan, savaştan hemen sonra Çavlı'nın, bir borç meselesi¹⁵³ yüzünden saflarında çarpıştığı İlgazi'yi hapsedmesi üzerine, kendisinin de herhangi bir sebeble aynı âkıbete uğramasından korkarak *Haleb*'e dönmeyi kendi emniyeti için uygun gördü¹⁵⁴. Böylece Rıdvan'ın, bu ikinci ittifak teşebbüsü de müsbet bir sonuç vermemiş ve dolayısıyla *Haleb*'i tehdit etmekte olan *Haçlı*lara karşı herhangi bir harekâta bulunulamamıştır.

Çavlı'nın Suriye'ye hâkim olma teşebbüsü

ve Tellü Bâşir savaşı

Sultan Mehmed Tapar, *Musul* bölgesini ıktâ etmiş olduğu, bu sebeble pek çok mal ve paralara sahip olma fırsatı bulan emîr Çavlı'nın, şimdiye değin sultana hiçbir şey göndermemiş olması, *Hille* emîri Seyfüddevle Sadaka'yı tedib amaciyle *Bağdad*'a geldiği zaman kendisine katılmadıkdan başka, kendi aleyhine Sadaka ile işbirliğine girişmesi sebepleriyle onu azletmiş ve *Musul* bölgesine, kumandanlarından emîr Altun-Tigin-oğlu Mevdud'u atamış ve onu Çavlı'yı bu bölgeden uzaklaştırmak için, maiyyeti emîrlerinden Ak-Sungurel-Porsukî, Nasr b. Mühelhil el-Kürdî ve

¹⁵² Bu savaşın tafsilâtı için bk. İbnü'l-Esir, X, 426-30; İbnü'l-Kalânîsî, s. 156-58; Ebû'l-Ferec, s. 345 vd.; *Mihail Vekayinamesi*, kısım: II, s. 51-53; Urfalı Mateos, s. 231; Sibt, XIII, 150 a-b; Azimî, s. 376; *La Syrie*, s. 248; *İslm. Ansk.* "Kılıç-Arslan" mad.

¹⁵³ Bu hususta bk. A. Sevim, Artuk-oğlu İlgazi, s. 663.

¹⁵⁴ Yukarıda göst. yerler.

Ebû'l-Heycâ'yı yardımla görevlendirmiştir. Bu kuvvetlerin *Musul'e* gelmekte olduğunu haber alan Çavlı, beraberinde *Buleyh* çayı savaşında (Nisan/Mayıs 1104) tutsak alınan *Urfa* hâkimi Baudouin II. olduğu halde, derhal şehirden ayrılmış ve bu sıralarda *Mardin Artuklu* emîri İlgazi'nin elinde bulunan *Nuseybin'e* gelmiştir. Sultana karşı mücadelede yalnız kalmış olan Çavlı, kendisini *Bağdad* şahneliğinden azli sebebiyle Sultan'a kırgın ve kızgın bulunan İlgazi'ye ulaklar göndererek Sultan'a karşı onunla birlik olmak için büyük çabalar göstermişse de buna muvaffak olamamıştır¹⁵⁵. Bunu müteakip Çavlı, *Mâkisin'e*¹⁵⁶ geldi. Burada o, bereberinde bulunan Baudouin'i, 70 bin dinar kurtuluş akçası ödemek, *Müslüman* tutsakları salıvermek ve gerektiği zaman da kendisine asker ve para yardımında bulunmak şartlarıyla serbest bıraktı. Fakat o ayrıca bu şartları yerine getirebilmesi için Sâlim b. Mâlik'in idaresindeki *Câber* kalesinde bir süre oturmak zorunda bırakılmıştı. Buraya yerleşen Baudouin çok geçmeden kendisiyle birlikte tutsak olup sonradan 20 bin dinar kurtuluş akçası ödemek suretiyle serbest bırakılan kız kardeşinin oğlu *Tellü Bâşir* hâkimi Joscelin'i getirterek *Câber*'de kendi yerine rehin bıraktı. Doğruca *Antakya*'ya Tancred'in yanına gelen Baudouin, ondan 30 bin dinar para ile at, silâh, giysi ve daha birtakım şeyler almışsa da Tancred, onun tutsaklığı sırasında idaresi altına aldığı *Urfa*'yı ona geri vermeyi kabule yanaşmamıştır. Bunun üzerine Baudouin, derhal *Antakya*'dan ayrılıp yeğeni Joscelin'in hâkimiyetinde bulunan *Tellü Bâşir'e* gelmiştir. Bu sıralarda Çavlı, *Câber* kalesinde Baudouin'in yerine tutsak bulunan Joscelin'i, Baudouin ile yaptığı anlaşmanın derhal yerine getirilmesi için, salıvermişti. Gerçekten Baudouin, anlaşma şartlarını tamamen yerine getirmiş, hemen hepsi *Haleb* bölgesine ait olan *İslâm* tutsakları ile birlikte kurtuluş akçasını Çavlı'ya göndermiştir. Öte yandan Baudouin, *Urfa*'yı kendisine vermemeğe ısrar eden Tancred'e karşı yeğeni Joscelin ile birlikte harekete geçmiş, hattâ onun hâkimiyetinde bulunan birçok bölgelere yağma akınlarında bulunmuştur. Neticede yapılan müzakereler sonunda 9 Safer 502 (18 Eylül 1108) tarihinde Tancred, *Urfa*'yı Baudouin'e teslim etmiştir.

¹⁵⁵ Bu hususta tafsilât için bk. A. Sevim, göst. makl., s. 664.

¹⁵⁶ *Rahbe* yakınlarında bir kasaba (Yakut, IV, 396).

Emîr Çavlı, Joscelin'i serbest bıraktıktan sonra *Rahbe'*ye geldi. Babaları Seyfüddeve Sadaka'nın Sultan Mehmed Tapar'la yaptığı savaşta (Mart 1108) katledilmesini müteakip *Câber* kalesinde Sâlim b. Mâlik'in himayesinde oturmakta olan Ebû'n-Necm Bedran ve kardeşi Ebû Kâmil Mansur, *Rahbe'*ye gelerek Çavlı'ya bağlılıklarını bildirip onunla bir anlaşma yaptılar. Bu sırada İspehbud Sabave de Çavlı'ya katılarak onunla işbirliğine başlamış ve ona, her ne zaman *Irak'a* yöneldi ise karşısında Sultan'ı bulduğunu ifade ile, *Suriye'*de yeteri kadar askerinin bulunmaması ve dolayısıyla burasının *Haçlı* kuvvetlerinin istilâsına uğramış olması sebebiyle, oraya hâkim olmalarının daha verimli sonuçlar doğuracağını bildirmiştir. Onun bu teklifini müsbet karşılayan *Çavlı*, bunu gerçekleştirmek amacıyla, *Rahbe'*den ayrıldı. Bu sırada hâkimiyeti altında bulunan *Rahbe'*nin *Nümeyr-oğulları* tarafından işgal edilmesi üzerine *Câber* kalesi sahibi Sâlim b. Mâlik, ulaklar göndererek *Nümeyr*lere karşı Çavlı'dan yardım istedi. Fakat Çavlı, kendisini daha önemli işlerin beklediğini bildirecek Sâlim'in isteğini yerine getirmede, Çavlı'nın *Suriye'*ye yürümekte olduğunu haber alan Melik Rıdvan, derhal kuvvetleriyle birlikte *Haleb'*den ayrılıp *Sıffin'*e¹⁵⁷ geldi. Rıdvan burada Baudouin tarafından 90 askerle Çavlı'ya gönderilen kurtuluş akçasına el koymuş ve birkaç frank askerini de tutsak almıştı. Daha sonra Rıdvan, Sâlim b. Mâlik ve müttefiki Çavlı'ya karşı hasım durumunda bulunan *Nümeyr-oğullarının* idaresine geçen *Rakka'*ya gelmiş ve *Nümeyr*lerle bir miktar para karşılığında sulh yapmıştır. Bu anlaşma aynı zamanda müşterek düşman Çavlı'ya karşı bir birleşme niteliğini taşımaktadır¹⁵⁸. Öte yandan Sultan Mehmed Tapar, *Suriye* yönünde hareketine devam eden Çavlı'ya, Fahrülmülk b. Ammâr ile birlikte Kutlug-Tigin oğlu emir Hüseyin'i göndererek mücadeleyi bırakıp eski ıktâ *Musul'*e dönmelerini ve İbn Ammâr ile birlikte *Haçlılara* karşı cihada başlamasını bildirdi ise de, bunu gerçekleştirmek mümkün olmamıştır. Çavlı kuvvetleriyle Melik Rıdvan'ın hâkimiyetinde bulunan *Bâlis*¹⁵⁹

¹⁵⁷ *Fırat*'ın sağ kıyısında, *Rakka-Bâlis* arasında bir yöre (Bk. İslm. Ansk. "Sıffin" mad.).

¹⁵⁸ İbnü'l-Esîr, X, 463.

¹⁵⁹ *Kuzey-Suriye'*de, *Fırat* kenarında, nehir yönünün güneyden doğuya döndüğü yörelerde (Bk. İslm. Ansk., "Bâlis" mad.).

üzerine yürüyerek kuşatmaya başladı (13 Safer 502 = 22 Eylül 1108). Rıdvan'ın nâibleri şehirden çıktıktan sonra Çavlı, beş gün şiddetli bir kuşatma savaşı yapmış ve nihayet şehir, burçlardan birisinin delinmesi sonunda düşmüştür. Başta kadı Muhammed b. Abdülaziz olmak üzere, birçok ilerigelen kişiler öldürüldükten başka şehir yağma edilmiş ve böylece pek çok mal ve para ele geçirilmiştir.

Melik Rıdvan, Çavlı'nın, hâkimiyeti altındaki memleketleri istilâya başlaması üzerine, kendisinin en yakın komşusu bulunan *Antakya* prensi Tancred'e bir mektup yazarak Çavlı'ya karşı ittifak teklifinde bulundu. Rıdvan mektubunda Çavlı'nın, kendisine karşı yaptığı hile ve zulümleri anlatıyor ve onun *Haleb*'i ele geçirmesi halinde *Suriye*'de *Haçlıların* barınmasına imkân kalmayacağını bildirdikten sonra ona yardım ve birleşme teklif ediyordu. Mektubu alan Tancred, Rıdvan'ın teklifini müsbet karşılamış ve derhal harekete geçmiştir. Öte yandan kendisine karşı yapılan bu birleşmeyi haber alan Çavlı, *Urfa* kontu Baudouin'e ulaklar göndererek durumu anlatmış, kurtuluş akçası olarak ödemesi gereken geri kalan paradan artık vazgeçtiğini bildirdikten sonra, kendisine yardıma gelmesini istemiştir. Çavlı'nın çağrısına uyan ve bu sıralarda *Menbic*'te bulunan *Urfa* kontu, kuvvetleriyle birlikte derhal harekete geçerek Çavlı'ya katılmıştır. İşte tam bu sıralarda Sultan Mehmed Tapar'ın ordusunun *Musul*'ü işgali, para ve hazinelere elkonulduğu haberi alınınca Çavlı'nın maiyyetinde bulunan Ak-Sungur-oğlu Zengi, Bektaş en-Nihavendî ve daha birçok emîrler kendisini terketmişlerdir. Ancak bin atlısı kalan Çavlı, Baudouin ile birlikte *Tellü Bâşir* yöresine konmuşlardır. Burada kendilerine şehir hâkimi Joscelyn de katılmıştır. Öte yandan Melik Rıdvan'ın gönderdiği 600 atlı ile beraber Tancred 2100 atlı ve birçok yaya kuvvetler olduğu halde, *Tellü Bâşir* yönünde ileri yürüyüşüne devam ederek Çavlı ve müttefiklerine yaklaşmakta idi. Çavlı, şöyle bir savaş düzeni kurdu : Sağ kanada emîr Ak-Sıyan, emîr Altun-Taş el-Eberî ve diğer birkaç emîr, sol kanada emîr Bedran b. Sadaka, İspehud Sabave ve Sungur Dırâz, merkez hattında ise Baudouin ve Joscelyn. Burada her iki taraf arasında şiddetli bir çarpışma oldu. Tancred, merkez hattında bulunan Baudouin kuvvetleri üzerine saldırarak onları geri çekilmek zorunda bıraktı. Bu sırada Çavlı'nın sol kanat kuvvetleri Tancred'in yaya askerlerine saldırarak onlara

ağır kayıplar verdirdiler. Çavlı ve maiyyetindeki kumandanlar, Baudouin ve Joscelin'in yardımına gittilerse de gerçekten Tancred'in kahramanca savaşması sonunda bozguna uğramaktan kurtulamamışlardır. Bütün ağırlık ve mallarını bırakıp savaş meydanını terk eden Baudouin ve Joscelin *Tellü Bâşir*'e, Çavlı *Rahbe*'ye, İspehbud Sabave *Suriye* yönüne, Çökürmüş-oğlu Ceziretü ibn Ömer'e, Bedran b. Sadaka *Câber* kalesine gitmişlerdir. Savaşta gerek *Haçlılar* gerek *Rıdvan*'ın *Haleb* askerleri oldukça ağır kayıplar vermişlerdir. Tancred kuvvetlerinin eline pek çok mal ve eşya geçmiştir (Ekim 1108). Savaşta sonra Tancred *Antakya*'ya dönmüş ve *Rıdvan*'ın atlı kuvvetlerini de *Haleb*'e göndermiştir. Bu savaşta sonra Çavlı tarafından işgal edildiğini gördüğümüz *Bâlis* şehri yeniden *Rıdvan*'ın idaresi altına geçmiştir¹⁶⁰.

SELÇUKLU ORDUSUNUN BİRİNCİ HAREKETİ

Esârib ve Zerdana kalelerinin kaybı

Yukarıda gördüğümüz *Tellü Bâşir* savaşında ikiye ayrılarak birbirlerine karşı savaşan *Suriye Haçlıları*, bu savaşta sonra birlikte hareket ederek *Suriye*'de büyük başarılar kazanıp birçok şehir ve kaleleri ellerine geçirmişlerdir. Bu cümleden olarak *Trablus* (12 Temmuz 1109), *Banyas* ve *Cübeyl* (Temmuz 1109), *Beyrut* (13 Mayıs 1110) ve *Sayda* (4 Aralık 1110) şehirleri *Haçlılar* tarafından işgal edilmiştir. *Haçlıların* bu başarıları karşısında, başta *Dimaşk* hâkimi Tuğ-Tigin ve *Haleb Selçuklu* Meliki *Rıdvan* olmak üzere, *Suriye*'de bulunan ve *Büyük Selçuklu* Devletini metbû tanıyan mahallî emîrlikler, Sultan Mehmed Tapar'a gerek bizzat, gerekse mektuplar göndererek memleketlerini istilâ etmekte olan *Haçlılara* karşı yardım isteğinde bulunmuşlardır. Halifenin de bu husustaki ricası üzerine Sultan Mehmed Tapar, *Musul* emîri Mevdud, *Mardin Artuklu* beyi İlgazi ve Ermen-Şah Sokman el-Kutbî'ye birer mektup yazarak *Haçlılara* karşı savaşmak üzere harekete geçmelerini bildirdi.

¹⁶⁰ İbnü'l-Esîr, X, 464-66; Uraflı Mateos, s. 234; Ebû'l-Fereç, s. 348-49; *el-Hurûbü's-salibiyye*, s. 43-45; *Mihail Vekayinâmesi*, s. 78; İbnü'l-Adim, II, 153.

Kısa bir zamanda toplanan *Selçuklu* ordusunun¹⁶¹ adları geçen emîrlere arasında yapılan müzakereler sonunda, *Urfa* bölgesine yürümesi kararlaştırılmıştır. Derhal harekete geçen ordu, Şevval 503 (Nisan/Mayıs 1110) tarihinde *Urfa*'yı kuşatıp sıkıştırmaya başladı. *Haçlı*ların önemli bir kontluğu olan *Urfa*'nın *Selçuklu* ordusu tarafından kuşatılması *haçlı* prenslerini harekete geçirmekte gecikmedi. *Kudüs* kralı Baudouin I., *Antakya* hâkimi Tancred, *Trablus* kontu Bertrand *Ermeni* askerlerinden de takviye aldıktan sonra *Urfa*'nın yardımına koşmuşlardır. Fakat şehri kuşatan *Selçuklu* ordusunun çokluğu karşısında herhangi bir müdahalede bulunmaktan çekindiler. *Selçuklu* ordusunun taktik icabı *Harran*'a çekilmesi üzerine, *Haçlı* ordusu derhal *Urfa*'ya gelmiş, birçok yiyecek maddeleri ile savunma için gerekli malzemeyi şehre bırakmışlardır. Böylece şehrin bütün ihtiyaçları giderilmiş oldu. *Haçlı* kuvvetleri *Urfa*'da sür'atle birtakım savunma tedbirleri de aldıktan sonra kont Baudouin II.'i de beraberlerine alarak şehri terketmişlerdir. Böylece *Urfa*, mehtemel herhangi bir kuşatmaya karşı daha dayanıklı bir duruma getirilmiş oldu. *Haçlı*ların bu faaliyetleri sırasında *Selçuklu* ordusu ne yazık ki hiç bir müdahalede bulunmamıştır. Ancak *Urfa*'yı terkeden *Haçlı* ordusu ile *Selçuklu* ordusu arasında *Fırat* kıyısında küçük çapta yapılan birtakım çarpışmalar sonunda bazı *Haçlı* birlikleri yok edilmiş ve bir kısım ağırlıkları da ele geçirilmiştir. *Selçuklu* ordusu bu küçük başarıdan sonra yeniden *Urfa* üzerine yürüyüp kuşatma harekâtına girişmişse de herhangi bir başarılı sonuç alınmamıştır¹⁶².

Melik Rıdvan, *Haçlı* ordularının *Urfa*'yı kurtarma amacıyla, *Suriye*'den ayrılmalarından istifade ile, kuvvetlerini toplayarak özellikle *Antakya* hâkimi Tancred tarafından işgal edilen *Haleb*'e bağlı yörelere karşı harekâta başladı. Rıdvan ayrıca *Antakya* bölgesine de akınlarda bulunmuş ve birçok ganimet ele geçirmiştir. Fakat *Haçlı* kuvvetlerinin *Urfa*'dan dönmekte olduğunu haber alınca harekâtına son vererek *Haleb*'e çekilmiştir. *Antakya*'ya dönen Tan-

¹⁶¹ *Selçuklu* ordusunun teşkil ile *Urfa* üzerine yürüdüğünü haber alan *Dımaşk* hâkimi Tuğ-Tigin, orduya katılmak üzere, derhal kuvvetlerini hazırlamış, *Dımaşk*'tan hareketle birçok gönüllü de toplayarak *Rakka* yörelerine gelip burada konaklamıştır (İbnü'l-Kalânisî, s. 169).

¹⁶² *Selçuklu* ordusunun *Urfa* harekâtı hakkında tafsilât için bk. İbnü'l-Kalânisî, s. 169; İbnü'l-Adîm, II, 154-55; *Urfalı Mateos*, s. 238 vd.; Ebû'l-Fereç, s. 350; *el-Hurûbü's-salibiyye*, s. 45 vd.

créd, Rıdvan'ın giriştiği akınları öğrenince ona bir mektup yazarak, daha önce Çavlı'ya karşı birlikte hareket ettikleri zaman yaptıkları andlaşmayı bozduğunu bildirmiş ve çok geçmeden yeniden *Haleb* bölgesinin doğu yörelerine akınlara başlamıştır. Kısa zamanda, bu yörelerde yerli halktan bir çoklarını öldürdükten başka, sayısız hayvan da ele geçirmiştir. Bunun üzerine bu bölge halkı memleketlerini terk ile *Bâlis* taraflarına göçetmek zorunda kalmışlardır. Daha sonra Tancred, *Haleb*'e ancak üç fersah uzaklıkta bulunan *Esârib* kalesi üzerine yürüyerek kuşatıp sıkıştırmaya başladı. Özellikle kaleye yiyecek maddelerinin sokulmasına mâni olmuş ve neticede kale halkı şiddetle yiyecek sıkıntısı çekmeye başlamıştır. İbnü'l-Esîr'e göre, bu sırada kalede bulunan *Müslüman* halktan birkaç kişi Tancred'e karşı bir sükast teşebbüsüne girişmişse de başarı sağlayamamıştır¹⁶³. Tancred, kaleyi mancınıklar ve kuşatma aletleriyle şiddetle sıkıştırıyordu. Bu durum karşısında Melik Rıdvan, Tancred'e haber yollayarak 20 bin dinar karşılığında kuşatmadan vazgeçmesini bildirmişse de bunu kabul etmeyen Tancred, ancak 30 bin dinar karşılığında kuşatmayı bırakacağından başka, o zamana değin aldığı bütün *Haleb*'li tutsakları da salverceğini bildirmiştir. Tancred'in bu isteğini çok bulan Rıdvan, bu teklifi kabul yerine olayların gelişmesini beklemeyi daha uygun bulmuştur. Öte yanda *Esârib* kalesinde durum çok ciddi idi. Kale hazinesinde kalan yüz dinarı hazine alıp *Haçlılar* tarafına geçtiği gibi, ayrıca *Müslüman* halktan da bir gurup yine *Haçlılara* iltica etmiştir. Kalede bin bir güçlülükle savunmaya devam edenler, Melik Rıdvan'a posta güvercini vasıtasıyla mektup göndererek gerek yiyecek, gerekse asker bakımından içinde buldukları ciddi durumu anlatmaya çalışmışlarsa da güvercinin, bir *Haçlı* askeri tarafından okla vurulup mektubun Tancred'in eline geçmesi sonunda bu teşebbüslerinden de hiçbir müsbet netice alamamışlardır. *Esârib* kalesinin tehlikeli durumunu yakından takip etmek zorunda olan Rıdvan, Tancred'e ikinci kez başvurarak anlaşmayı sağlamak için, istediği 30 bin dinarı vermeye razı olduğunu, fakat bu meblağı muayyen taksitlerle ödeyeceğini bildirmişse de Tancred bunu da kabulden imtina etmiştir. Öteyandan kale müdafileri Rıdvan'dan herhangi bir yardımın gelmesi karşısında ümitsizliğe kapılarak kaleyi teslim karar vermişlerdir.

¹⁶³ İbnü'l-Esîr, X, 481.

Nihayet kale *Cumadelâhur* 504 (Aralık/Ocak 1110/1111)'de Tancred'e teslim edilmiştir¹⁶⁴. Bunun sonucu olarak Tancred, kaleyi terk etmek isteyenlere "aman" vermiş, özellikle kuşatma harekâtına başladığından beri ziraat yapan *Müslüman* çiftçilere —herhalde onlardan hasat mevsiminde ürün elde etmek için— hiç dokunmamıştır.

Tancred *Esârib*'in işgalini tamamladıktan sonra *Haleb*'in batı yörelerinde bulunan *Zerdana*¹⁶⁵ kalesi üzerine yürüyerek burasını da aynı şekilde ele geçirmiştir. *Esârib* ve *Zerdana*'nın *Haçlı* işgaline uğradığı haberi, *Haleb* bölgesinde oturan halkı endişeye düşürmüş, bu cümleden olarak *Menbic* ve *Balis* halkı, bütün ağırlıklarını bırakıp şehirlerinden kaçmak zorunda kalmışlardır¹⁶⁶.

Esârib'in kaybindan sonra Melik Rıdvan, *Haçlı* istilâsını kısmen olsun durdurmak amacıyla Tancred'e yeniden müracaat ederek sulh isteğini tekrarlamıştır. *Esârib* ve *Zerdana*'yı almak suretiyle daha kârh bir duruma düşen Tancred bu kez Rıdvan'ın teklifini müsbet karşılamış ve neticede Rıdvan'ın birtakım hediyelerle birlikte her yıl 20 bin dinar para ödemesi, karşılıklı alınan tutsakların salıverilmesi ve ayrıca bu sulhun, hasad mevsimine değin sürmesi ve alınan ürünlerin *Haçlılara* teslim edilmesi şartlarıyla bir sulh yapmıştır (504 = 1111)¹⁶⁷. Rıdvan'ın bu ağır şartlar altında sulh yapmak zorunda kalması, *Haleb* bölgesinde iktisadi bir krizin doğmasına sebep oldu; özellikle yukarıda belirtilen anlaşma gereğince, bu yılki ürünlerin *Haçlılara* verilmesi dolayısıyla, yiyecek maddelerinde geniş ölçüde bir azalma görüldü. Bundan başka İbnü'l-Adim'in kayıtlarından, *Haçlı* istilâsı yüzünden, *Haleb* bölgesinde oturan birçok ahalinin yurtlarını terketme temayülünü göstermiş oldukları anlaşılmaktadır. Melik Rıd-

¹⁶⁴ İbnü'l-Esir (göst. yer), Tancred'in, kendisine sükast teşebbüsünde bulunan *Esârib*lilere kızarak kaleyi hücumla aldığını, şehirde yağma hareketi yaparak iki bin kişiyi öldürdüğünü, geri kalanları da tutsak aldığını yazmaktadır.

¹⁶⁵ Yakut, II, 924.

¹⁶⁶ İbnü'l-Esir, X, 482; Ebû'l-Fereç, s. 350; *La Syrie*, s. 259.

¹⁶⁷ İbnü'l-Adim, II, 155-57; İbnü'l-Kalânisi, s. 170; İbnü'l-Esir, X, 481-82 (Rıdvan'ın, 32 bin dinar, at ve elbise karışılığında sulh yaptığını yazar); Ebû'l-Fereç, s. 350 (Bu müellif de Rıdvan'ın, 32 bin dinar, 20 Arap atı ve 40 bin balya kumaş? karşılığında sulh yaptığını kayd eder); Azîmî, s. 381; Ürfalı Mateos, s. 240 vd.; *el-Hurâbü's-salibiyye*, s. 24, 46 vd.; *La Syrie*, s. 259.

1109-1110 tarihlerinde *Haçlı* istilâsının *Suriye*'de genişlemesi ve kendilerini koruyacak bir kuvvetin bulunmaması sebebiyle, bu ülkedeki birçok mahallî emîrlere, Rıdvan'a muvazi olarak *Haçlılarla* sulh yapmak zorunda kalmışlardır. Bu hususta

van, halkın bu temayülünü bertaraf etmek amacıyla¹⁶⁸, *Haleb* Beytü'l-mâline ait 60 parça işlenmemiş araziye¹⁶⁹ ucuz fiyatlarla halka sattırmıştır. Rıdvan, bir gün gibi çok kısa bir zamanda¹⁷⁰ satışı yapılan bu toprakların, sahipleri ile sınır ve fiyatlarını tesbit eden genel bir temliknâme niteliğinde bir de mektup kaleme almış¹⁷¹ ve dolayısıyla bu hususta ortaya çıkması muhtemel herhangi bir anlaşmazlığa mâni olmuştur. Rıdvan bu isabetli tedbir sayesinde hem halkı yurtlarına bağlamış, hem de *Haleb* bölgesini mamur bir hale getirmeye çalışmıştır.

HALEB'İN YARDIM İSTEĞİ VE SELÇUKLU ORDUSUNUN İKİNCİ HAREKETİ

Haçlıların Haleb bölgesini istilâ ve *Haleb*'i âdeta kuşatma durumuna gelmiş olmalarından doğan çok tehlikeli vaziyet karşısında başta Melik Rıdvan olmak üzere, şehir ilerigelenleri ve halk, ciddi bir korkuya kapılmışlardı. Kendilerine yardımda bulunabilecek tek bir devlet vardı, o da tâbi oldukları Büyük *Selçuklu* İmparatorluğu idi. Bu itibarla *Haleb*'de, *Hâşimî* ailesinden birisinin başkanlığında, sofiler, tâcirler ve fakihlerden teşekkül eden bir heyet hazırlandı ve hilâfet başkenti *Bağdad*'a gönderildi (1110 yılı sonları)¹⁷². Bu sıralarda *Selçuklu* Sultanı Mehmed Tapar da *Bağdad*'a gelmişti¹⁷³. *Haleb* heyeti

tafsilât için bk. İbnü'l-Esîr, X, 482; Ebû'l-Fereç, s. 350; *el-Hurûbü's-salibiyye*, s. 24.

¹⁶⁸ İbnü'l-Adîm (II, 157), Melik Rıdvan'ın, devlet hazinesinde (Beytü'lmal) para kalmadığı sebebiyle, bu toprakları satmak zorunda kaldığını zâhiren açıklamışsa da gerçek nedenin bu olmadığı, halkı toprağa bağlamak ve *Haleb* bölgesini mamur bir hale getirmek olduğunu ifade etmektedir.

¹⁶⁹ İbnü'l-Adîm (II, 157), bu 60 parça arazinin, kendi yaşadığı zamanda da *Haleb* arazi defterlerinde kayıtlı bulunduğunu ifade etmektedir.

¹⁷⁰ *Bugye*'de (90 a) "bir saat" kaydedilmiştir.

¹⁷¹ İbnü'l-Adîm, Rıdvan'ın tertip ettiği bu temliknâme mektubun, babasından kendisine kalan mektuplar arasında bulunduğunu kaydediyor (*Bugye*, 90 a).

¹⁷² Bu heyetin, Rıdvan'ın gönderdiği hususunda kaynaklarda açık bir kayıt bulunmamakta ise de onun muvafakatı olmadan böyle bir teşebbüsün yapılacağına pek ihtimal veremiyoruz.

¹⁷³ *Bağdad*'a *Suriye*'nin birçok yerlerinden Mehmed Tapar'a (ve ayrıca

ve bu heyete *Bağdad*'dan katılan birçok kimseler, Şubat/Mart 1111 tarihlerinde Cuma namazında Sultan'ın özel camiine giderek bağırıp çağırmaya, feryad ve figan ederek, *Suriye*'de *Haçlı* istilâsının nasıl elim bir sonuca vardığını açıklayıp gösteriler yapmağa başladılar, Sultan ve Halife'nin kendi durumlarıyla hiç ilgilenmediklerini söylediler¹⁷⁴. Hattâ taşkınlık ve heyecanları o kadar arttı ki, camideki hatîbi indirip minberini parçaladılar, halkı namaz kılmaktan men ettiler, görevlilerin işlerine mâni oldular ve dolayısıyla Cuma namazı da kılınamadı. Bu gösteriler karşısında *Selçuklu Hâdim* ve kumandanlarının, Sultan'ın mutlaka kendilerine yardım için *Haçlılara* karşı derhal asker göndereceği vadinde bulunduğunu heyet mensuplarına bildirmeleri üzerine, gösteri ve tahribata son verildi. Fakat *Haleb* heyetinin ve onlara katılan *Bağdadlıların* gösterileri henüz bitmemişti. Bir hafta sonra bu kez Halife'nin özel camiine gidildi, zorla içeri girilerek orada da, Sultan'ın camiinde olduğu gibi, hareket edilerek taşkınlık ve tahribat yapıldı. Bu sırada Sultan'ın kız kardeşi Seyyide Hatun, birçok ağırlıklarla *Israhan*'dan *Bağdad*'a gelmişti. Bu feryad ve figan gösterileri karşısında Seyyide Hatun, üzülmekten kendini alamamıştı. Halife el-Mustazhir Billah, kendi camiinde girişilen bu hareketlere kızmış ve bunlara önyak olanları yakalanıp cezalandırılmasını bildirmiş ise de Sultan Mehmed Tapar, bu konuda Halife'yi ikna ederek bundan vazgeçirmiş, emîr ve kumandanlara, *Haçlılara* karşı derhal sefer hazırlıklarına başlamalarını emretmiştir. Bunun üzerine *Haleb* heyeti ümit ve sevinç içinde *Haleb*'e döndü¹⁷⁵. Gerçekten gerek *Haleblilerin* *Bağdad* gösterileri, gerek *Suriye*'deki mahallî emîrlerin birçok kez Sultan Mehmed Tapar'a yardım konusunda mektupla başvurmaları müsbet bir sonuç vermiş ve *Selçuklu* Sultanı *Haçlılara* karşı yapılacak sefer hazırlıkları için devlete tâbi olan mahalli emîrlere mektuplar göndermiştir. Bunun üzerine *Ahlat* emîri Sökmen el-Kutbî, emîr Porsuk'un iki oğlu İl-Begi ve Zengi, *Meraga* hâkimi Ahmedil el-Kürdî, *Erbil* hâ-

Halifeye) *Haçlılara* karşı yardım isteğinde bulunan mektuplar gönderilmiş bulunuyordu.

¹⁷⁴ Ebû'l-Fereç, s. 350.

¹⁷⁵ İbnü'l-Kalânîsî, s. 173; İbnü'l-Esîr, X, 482-83; Aynî, 236 b (İbnü'l-Esîr'in aynı); İbnü'l-Adîm, II, 157-58; *Bugye*, 92 b; Ebû'l-Fereç, göst. yer.; Crawford, adigeç. makl., s. 141.

kimi Ebû'l-Heyca, İlgazi-oğlu emîr Ayaz¹⁷⁶ ve Bekçiyye emîrlerinin kuvvetlerinden teşekkül eden birlikler Sultan'dan gelen talimata uygun olarak Şehzâde Mesud ve emîr Mevdud'un kuvvetlerine katılmak için harekete geçmişlerdir. Netice itibariyle adları geçen emîrlerin kumandası altındaki kuvvetler *Harran* arazisinde toplandılar. Bu sırada *Şeyzar* emîri Sultan b. Munkiz'den, *Selçuklu* ordusu başkumandanı olan emîr Mevdud'a bir mektup gelmişti. İbn Munkiz mektubunda : *Antakya* hâkimi Tancred'in *Şeyzar* topraklarına tecavüz ettiğini, *Şeyzar*'ın tam karşısında *Tellü ibn Ma'ser*'de, yeniden girişeceği akınların hareket üssünü teşkil edecek olan bir kale yapımına başladığını ifade ettikten sonra, ordunun *Şeyzar* yönünde ilerleyip kendisine yardımda bulunmasını bildiriyordu. *Hağlılara* karşı savaş için belirli bir plânı olmadığı anlaşılan *Selçuklu* ordusu, İbn Munkiz'in bu çağrısına uyarak *Harran*'dan *Suriye* yönüne harekete başladı. Muharrem 505 ortalarında (Temmuz 1111 sonları) *Fırat* nehrini geçen ordu 19 Muharrem'de (28 Temmuz) Joscelyn'in elinde bulunan *Tellü Bâşir* önlerine konarak kaleyi kuşatmaya koyuldu. Aynı zamanda burada Sultan Mehmed Tapar'dan, *Selçuklu* ordusuna katılmak üzere emir alan *Hemedan* emîri Porsuk-oğlu Porsuk'un gelmesi beklenecekti. Kuşatma savaşı gerçekten şiddetle devam ediyordu. Özellikle gönüllü ve halk kuvvetleri azimle döğüşüyorlardı, hattâ kale surlarında gedikler bile açılmıştı. Durumun ciddi olduğunu anlayan Joscelyn, kalabalık bir kuvvete sahib olduğunu tesbit ettiği Ahmedil'e gizlice değerli hediyelerle ulaklar göndererek kuşatma savaşından ayrılıp kendisiyle birlik olmasını, buna karşılık istediği miktarda para vereceğini bildirdi. Orduda bulunan öteki emîrlerin kendisini kınamasına rağmen Joscelyn'in teklifini kabul etmekte tereddüt etmeyen Ahmedil, ayrıca emîr Sökmen el-Kutbî'nin ağır hasta olması, ölümü halinde ise Sultan Tapar'ın, onun idaresindeki memleketlerin kendisine ıktâ etmesi vâdi dolayısıyla, kuvvetleriyle birlikte kuşatmayı terk etti. Bunun üzerine öteki *Selçuklu* kuvvetleri de düşmesi bir gün meselesi haline gelen *Tellü Bâşir* kuşatmasına devam etmemişlerdir.

¹⁷⁶ *Mardin Artuklu Beyliği* emîri İlgazi, Sultan Mehmed Tapar'dan davet mektubu almışsa da ona kırgın olması sebebiyle, sefere bizzat katılmayarak oğlu Ayaz'ı bir miktar askerle göndermiştir (Tafsîlât için bk. A. Sevim, *Artuk-oğlu İlgazi*, s. 65 vd.).

Daha önce de belirtildiği gibi, *Haleb Selçuklu* melikliğinin de *Haçlı* istilâsı sebebiyle durumu ciddi bir safhaya gelmişti. Melik Rıdvan, davet üzerine *Suriye*'yi *Haçlı* baskısından kurtarmaya gelen *Selçuklu* ordusunun, bu ülkede durumunun en çok tehlike gösteren memleketin *Haleb* olması bakımından, bu bölgedeki *Haçlı*lara karşı savaşması gerektiği nedeni ile, başkumandan Mevdud'a bir mektupla müracaatta bulundu. Rıdvan, bu mektubunda : "Gerçekten ben mahvolmak üzereyim; bu yüzden artık *Haleb*'den ayrılmak istiyorum" diyor ve ordunun süratle yarduma gelmesini istiyordu¹⁷⁷. Emîr Mevdud, Rıdvan'ın mektubu üzerine orduyu *Haleb* bölgesine yöneltti. Kalabalık ordu buraya gelip konakladıktan sonra, askerler bölge halkına karşı düşmanca birtakım tecavüzlerde bulundular¹⁷⁸. *Haçlı*lara karşı yardım çağrısında bulunduğu *Selçuklu* kuvvetlerinin, memleketi halkına karşı giriştiği bu çok kötü hareketler karşısında Rıdvan, bu çağrıdan dolayı âdeta pişman olmuştu. Bunun bir sonucu olarak o, daha önce söz vermiş olmasına rağmen, askerleriyle birlikte *Selçuklu* ordusuna katılmaktan hakikaten çekinmek zorunda kalmıştı ve bu ordudaki emîrlerden hiç birisine güvenmeye haklı olarak cesaret de edemedi. Hattâ Rıdvan bu hususta daha da ileri giderek *Haleb*'i işgal kuşkusu duyduğu *Selçuklu* ordusuna karşı savunma tedbirleri bile almak ihtiyacını hissetti. Bu cümleden olarak şehir kapılarının kapatılması emrini verdi. Ve halkın, şehri onlara teslim etmeleri ihtimalini düşünerek onlardan bazı rehinelere aldı ve iç kaleye çekildi. Askerleri, *Haleb* genç *Batını* kuvvetlerini ve gönüllüleri şehir surlarının savunmasıyla görevlendirdi; halkın surlara çıkmasını kesinlikle yasak etti. Bütün bunlardan başka Rıdvan, birtakım hırsız ve soyguncu tâifesini, *Selçuklu* ordusunun konak yerlerine sevk ederek oralarda faaliyette bulunmalarını emretti. Böylece şehir içinde ve dışında her türlü savunma tedbirleri alınmış oldu. Fakat öte yandan 17 gece şehir kapılarının kapalı tutulması ve dolayısıyla dışarı ile ilişkilerin kesilmesi yüzünden *Haleb*'de iktisadî düzen tamamen bozulmuştu. Özellikle yiyecek sıkıntısının başgöstermesi sonunda hırsızlık ve çapulculuk olayları görülmeğe başladı. Bu durum karşısında Melik Rıdvan'ın icraatı tenkit ediliyor ve bilhassa avâm tabakası onu

¹⁷⁷ İbnü'l-Adim, II, 159.

¹⁷⁸ İbnü'l-Kalânisi (S. 175), bu tecavüz hareketlerinin, *Haçlıların* yaptıklarından daha feci olduğuna dikkati çekmiştir.

kınıyor ve aleyhine yer yer dedi-kodular yapmaktan geri durmuyorlardı¹⁷⁹.

Haleb önlerinde konaklıyan *Selçuklu* ordusunda bulunan emîr Sökmen el-Kutbî, ağır hasta olması sebebiyle kuvvetleriyle birlikte memleketine gitmek üzere, ordudan ayrıldı¹⁸⁰. Bu sıralarda, daha önce Sultan tarafından kendisine mektup yazılan *Dımaşk* emîri Tuğ-Tigin, askerlerini toplayarak *Selçuklu* ordusuna katıldı. Müttetiklerin *Haleb* önlerinde boş yere beklemelerinin faydasızlığını anlıyan Tuğ-Tigin, ordusunun *Haçlılara* karşı savaşmak üzere, *Suriye*'ye yayılmasını teklif etmiş¹⁸¹ ve neticede *Selçuklu* ordusu Eylül 1111 (Safer 505 sonları) başlarında *Haleb*'den ayrılarak *Maarretünnuman*'a yönelmiştir. *Selçuklu* ordusunun *Haleb* önlerinden ayrılmasına rağmen, kendi *Haleb* hükümlerini için tehlikenin henüz geçmediğini düşünmekten geri kalmıyan Melik Rıdvan, özellikle Tuğ-Tigin'in *Selçuklu* ordusuna katılmasını hoş karşılamamış ve bu birliği dağıtmak üzere, siyasi çabalar göstermeye başlamıştır. O, *Selçuklu* ordusunda bulunan ve adlarını tesbit edemediğimiz birkaç kumandana gizlice mektuplar yazarak Tuğ-Tigin'i bertaraf ile onun hâkim olduğu memleketleri işgal etmeleri hususunda onları kışkırtmıştır. Fakat başkumandanlık mevkiinde bulunan emîr Mevdud'un, bu kışkırtma sebebiyle durumu ciddileşen Tuğ-Tigin¹⁸² ile dostluk ve sıkı işbirliği kurması, Rıdvan'ın plânlarının gerçekleşmesine mâni olmuştur. Öte yandan *Maarretünnuman*'da konaklıyan *Selçuklu* ordusunda tam bir çözümlenmiş başladığını görüyoruz : Esasen bir mahfede taşınacak derecede hasta bulunan emîr Porsuk, kuvvetleriyle birlikte ordudan ayrıldıktan başka, Sökmen el-Kutbî'nin hâkim olduğu memleketlerin idaresini eline almak amacıyla, emîr Ahmedil de askerleriyle *Maarretünnuman*'ı terketmiştir. Netice itibarıyla *Suriye*'de geniş istilâlarda bulunan

¹⁷⁹ Bu hususta daha geniş bilgi için bk. İbnü'l-Adîm, II, 159 vd.; *Bugye*, 92 b vd.

¹⁸⁰ Emîr Sökmen, *Bâlis*'e gelince vefat etti. Askerleri onu bir tabuta koyun memleketine götürürken yolda *Mardin* emîri Artuk-oğlu İlgazi'nin hücumuna uğramışlarsa da İlgazi'yi uzaklaştırmaya muvaffak olmuşlardır (Bk. A. Sevîm, *adigeç. makt.*, s. 665, not: 32).

¹⁸¹ İbnü'l-Kalânîsî, s. 176.

¹⁸² Durumun bu ciddiyeti karşısında Tuğ-Tigin, gizlice *Haçlılarla* ilişki kurarak onlarla ittifak teşebbüsünde dahi bulunmuştur (İbnü'l-Esîr, X, 487; Ebû'l-Fereç, s. 351).

Haçlılara karşı hiç bir harekette bulunmadan *Selçuklu* ordusu dağılıp gitmiş ve ayrıca Rıdvan'ın da ciddi tehlikeler geçiren *Haleb* hükümranlılığı böylece uhdesinde kalmış oldu¹⁸³.

Tuğ-Tigin ile ittifak

Yukarıki bahislerde görüldüğü üzere, gittikçe artan *Haçlı* istilâsı yüzünden *Haleb*'de âdeta mahsur kalan Melik Rıdvan, çeşitli yollarla giriştiği faaliyet ve çabalarla *Haleb*'deki hükümranlılığını devam ettirmek azmini elinden bırakmıyordu. O, kuvvetlerinin azlığı yüzünden *Haçlılara* karşı mücadele edemediği gibi, devamlı olarak *Haleb* bölgesindeki kale ve topraklardan çekilmek zorunda kalmış ve ayrıca her yıl *Antakya Haçlı* prensliğine vergi ödemeye mecbur bir hale gelmişti. Bu sebeble şehirde iktisadi düzen de bozulmuş ve bunun bir sonucu olarak idaresi altındaki halk kendisine cephe almaya başlamıştı. Özellikle Eylül 1111 tarihinde *Horasan*'dan zengin bir kabileyle *Haleb*'e gelen müfrit bir *bâtını* düşmanı olan Ebû Harb İsa b. Zeyd b. Muhammed el-Hucendî'nin mallarına elkoyma amacıyle, *Haleb* *bâtını* reisi Ebû Tâhir'le birlik olarak onu öldürtmeye teşebbüs etmesi, onun *Haleb*'deki durumunu büsbütün ve ciddi bir şekilde sarsmıştı¹⁸⁴. Bu sıralarda *Antakya* hâkimi Tancred de *Azaz* kalesine yürüme hazırlıklarını tamamlamıştı. Rıdvan, onun bu hareketini durdurmak için 20 bin dinar para ile bazı hediyeler karşılığında onunla sulh yapmayı teklif etmişse de Tancred bunu kabule yanaşmamıştır¹⁸⁵. Kendisini tehdit eden bu iç ve dış olaylar karşısında âdeta tek başına kalmış bulunan Melik Rıdvan, durumunu düzeltmek amacıyle, *Dimaşk* hâkimi Tuğ-Tigin'e ulaklar göndererek onu *Haleb*'e dâvet etmiştir. Bu daveti kabul ederek *Haleb*'e gelen Tuğ-Tigin ile Rıdvan arasında bir andlaşma yapılmıştır. Bu andlaşmaya göre, her ikisi birbirine para ve asker yardımında bulunacak ve ayrıca Tuğ-Tigin *Dimaşk*'da Rıdvan adına para bastırarak ve onun adını hutbelerde okutacaktır (506 = 1112 başları). Gerçekten *Dimaşk*'a dönen Tuğ-Tigin, andlaşma gereğince Rıdvan adına para bastırıldığı gibi, adını da hutbelerde okutmuştur¹⁸⁶. Fakat bu

¹⁸³ İbnü'l-Kalânisi, s. 174 vd.; İbnü'l-Esir, X, 485 vd.; İbnü'l-Adîm, II, 160-61; *Bugye*, 92 b vd.; Ebû'l-Fereç, s. 350-51; Azîmî, s. 381; *La Syrie*, s. 262.

¹⁸⁴ Bu hususta tafsilât için bk. İbnü'l-Adîm, II, 161 vd.

¹⁸⁵ İbnü'l-Adîm, II, 163.

¹⁸⁶ İbnü'l-Adîm, göst. yer.; İbnü'l-Kalânisi, s. 182.

andlaşma çok uzun sürmemiştir. *Haçlıların* özellikle *Kudüs* kralı Baudouin I.'in *Dımaşk* bölgesinde giriştiği istilâ hareketleri üzerine, Tuğ-Tigin, dostu ve müttefiki *Musul* emîri Mevdud'a başvurarak ondan yardım istemişti. Derhal harekete geçen Mevdud, beraberinde *Sincar* hâkimi Temirek ve İlgazi-oğlu Ayaz olduğu halde, *Fırat*'ı geçip *Suriye*'ye yöneldi (Zilkade 506 sonları = Mayıs 1113). Öte yandan *Dımaşk*'dan ayrılan Tuğ-Tigin *Selemiyeye*¹⁸⁷ çayırında Mevdud'un ordusuyla birleşti. Burada her iki emîr, müttelikleri durumunda bulunan Melik Rıdvan'a haber göndererek *Haçlılara* karşı girişecekleri savaş için, kuvvetleriyle birlikte kendilerine katılmasını bildirdiler. Kendisinden bu yardım isteği haberini alan Rıdvan, ölen Tancred'in yerine *Antakya* hâkimi olan ve yıllık vergi ödemeye devama mecbur olduğu Roger'den çekinmesi sebebiyle olsa gerek, bu isteği hemen yerine getirmek istemedi. O ancak Mevdud ve Tuğ-Tigin'in, kral Baudouin I. ve Joscelin'e karşı kazandıkları *Taberiyeye* savaşından (Haziran 1113) hemen sonra, 100 atlıdan teşekkül eden bir kuvveti mütteliklerine göndermişti. Melik Rıdvan'ın bu garib tutumu karşısında sonderecede kızan Tuğ-Tigin, onun adının, hutbe ve paralardan derhal kaldırılmasını emretmiştir (1 Rebiülevvel 507 = 16 Ağustos 1113 sonları). Böylece bu ittifak da hiç bir faydalı sonuç sağlamaksızın bozulmuş oldu¹⁸⁸.

Rıdvan'ın ölümü ve şahsiyeti

Tacüddevele Tutuş tarafından kurulan *Suriye Selçuklu* devletinin *Haleb* şubesinin ilk meliki olan ve devri, bu araştırmamızın konusunu teşkil eden Fahrü'l-mülûk¹⁸⁹ Rıdvan, kendisini takattan düşüren şiddetli bir hastalık sebebiyle 28 Cemaziyelâhır 507 (10 Aralık 1113) tarihinde *Haleb*'de vefat etmiş¹⁹⁰ ve Meşhedülmelik'e gömülmüştür. Ölümünden sonra memleket idaresi büsbütün bozulmuş ve onun çalışma arkadaşları kendisinin kaybindan dolayı gerçekten büyük bir üzüntüye kapılmışlardır. Ünlü tarihçi

¹⁸⁷ *Hama*'nın güney-doğusunda, *Humus*'un 55 klm. kuzey-doğusunda (burası hakkında daha geniş bilgi için bk. İsm. Ansk. "Selemiyeye" mad.).

¹⁸⁸ İbnü'l-Adim, II, 163-64; *Bugye*, 93 b; İbnü'l-Kalânîsî, s. 186; Crawford, adigeç. makl. s. 144.

¹⁸⁹ Bazı kaynaklarda *Fahrü'l-mülk* lâkabı da kaydedilmiştir.

¹⁹⁰ İbnü'l-Adim, II, 164; *Bugye*, 94 b; İbnü'l-Kalânîsî, s. 189; İbnü'l-Esir, X, 499; Sıbt, XIII, 167 b; Aynî, III, 240 b.

Abdülmelik Hemedanî'ye göre, Melik Rıdvan, içinde çeşitli eşya bulunan bir milyon¹⁹¹ dinar değerinde bir hazine bırakmıştır.

Rıdvan *Haleb*'e gelip hükümdarlık tahtına oturduğu sıralarda, *Suriye Selçuklu* devletinin biricik hâkimi durumunda bulunuyordu. Fakat çok geçmeden kardeşi Dukak'ın, babası Tutuş zamanında devletin başkenti olan *Dimaşk*'a giderek orada ayrı bir meliklik kurmaya muvaffak olmasından sonradır ki, *Suriye Selçuklu* devleti, *Dimaşk* ve *Haleb* olmak üzere iki ayrı şübeye ayrılmış oldu. Bununla birlikte Melik Rıdvan, kardeşinin *Dimaşk*'daki melikliğini tanımayarak *Suriye* ve *Filistin* ile birlikte babasının hâkim olduğu bütün memleketleri yalnız kendi hükümdarlığı altında görmek istiyordu. Bu isteği gerçekleştirmek için birçok defalar teşebbüslerde bulunmuşsa da hemen hemen hiç bir başarı sağlayamamıştır. Bunun en önemli nedenini, kendisinin kudretli bir şahsiyete sahip olmaması ve dolayısıyla babasına hizmet etmiş olmaları sebebiyle, maiyyetinde toplanan, başta atabegi Cenahüddевle Hüseyin olmak üzere, Yağısıyan, Artuk-oğlu Sökmen ve İlgazi, Adabüddевle Abak, Abak-oğlu Yusuf v.s. gibi birçok değerli emîr veya kumandanları kendi hizmetinde tutmağa muvaffak olamamasında aramak yerinde olur. Adları geçen emîrlerin maddî ve manevî yardımlarından yoksun bir hale gelen Rıdvan, babasının hâkim olduğu memleketlere sahip olamadığı gibi, özellikle *Filistin*'in *Mısır-Fatımî*lerinin eline geçmesini önliyememiş ve netice itibariyle hükümdarlık sahası ancak *Haleb* bölgesine münhasır kalan bir melikliğin hâkimi durumuna düşmüştür. Onun, *Dimaşk*'ı kardeşinden alıp bütün *Suriye* hâkimiyetini kendi uhdesinde toplama arzusunu gerçekleştirebilme uğruna *Fatımî* devletiyle bir ittifak yapması ve daha da ileri giderek *Haleb* bölgesi camilerinde sünnî hutbeyi kaldırıp şiî hutbe okutmağa başlaması, gerçekten hoş görülecek bir keyfiyet olmasa gerektir.

Haçlıların Orta-Doğuya nüfuzu ve neticede *Urfa*, *Antakya*, *Kudüs* ve *Trablus*'da birer devlet kurmalarından sonra *Haleb Selçuklu* melikliği daha da ciddi ve tehlikeli bir duruma düştü. Bu devre içinde Rıdvan, hâkimiyet sahasını genişletme yerine, kendi elinde bulundurduğu kale ve şehirlerin savunmasıyla meşgul olmak zorunda kalmıştır. Bu uğurda *Haçlılara* karşı mücadele için, birleşik bir cephe kurmak amacıyla,

¹⁹¹ *Bugye*, 94 b. İbnü'l-Kalânîsî (S. 189), İbnü'l-Adim (II, 164) 600 bin dinar olduğunu kaydediyorlar.

birçok teşebbüslerde bulunmuşsa da, bazan müttefiklerinin özel menfaatleri, bazan da kendisinin tedbirsizlikleri nedenleriyle hiç bir başarıya sonuca ulaşamamıştır.

Haçlı istilâsı sebebiyle, *Orta-Doğu*'nun buhranlar içinde kıvrandığı bir devirde, hiç bir yerden yardım ve destek görmeyen Melik Rıdvan, *İran*'dan gelerek *Haleb*'de yerleşen ve yoğun bir faaliyet gösteren *Bâtınî*lerle işbirliği yapmağa mecbur olmuştu. Kendisi hiç bir zaman ne bir şii, ne de bir bätünî tarafdarı olmuştu. Fakat içinde bulunduğu güç durum, kendisini *Haleb Bâtınî*lerinin yardımına muhtaç bir hale getirmiştir. *Suriye Bâtınî* teşkilâtının merkezinin *Haleb*'de oluşu, bu teşkilâtın reis ve idarecilerinin daima bu şehirde bulunuşu, askerî yönden zayıf bir halde olan Rıdvan üzerinde kuvvetli bir etki yapmış olmalıdır. Bunun neticesi olarak o, *Bâtınî*lerin *Haleb*'de propaganda merkezleri (Dâru'd-da've) kurmalarına ses çıkarmamıştır. Kuvvetlerinin azlığı sebebiyle dost bir halde yaşamak zorunluluğunu duyduğu *Haleb Bâtınî*lerinin Cenahüddevle ile İbn Mülâib'i katletmeleri olaylarında, ister istemez Rıdvan'ın muvafakatinin bulunması hususu, bütün sünnî âlemin üzerinde durduğu bir keyfiyyet olmaktan uzak kalamamıştır. Bu konuyla ilgili olarak tâbi bulunduğu *Selçuklu Devleti* Sultanı Mehmed Tapar, kendisini şiddetle kınamış, *Haleb Bâtınî* reisi Ebû'l-Feth ile kardeşi ebû'l-Ganâim ve birçok tarafdarları *Haleb*'den çıkarması hususunda kendisine emîrlere göndermiştir. Elimizde bulunan bir çok kaynaklar, *Bâtınî*lerle işbirliği yaptığından dolayı kendisini kusurlu sayan ifadeler kullanmaktan geri kalmamışlardır. Fakat her şeye rağmen Melik Rıdvan, özellikle *Haçlıların Suriye ve Filistine yerleşmelerinden sonra* Melikliği için ortaya çıkan büyük tehlikelere rağmen, 18 yıl gibi oldukça uzun sayılabilecek bir hükümdarlık devresinde, hâkim olduğu memleketlerin emniyet ve sükûn içinde yaşayabilmesi uğrunda samimi olarak büyük çabalar sarfetmiştir. *Haleb Tarihi* müellifi İbnü'l -Adim'in, ölümünden sonra *Haleb* idaresinin son derecede elim bir hale geldiğini ve bu vesile ile kendisinin yakın çalışma arkadaşlarının, onun yokluğunu şiddetle hissetmiş olmalarını ifade etmesi, bu hususu gerçekten ispata yeter kanısındayız.